

SZOCZIOLÓGIA.

ELSŐ RÉSZ.

MÁSODIK FEJEZET.

I. A teremtés immateriális eleme.

Már fölismertünk a teremtésben bizonyos irányt, célzt, működést, akciót, a melynél fogva az életnek nem csupán a változatait hozza létre, hanem e változatokon felül, mindig magasabb és magasabb fokú ritmusok keletkezését is lehetővé teszi. A teremtés oly működése ez, a mely okvetlenül más valamitől függ, mint csupán az életalkotó anyagok saját tulajdonságaitól. Mert a merő anyagon, az ő sajátos tulajdonságain kívül, a melyekkel a különböző összetételek végtelen változatait létrehozza, egy magasabb akció is megnyilatkozik e teremtésben.

Ez az akció nem elégszik meg azzal, hogy végtelen sorú változatokat produkáljon. Az elemeknek tisztán anyagi tulajdonságai, melyeknél fogva egymással összekapcsolódnak, az anyagi különféleségeknek csupán általános nivellálásához vezethettek volna. A földkérgen levő élet nem volna más, mint a különbségeknek mindig teljesebb, fokozottabb és általánosabb kiegyenlítődése. Legfeljebb, az anyagok súlya szerint, egyes rétegei képződnének a dinamikus különféleségeknek, és az atomok mozgásának egyensúlya csupán ez általános dinamikus irányzat határai közt érvényesülhetne.

E helyett a teremtésben azt látjuk, hogy az anyagok anyagi tulajdonságain felül, egészen más valami is érvényre jut. A teremtés akciója, hogy az összes anyagi tulajdonságok,

bizonyos immateriális vezetés erejénél fogva, lépésről-lépésre az életnek mindig magasabb és magasabb ritmusához törjenek előre. Valami immateriálisnak, az anyagi szövettől különböző lényeknek az ereje ez; mert ez erő vezetése nélkül az anyagok csak nivellálásra, kozmikus, dinamikus, fizikai törvények szerint történő általános kiegyenlítődesre törekedhetnek.

Ez az immateriális valami, valósággal lélek, áthatja a teremtést, és az anyagoknak tisztán anyagi tulajdonságaiból olyan magasabb és mindig magasabb ritmusú összefüggéseket létesít, a melyek magukból az anyagi tulajdonságokból, magukra hagyva, soha se keletkezhetek volna. Ez immateriális valami, e lélek, a teremtésnek e lényege nélkül támadhattak volna végtelen változatú molekulák, az összetevődéseknek végtelen változatai, csakhogy a molekulákból nem támadhattak volna sejtek, állatok, sem a kultur-testek emberi lényei. Ezeket éppen az alkotó szövetek összefüggésében megnyilatkozó ritmikus fölépülés különbözteti meg egymástól, az a valami, a mely fölülkerekedik a merő anyagiságon, a ritmus, annak a bizonyos immateriálisnak, az anyagokon fölül is élő lényeknek a műve.

Ez az immateriális valami, ez a lélek, a teremtésnek ez a szelleme hozza létre a merő anyagiságon fölül álló életet. Ez az immateriális lényeg, ez a lélek, a teremtés — éltet mindeneket, a folyton növekvő ritmus mindig magasabb fokai felé hajtva. Ez éltet minket is és a kultúrát, mely bennünk és általunk él, s a mely elé, immateriális, lelki, szellemi erejével, mindig magasabb és magasabb életcélokat tűz ki.

II. Az atomoktól a molekuláig.

Ismerkedjünk meg közelebbről a teremtésnek ezen fiziológiájával.

Az anyagról való ismeretünk az atomoknál kezdődik. Meglehetősen pozitív adataink vannak ugyan már arra nézve, hogy az atomot mint még kisebb anyagi alkatokból Összetettet fogjuk föl, mégis az anyagi összetevődésekben nyilvánuló törvényszerűségekről ismereteink ez idő szerint még csak az atomoknál kezdődnek.

Mindenféle anyag, a melynek összetételéből a természet fölépítkezik az anyag atomjaiból áll. Egyes atomok

más atomokkal, egészen meghatározott törvények szerint egyesülnek. Ezt a törvényszerűséget a kémia tárja föl.

Az atomok individuális egységek; összefüggő életök alkotja a molekulákat. Az atomok voltaképp a molekulában egyesülnek meghatározott életműködések kifejtésére.

De íme, az atomvilág élete csodálatos jelenséget tüntet föl: millió és millió év folyamában, fokról-fokra, mindig összetettebb molekulák keletkeztek. Az anyagi szövetek összetétele annál magasabb fokú, az atomoknak molekulákká való egyesülése annál összetettebb, minél újabb keletű teremtésök története. Más szóval: azoktól az összeköttetésektől kezdve, a melyekben még csak kevés atom és csak egészen egyszerű vonatkozásban alkotott egy-egy molekulát, lassanként folyton emelkedő egész sorozata támadt olyan összeköttetéseknek is, a melyekben mindig több és több atom, sokszoros és szövevényes kapcsolattal, mindig komplikáltabb molekulákat alkotott. Az atomok számát, egymáshoz való vonatkozásaikat, kölcsönös viselkedéseket egy-egy molekulán belül, mindezt vegyértékük számszerű megjelölésével fejezzük ki. A kémiában a fiziológiai élet szöveteihez közeledve, mindig növekvő számértékkel találkozunk.

Az atomok összefüggése, azon vegyértékeknek megfelelően, a mely szerint egy-egy molekulában előfordulhatnak, synthesisnek neveztetik. S a kémiában egészen számtani sorozatát találjuk a folyton emelkedő synthesiseknek, az atomok folyton növekvő szélesebb összefüggéseivel.

Az atomok élete ebben a synthesisben jut érvényre. Az örök mozgásnak, mely az atomokat élteti s arra ösztönzi, hogy egymással összeköttetésbe lépjenek, éppen az a célja, hogy ilyen synthesisek keletkezzenek. S épp ebben áll az atomok fizikai és mechanikai életműködése.

Ez az életműködés uralkodik mindenütt, a hol csak anyag van. Az egyik molekula atomjai arra törekszenek, hogy összeköttetésbe lépjenek egy másik molekula atomjaival. És így támad — ez összeköttetések egészen szigorú törvényei szerint — az anyagok, a molekulák, a synthesisek változatainak végtelen sora.

Ez atomélet örök tevékenysége következtében a meglévő synthesisek szétbomlanak s új synthesisek keletkeznek. Az atomok elhagyják az egyik molekulát s alkotó elemeivé lesznek egy másik anyag molekuláinak. A molekuláknak is örök törekvésök, elvonni az atomokat más molekulákból, hogy azokat a saját

synthesisök képzésére használják föl. Valóságos harc folyik a különböző vonzó erő, mozgó energia és vegyrokonság között, — így nevezik ezeket a vegyi tulajdonságokat a kémiában — hogy egy a más atomjait magához ragadhasssa. S az egyik elem atomjai más képességekkel bírnak, mint a másik elem atomjai. És e képességek még a különböző fizikai körülmények szerint is változnak és különbözőkké válnak; ezt tapasztaljuk, mikor különféle atomok társulnak s valamely atom-csoportnak különböző képességei különféle környező körülmények alatt érvényesülnek. A hol egyforma molekulák lépnek egymással összeköttetésbe, ott szünetel a küzdelem. De ha a molekulák egyfajúsága megbomlik, azonnal megkezdődik az atomok küzdelme, működni kezd a mozgó energia. Évezredek alatt szétmállanak a szabadon álló sziklák és porukból kiválnak az atomok, hogy más, végtelen sorú anyagváltozatok elemeiül szolgáljanak, melyek a földkérgen létrejönnek. És az anyag ez örökös átváltozása nem egyéb, mint örökös harc a vegyrokonságok közt. Azok a molekulák, melyek atom-összetételöknél fogva erősebb képességekkel bírnak, elragadják egy másik molekula atomjait s magukhoz kötik.

Így támadnak a molekula-synthesisek különféle változatai. S az atomok kölcsönös vonatkozásai e különféle molekula-változatokban hovatovább komplikáltabbak lesznek, és az atomoknak mindig nagyobb és nagyobb munkájokba kerül, hogy összefüggéseket megóvhassák, egyensúlyokat föntarthassák. Minél nagyobb a külső hatás, más molekulák atomjai részéről, egy ilyen túlfeszült változattal szemben, annál nagyobb a veszedelem, hogy a hatás ezt az egyensúlyt felbillenti. Ha pedig egy ilyen rendkívül komplikált változatnak egyensúlya megbillen, akkor e változat synthesise szétesik az ő alacsonyabb tagozataira, s az előbbi feszültség eltűnik, mert bizonyos atomok és atom-csoportok eloszlanak a reájok beható alacsonyabb és kevésbé komplikált, egyszerűbb molekulák közé. S így a synthesis visszasülyed előbbi, alacsonyabb fokozataira.

Ez a lefolyásnak tisztán fizikai, materiális rendje, a változatok különféleségeinél. Könnyen belátható, hogy e folyamat következménye a különféleségek általános nivellálásának lassú, de fokozatos elterjedése volna, olyanformán, a mint előbb megbeszéltük.

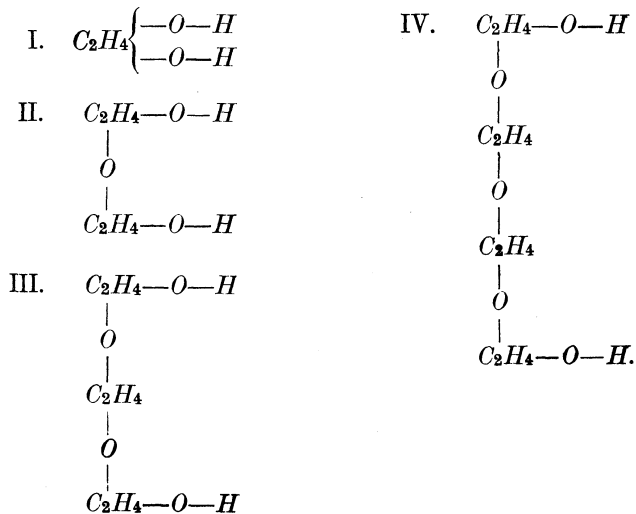
E helyett azonban egy másik jelenség tűnik föl: az anyagok lassankint magasabb fokú kapcsolódó képességre tesznek szert,

s ez által fölülemelkednek azon az örök, nivellálásra czélzó kémikai törekvésen, mely a synthesisek keletkezésében és bomlásában nyilvánul, s létfentartó irányban haladnak előre.

Alacsonyabb atom-összetettésekből lassankint olyan molekulák képződnek, a melyekben bizonyos anyagi elem az atomok folyton komplikálódó összetételének mintegy a gerinczvévé válik. Fokról-fokra létrejönnek azok a szén-synthesisek, melyek átmenetül szolgálnak a fiziológiai élet anyagaihoz. A kémiában előforduló cyan-, aldehyd- és amido-csoportok azok, a melyek a fiziológiai anyagok átmeneti fokai gyanánt tekinthetők.

Így azon elemek csodálatos synthetikai fölépülése által, mely elemek a szénnel egyesülnek, az atomok szövevényesebb összefüggésének kialakulása által lassankint létrejönnek a magasabb kapcsolódó képességek. Olyan jelenség ez, a melynek képmását a baktériumok és sejtek közt való különbségben találjuk. A mint a baktériumok is csak ad hoc, a sejtek pedig már egy folyton növekvő élet-alak kiépítése czéljából egyesülnek, éppen úgy egyesülnek az atomok is a szervetlen kémiában csupán ad hoc s a nélkül, hogy egyesülésükből valami élet támadna, mialatt a szerves kémiában a folytonos növekvés végre az élő típusokhoz vezet.

Midőn e kapcsolódó képességek a szénelemek atomjai körül mintegy hatványozott életenergiává nőnek, az összefüggésből lassankint a synthesis egész épülete keletkezik. íme egy példa, mely képet nyújt a kiépülés növekedő folytonosságáról:



Ezek csak elemibb képletei a szénvegyületek lánczolatából támadt molekula-szervezetnek. Hasonló szerkezetű molekulák akárhányszor sokkal komplikáltabb kiépüléshez vezetnek. Az egyszerűbbekre a hasonló összeköttetések szerteszt elágazódó lánczolatai következhetnek. A fiziológiai anyagokat elemző kémia gyakran 3000-nél is nagyobb szén-atomértéket talál s ma már egészen zárt sorban következnek egymásután a kémiai és fiziológiai anyagösszetételek.

A növekedésnek ebben az irányában, az atomok élete nincs többé alávétve az általános kiegyenlítődés sorsának, a melyről előbb szoltunk. Itten már a molekuláknak mindjobban synthetizált atomösszetételök van. S ebben a synthetikus kialakulásban rejlik a teremtés ereje, mely az atomok fizikai, materiális tulajdonságai fölé emelkedve, az anyagi élet folyton emelkedő fokait hozza létre.

Az általános kiegyenlítődést úgy nevezhetjük, hogy: halál. Ezzel szemben áll az élet, mely a haláltól semmi másban nem különbözik, mint csupán az atomoknak fokozottabban synthetizált összefüggésében, a mi már az általános kiegyenlítődés fölött áll. S éppen ez a kialakulás, ez a synthesis: az élet. S ennek az általános synthesisnek ereje nélkül ismét minden zsákmányul esnek az általános kiegyenlítődés kényszerének, a halálnak.

A magasabban synthetizált molekulák, mint a milyenek általános kiegyenlítődés mellett támadhatnak, — szóval, magasabb fokú synthesisek, melyek a merőben dynamiko- és fiziko kémiai anyagi folyamatnak fölötte állnak, — az immateriális lényeg, mely a materiális komplikálódás fölött előtűnik, — egy magasabb összetevődésnek a synthesis — ez mind, már az atoméletben is, a teremtés különös céljára, jellemző sajátosságára, szellemére vall. Ezt a teremtő szellemet az alábbiakban még lépten-nyomon követhetjük.

Ez a szellem, ez az immateriális lényeg a molekula synthesisében jut kifejezésre. Az élet útját kiépítő molekulák minden egyes atomjában él már az életirány, érvényesül már a teremtő szellem. S az egész kialakulás nem egyéb, mint a synthesis mind magasabb fejlődési foka. S ez egész életnek magasabb fejlődési foka, éppen e szellemiben, e synthetikai valamiben nyilatkozik meg: a molekulák synthesisében.

III. A molekuláktól a sejtig.

Mindig magasabb és magasabb fokú synthesisek! Ez a teremtés ezézlata, lelke, szelleme az általános anyagi kiegyenlítődéssel, a halállal szemben.

S bár az általános kiegyenlítődéssel szemben keletkeztek is ezek a magasabb synthesisek, mégis ki vannak téve maguk is e kiegyenlítődéssre célzó örök hajlamnak. Ha valamely magasabb synthesis képződött, föltámad tüstént az a törekvés is, mely e synthesist ki akarja egyenlíteni a környező szövetekkel, szét akarja bontani.

Már most a halállal szemben áll az élet folyamata: olyan tevékenység kifejtése, mely a synthesist, a lelket fentartja. Ez minden életműködésnek az elve.

Minél magasabb fokú egy synthesis, atomjainak életfolyamata annál inkább különvállik a környezettől. A synthesis maga is annál inkább törekszik elhatárolni magát a környezet anyagi életével s ennek bomlasztó tevékenységével szemben. Ilyen formán az ilyen magasabb synthesis, az örökös kiegyenlítődéss kényszerének hódoló környezetben, annál inkább válik elhatárolt önálló individuummá.

Így támad a harc: a környező szöveti behatások ezt az individuumot, a synthesist meg akarják bontani; de a synthesis küzd e törekvés ellen, mert meg akarja őrizni a maga szintetikus életét. íme, a létért való küzdelem elve.

Már láttuk, hogy az életsynthesisek voltaképp atomösszeköttetések bizonyos szénvegyületek lánczolatának gerinczén. A szén-elem irányítja a kialakulást. Abból a példából, melylyel bemutattuk a molekulában képződött szén-lánczolat növekedését, azonnal szembetűnik, hogy a lánczolat kapcsoló anyagául az oxigén szolgál. Így hát az oxigén a kapcsoló anyag a szén-atomok közt és az atomok mindenfokú csoportosulásában. Ehhez képest minél magasabb fokú életet élnek e synthesisek, annál fontosabb lesz az élő individuumban — vagy csak az élet csiráját fejlesztő molekulában — az oxigén szerepe. Minél magasabb fokú e szintetikus élet, annál nagyobb oxigénérték van benne. Az oxigén újabb és újabb kapcsolódása által fejlik ki mindjobban a synthesis széngerince. Így vált az oxigén minden életsynthesis továbbfejlesztő és fentartó anyagává.

Minél magasabb fokú lesz ez a szintetikus kialakulás, annál erősebb lesz egyszersmind bizonyos feszülés is, a mely

az élő molekula és a környező szövetek közt támad; mert növekszik a környező anyagok kiegyenlítő hajlama, és a magasabb fokú molekula annál erősebb kémiai nyomásnak van kitéve, mely az ő szétbontására tör. Ez a feszülés voltaképp annak a különbségnek az eredménye, mely a magasabb összetételű molekuláris szervezet és a kiegyenlítődesre törekvő különböző erejű környezeti anyagok közt fennáll.

Ez a feszülés természetesen a magasabb fokú molekula kapcsoló tagjára, az oxigénre hat leginkább. Mert a molekula szétbomlása lényegileg éppen a szén-lánczolat e kapcsoló tagjának kiválását jelenti. Minél jobban növekszik hát a feszülés, annál lazábbak, labilisabbak lesznek az oxigén-atomok a molekuláris szervezetben. Tényleg tapasztalja is a kémia, hogy minél tovább halad a magasabb és magasabb fokú anyagok elemzésében, annál lazább, labilisabb összeállású molekulákra bukkan. Ez a labilitás voltaképp az oxigén-atomoknak folyton lengébb és lengébb mozgékonyasága.

Ezt körülbelül így kell érteni: mikor a nagy külső feszülés következtében, a molekula bizonyos tagozatainál, bizonyos atomcsoportokban, az összeköttetés felbomlása akar bekövetkezni, akkor e bomlásnak a kapcsoló anyagok, az oxigén-atomok eltolása által kell történnie. (Tényleg az oxigén az az anyag, mely legkönnyebben egyesül más anyagokkal; a környező, a magasabban szintetizált molekulát megtámadó szövetek tehát e könnyű egyesülést keresik.) A molekula azon tagozataiban, atomcsoportjaiban, melyekből a kötőanyagok, az oxigén-atomok, ilyenformán kiszorulnak, okvetlenül be kellene következnie a szintetikus szervezet szétesésének. De éppen az oxigén-atomok e nagymérvű labilitása, megakadályozza a folyamatot. Mivel rendkívül labilisak, igen nagy a kémiai mozgékonyaságuk is, és ennél fogva a kevésbbé fenyegetett helyekről, más molekulák atomcsoportjaiból kiválva, könnyen és gyorsan oda kapcsolódnak, a hol a külső hatás következtében már szertelen a feszülés; megjelennek azonnal mint pótlóatomok és föntartják a megtámadott atomcsoportok szintetikus összefüggését.

A molekula azon másik részében, a melynek atomcsoportjaiból az oxigén eltolódott, most természetesen oxigénhiány támad s ezzel együtt az a veszedelem, hogy most már ott fog szétesni a synthesis. Ha most ezek az atomcsoportok a maguk közelében szabad oxigént találnak, akkor kiegszítik vele a hiányt és telítik vegyi szervezetüket. — íme, ezen alapszik a lélegzés elve.

Ez a jelenség — az anyagi folyamatok benső megújulása — nemcsak a fiziológiai életnél fordul elő. Találkozni vele a kémiában alacsonyabb fokú vegyületeknél is.

Az oxigén-atomok e szerepéből, e mozgékonyaságából az is következik, hogy az oxigénnek az életsynthesisekre csak ebben a labilis állapotban van értéke. Ha az oxigén a molekulában nem labilis, akkor meg is szűnik atomjainak lengesége s megszűnik egyszersmind a könnyű mozgékonyasága által föntartott életfolyamat. Az oxigénnek labilis állapotban kell jelen lennie, vagyis olyan nagyfokú feszülés alatt, a milyent a molekula szintetikus kialakulásában már a priori föltesszünk; csak akkor állhat ellent a környezet bomlasztó hajlamának. Az oxigén tehát csak olyan kapcsolatban léphet be a molekulába, a milyen kapcsolattal kötve van a szénvegyületek gerinczén is (a hozzátartozó többi csoportokkal is), a saját összefüggésében, szintetikus kialakulásában. Úgy hogy a szabad oxigén-molekula labilisán csak az élő molekula atomjai által köthető le.

Innen van, hogy az élet nem tarthatja fenn magát szabad oxigénnel, hanem csak azzal az oxigénnel, mely az említett feszülésben fordul elő, mely labilis állapotba ment át. A nagy szintetikai értékű szénvegyületekre van szükség, hogy eleven oxydatió jöhessen létre. Mert ha megszűnnek az ilyenfajta oxydatiók, akkor a környező szabad oxigénnek már nincs értéke.

Az eleven molekula-synthesiseket oxigén-synthesiseknek is nevezik. Ezekben a synthesisekben épen az oxigén számértéke fejezi ki az eleven feszülés fokát.

Az eleven molekulák e labilis szervezetéből következik továbbá, hogy a környező külső hatás által megtámadott helyeken, atomcsoportokban, a hova a labilis oxigén-atomok betódultak, a külső hatás megszűntével oxigénfölség keletkezik. Ezek az oxigén-atomok most szeretnék visszafoglalni előbbi helyöket; csakhogy ezt a helyet ezalatt az oxigéntől elhagyott más csoportok szabad oxigénnel töltötték be. Következésképp az egész molekulában oxigén-túltelítés támad. A miből ismét az következik, hogy olyan oxigénfölség lesz, a mely új vegyi összetételekre képes. S meg van a lehetőség, hogy új atomok kerülvén a molekulába, ezek most oxigénnel telítve olyan tulajdonságot vesznek föl, mely megegyezik az eredeti molekula szintetikus szervezetével. S így minél élénkebbek a külső behatások, melyek az eleven molekulát érték — föltéve, természetesen, hogy nem fokozódtak a molekula szétrombolásáig — a labilis oxigén-

nek annál élénkebb mozgásai keletkeznek; ehhez képest következik be aztán a belépő oxigén-atomok fölöslegének kisebb-nagyobb foka s lesz kisebb-nagyobb azon külső anyagok bevonása is, melyek beleillenek a molekula synthesisébe. — Íme: a táplálkozás, a testi növekedés elve.

A molekulában megkezdődik egy új szervezeti kialakulás, épen olyan synthetikus természettel, mint a milyen maga az alap-molekula. Hasonló csoportok, lánczatok, tagozatok fűződnek össze szemenként, míg az új képződésű synthesis teljessé nem válik. Szóval, a molekulában egy új egész molekula támad. Mindegyiknek megvan a maga saját, de a synthesis mineműségének megfelelő külön szervezete. Egyből kettő lett — s érvényesült a fiziológiai szaporodás elve.

Ez a folyamat a molekulában, e végtelen kis testben, nem figyelhető meg, s a tétel itt még csak theoretikus értékű; de igen is szemmel látható a következő életritmusban, a sejtben, ebben az eleven molekulákból képezett magasabb fokú szervezetben.

Amaz egymástól elváló molekulák pedig egészen egyfajták, egy mineműségűek. S ez egyforma állapotukban nincsen is semmi kölcsönös kémiai vonzó erejük egymásra. Mert kémiai vonzódások, vegyrokonságok csak ott lehetségesek, a hol bizonyos egyenetlenségek, különbségek szorulnak kiegyenlítésre. Éppen azért e molekulák leválása egymástól kémiai következmény.

A molekula individuális egysége annál erősebben elhatárolódik, minél nagyobb különbség van e magasabb fokú synthesis anyagai meg a környező anyagok közt; de viszont a környező anyagok annál inkább törekszenek kémiai összekötetésbe lépni a molekula anyagával, minél inkább bírják azokat az atomtulajdonságokat, melyeket a molekula synthesise megkövetel, persze csak akkor, a midőn a molekula oxigénfölöslege lehetővé, szükségessé teszi a synthesisbe való belépésöket. De minél magasabb fokú a synthesis, annál kisebb a közvetlen kapcsolódó képesség az ilyen molekulák és az őket környező nyers anyagok között, s annál merevebb az ilyen molekulák individuális elhatárolódása a környező szövetekkel szemben.

Minél inkább jutnak e fajta molekulák olyan környezetbe, a mely rajok bizonyos hatással van s a molekulában oxigénfölösleget idéz elő s ennek következtében synthetizált anyagokat visz be a molekulába — a miben a fiziológiai testek növeke-

désére kedvező körülmények elvét fedezhetni föl — s minél mozgalmasabbá válik a megújulási folyamat s minél élénkebbé az oxigénfölösleg tevékenysége: a magasabb fokú synthesisekből bizonyos változatok is annál könnyebben keletkeznek. Bizonyos atomok és atomcsoportok helyét mások foglalják el s ilyen módon a synthesis bizonyos részei meglazulnak és az egyensúlyból kiválnak. De ezek a kiválasztott atomcsoportok az eredeti magasabb fokú synthetikus tulajdonsággal bírnak. Mármost a synthesis egyensúlyából kiesve, vagy az a sors vár rajok, hogy alacsonyabb rendű anyagokká, a halál felé süllyednek; vagy pedig egy másik eshetőség következik be.

T. i. ha valamely molekula meglazult atomcsoportjai egy másik szintén nagy mértékben synthetizált molekula kémiai vonzókörébe jutnak, és ez atomcsoportok bizonyos tekintetben különböznek a másik molekula szintén meglazult hasonló atomcsoportjaitól, akkor e különbségek kölcsönös kiegyenlítődesre törekszenek. Hasonló magasfokú synthetikus sajátásaik magasfokú kémiai vonzóerővel hatnak egymásra, s az ilyen molekulák most vonzatnak különbségeik kölcsönös kiegyenlítésére — azaz az anyagoknak bizonyos cseréje áll be köztük anyagcsere folyamatának végrehajtására.

Minél különb féle módon és állandóbban hatnak bizonyos külső körülmények az ilyen magasfokú molekulákra, annál folytonosabb az említett laza atomcsoportok kiválása. S minél jobban különböznek az egyik atomcsoportra irányuló külső hatások a másik, hasonlóan synthetizált atomcsoportra irányuló hatásoktól, annál élénkebb lesz közöttük a kölcsönös vonzódás és annál állandóbb az ő kémiai kapcsolódásuk. Íme, a fiziológiai anyagcsere elve.

Így kapcsolódnak az egyszerű és egyfajta vagy hasonló magas mineműségű molekulák s képeznek egy együttes életet s egyesülnek nagy synthetikus természetű molekulacsoportokká. A környező nyers szövetektől való individuális elhatárolódás, a mely előbb az egyes magasfokú molekulát különítette el, hasonló kémiai okokból itt is érvényesül, de most már az egyesült molekulacsoport érdekében: és individuálisan összealakul az egyes sejt, a legalacsonyabb fokú mikrobák sejtjétől egészen az amoeba egyes sejtjéig.

Íme, tehát egyesültek már egymással magas synthetikus természetű molekulák. E molekulák mindegyike ugyanazon synthesisból ered. Csakhogy éppen az említett változati különbségek támadtak köztük. De ha vannak ilyen különbségek, akkor

megfelelő eltéréseket mutatnak viselkedésükben is a külső világ befolyásával szemben. Bizonyos molekulák könnyebben viselik el az ilyen, mások viszont az amolyan behatásokat. S a befogadott külső hatások aztán mindig nagyobb és nagyobb rést nyitnak az eltérések között. Minél nagyobb lett az elkülönbözés, föltéve, hogy a szintetikus természet változatlanul ugyanaz: annál inkább eltérnek egymástól a molekulák azon kiválasztott atomcsoportjai is, a melyek más atomcsoportokkal összeköttetésbe tudnak lépni. És annál erősebb lesz a kémiai vonzódás, és annál energikusabb azon molekulák összeállása, a melyek e szakadatlan anyagcserében élnek.

Így aztán lassankint, a külső szöveti behatások következtében, minél jobban specializálódnak bizonyos molekulák bizonyos hatások befogadására, annál jobban specializálódik egyszersmind bizonyos egészen különös atomcsoportok kiválasztása. Ezek aztán viszont egészen határozott különös befolyással vannak egy másik molekulára, mely lassankint szintén specializálódik, hogy e hatásokat befogadhassa. Ily módon keletkezik az összes molekulákban bizonyos határozottan specializált összefüggése az anyagcsere egész rendszerének.

Ha ebből az összefüggésből, akármilyen oknál fogva, egyes molekulák kiesnek, akkor bizonyos molekulák elvesztik a specializált anyagcsereére való képességüket, mert nélkülözik az összekötő atomcsoportokat. Ha az anyagcsere valamely ponton megszűnik, akkor megszűnik, vagy legalább is csorbát szenved mindenütt, a hol az éppen hiányzó molekula tette lehetővé a többi molekuláknak az anyagcserét. Tehát meg van zavarva a molekulák összefüggése, a mely tulajdonképp a molekuláknak egymásközt való kölcsönös anyagcseréje folytán támadt. De ha az anyagcsere-folyamatok meg vannak zavarva, akkor zavar áll be az egész molekuláris összefüggés életében is. S ha e zavar nem hárítható el, teljes felbomlásra vezet.

Az egyesült molekulák közt összefüggés keletkezett s ezt az összefüggést fön is kell tartani — különben felbomlik az egyesülés, az élet, a molekulák élete. Mi is voltaképp ez az élet? Hatványozott összefüggése azon molekula-synthesiseknek, a mely molekulák a sejt életét teszik. Olyan összefüggés ez, mely a molekulák szerint tagozódik. Ebben az összefüggésben az egyes tagok, a molekulák, többé nem magukért élő külön individualitások. Életök le van kötve a kölcsönös anyagcsere céljára. S e kölcsönösség fönntartásához saját mivolt-

tukkal is hozzá kell járulniok. Synthesisök egy részével. Bizonyos fajta atomokkal és atomcsoportokkal, melyek szükségesek az összefüggés fentartásához. Synthetikus mineműségök egész tagozataival. De az ilyen synthetikus tagozatok maguk közt ismét összefüggő zárt egészet képeznek, mert az egész molekulán keresztül kiegyenlítődnek egymással. Csakhogy ez az összefüggés ismét synthesis. Egy magasabb fokú synthesis, mely az egyes molekula-synthesisek fölött áll. Ez a synthesis már egy magasabb fokú életritmushoz tartozik, melynek egyes tagjai az egyes molekulák egy-egy egész synthesiséhez vannak kapcsolva.

Láttuk, hogy az előbbi ritmusnál az atomok élete, uralma, egész életezélja: a molekula synthesise volt. Most meg azt látjuk, hogy a molekulák, bizonyos magas fok elérése után, hasonló összefüggés magasabb ritmusát alkotják.

Az atom életcélja lett: hogy molekulákat alkosson; hasonlóképp életcélja lett az így, a legfelsőbb fokig synthetizált molekulának: hogy magánál magasabb egységet alkosson. A mint az atom a molekula-synthesisekben a synthesis tagjává lett, épen úgy lett most a molekula ezen magasabb, molekulákból álló synthesis tagjává. Minden egyes molekula élettevékenysége a sejt közös magasabb synthesiséhez van kötve. És minden egyes molekula kifejti azt a tevékenységet, a melyet a sejt-synthesis érdekében ki kell fejtenie. Ha ez a tevékenység nem felel meg a sejt-synthesisnek, akkor ez annyi, mint ha a synthesisnek egyik tagja hiányzik.

Ha a molekulának nincs meg a kívánt értéke, akkor ez az értékhiány az egész sejt-synthesis, az összműködés rovására esik. S vagy kipótlódik ez az értékhiány, vagy összeomlik a sejt egész synthesise; a magasabb egység tönkremegy, s az anyagi élet alacsonyabb fokokra hanyatlik alá, az egyszerű molekuláris élet fokaira.

Lehet a magasabb egységi fokon a molekulák közt akár-mennyi változati különbség is, egyvalami valamennyiben meg kell, hogy legyen: ugyanaz a synthetikus természet. Ha Bem is egyenlőek, kell, hogy egy összefüggő synthesist alkossanak együtt.

Az előbbi fejezetekben már kifejtettük, hogyan hajtja bizonyos erő az atomokat valamely magasabb élet felé a molekulában, valamely magasabb fokú synthesis immateriális teremtő művelete felé. Ez a szellemi erő itt folytatódólagos munkára talál. A molekulák is valamely magasabb élet felé üzennek.

A sejt élete már magasabb fokú élet, mint a molekulaké. És a mindig magasabb és magasabb fajtájú sejtek sorrendje azt bizonyítja, hogy bennük is dolgozik bizonyos hajlam még magasabb rendű sejt-synthesisek képzésére; bizonyos törekvés, hogy ilyen synthesiseket alkossanak, azokat főtartsák, azután belőlük ismét magasabb synthesisek átmeneti fokát képezzék.

A szintetikus értékek fokozásának ugyanezen teremtő művelete itt tovább folytatódik. Minél összetettebbé vált a molekula, annál többoldalú anyagi vonatkozás fejlődött ki benne, s a környezetnek annál többoldalú behatása férhet hozzá. Minél többfélék a behatások, melyek a molekulával szemben — a saját synthesise keretében — érvényesülhetnek, annál összetettebbé válik maga a molekula is, s minél összetettebbé vált, annál nagyobb lesz a feszülés, s minél magasabb fokú lett a feszülés, annál erősebbé válik az a törekvés, hogy az oxgyénnek kötőértékét fokozza. S ha egyszer ilyen magasabb fokú molekula-synthesis támadt, akkor a belőle kiváló molekulák is egy magasabb synthesis tagozatai, tehát szintén összetettebb fajtából valók. S az ilyen képződmények vegyrokonsága a mind magasabb értékű molekulák felé húz. S az egésznek következménye egy mozgalmasabb anyagcsere. Mert éppen a legmagasabb vegyértékű szövetek közt keletkeznek az anyagcsere legélénkebb folyamatai. S így növekednek lassankint elő azok a synthesis-tagozatok, a melyeknek vegyértéke magasabb. így változik át lassankint az egész egyes sejt minden funkcióbeli értéke valamely magasabbá. A molekulák közül azok maradnak együtt, melyek az újabb, magasabb synthesis összefüggő tagozatait alkotják. És az együvé tartozás újabb struktúrái jönnek létre, a melyek új folyamatokat, új életműködésekbe visznek be az atomokba; s így jönnek létre a sejt új sajátságai, melyek az előbbi, alacsonyabb rendű sajátságoktól eltérő, összetettebb természetűek.

A synthesis, a lélek, mely a holt molekulákból, eleven molekulákat teremtett, így fejt ki hatását ebben a magasabb életritmusban. Ugyanez az immateriális valami a teremtője, vezetője és fentartója ennek a növekvő életnek, synthesisnek. Az anyagi élet és egész folyamata, mely az élő synthesisen kívül csupán a környezettel való holt kiegyenlítődé sorsára juthat, itten most a teremtés lelke, a szintetizálódás révén egy magasabb összefüggés főtartására, a synthesisére egyesül. Míg csak ez a lélek, a synthesis él, míg szét nem bomlik, mindaddig növekszik az

eleven élet. E lélek, e synthesis nélkül azonban az élet zsákmányul esik a minden földi matériával való kiegyenlítődéssnek: a halálnak.

Ez az akció az élet teremtő ereje. Úgy a mint az imént az atomokból összeállott synthesis volt a lelke a molekulában folyó éltöknek, úgy most a molekulákból összeállott egybefüggés synthesise az a lélek, a mely szerint a molekulák élete a sejten folyik. Itt, a magasabb ritmusban, a sejtek ép úgy az ő megalakult éltöknek synthesisét akarják fentartani, valamennyi molekulájuk egy közös immaterialis célét követ, egy szintetikus célzatot, valamennyi élete e felé irányul: a synthesis a maga magas összetételében fentartani, valamennyinek lelke az a törekvés, azt az immaterialis valamit, az élet lelkét, a synthesis életben tartani; ép úgy, mint a teremtésnek ugyanezen akciója éltette az atomokat az eleven molekulában a széteső, szétbomló anyagi kiegyenlítődésszel, a halállal szemben.

IV. A sejtektől az állati organizmusig.

A legalsóbb fokú sejtek, a mikrobák, baktériumok sorozata olyan fejlődési vonalon folytatódik tovább, a mely vonal magasabb fokú sejthez vezet; s ezzel a sejttel a teremtésnek egy új ritmusa kezdődik.

A sejtek mind bonyolultabb molekuláris összetevődéséből hovatovább összetettebb alkatok keletkezzenek; ehhez képest az anyagcsere a molekulák közt mindig élénkebb és élénkebb lesz. Minél élénkebb az anyagcsere, annál több kiválasztási képződmény sorakozik minden egyes molekula körül. De a különböző molekulák és e képződmények közt is mindig élénkebb vonatkozások létesülnek, úgy hogy végre minden molekulának meg lesznek a maga sajátos vonatkozásai a különböző képződményekkel szemben. Minden molekula bizonyos állandó, szintetikus összefüggésben van egymással, következésképp bizonyos arányos összefüggésben a kiválasztási képződményekkel is. Az összes molekulák és az összes képződmények közt fennálló összefüggésnek tagozata lassankint egészen kiépül, és minden molekula közvetlen vonatkozásba jut a kiválasztási anyagok összes képződményével.

Ilyen módon az összes molekulák bizonyos viszonyba lépnek az összes kiválasztási képződményekkel. A képződmények

folytonos növekedése által, a mit a mindig élénkebbé váló általános anyagcsere idéz elő, mindig nagyobb és nagyobb tömege támad olyan anyagoknak, a melyeket az egyes molekulák működésük közben igénybe vesznek. Minden egyes molekula mind számosabb kiválasztási anyaggal lép vonatkozásba. Ezáltal ezen anyagok nivellálódnak, egyöntetűvé válnak. Az az alkat, a mely szerint a kiválasztási képződmények a megfelelő egyes molekulákra szorítkozva megoszlottak, lassankint eltűnik, s egy közös, általános, a molekulák fölébe kerekedő egyensúly létesül. Így szabadulnak ki a kiválasztási képződmények a molekulákhoz kötött alkatukból, hogy egy egységes egyöntetű anyagot képezzenek; így keletkezik az alkotó, a synthesist fentartó, a képző molekulák válása a kiválasztási képződményektől; így jön létre az anyagi különválás sejt- és protoplasma között.

A további kialakulás egymásutánja most éppen úgy következik be, mint eddig. A mint a molekulákban — a megújulási folyamat, az oxigén-fölösleg következtében — a molekula-synthesis atomtagozatainak egész sora újra rendezkedik, szervezkedik, a míg csak lassankint ki nem alakú egy második, de egyfajta molekula, éppen úgy folytatódik ez a folyamat, molekulánként, a sejtben is. És molekulánként egy egész, teljes sejt-synthesis képződik újra magában a sejtben; azután ugyanaz az oszlás következik be: a sejtek szaporodása oszlás által.

A sejt-élet kifejlődése azokon az alapokon halad tovább, mint az alacsonyabb életritmusnál. Oszlás által, itten is, egészen egyfajta synthesisek támadnak. Az egyfajta sejt-synthesiseknek azonban nincs semmi kémiai vonzódásuk egymásra. Ezért, bár egyenlő synthesissel kell bírniok, különben szétbontaná egyik a másikat, szükséges, hogy az egyfajta synthesis keretében is anyagi különbségeik legyenek. Ilyen különbségek nélkül a sejtek elszigetelten élnének, külön-külön, mint a baktériumok, mikrobák.

Hogy az egyfajta synthesisek keretében ilyen különbség támadhasson, kell, hogy az efféle változati különbségek már előbb, a molekulákban létrejőjenek; azok a különbségek most a sejtben, az általános synthesis e változatában jutnak érvényre.

Mindig összetettebb mineműségek során fejlődik ki végül az ilyen különbség: az anyagi különbség az egyfajta magas synthesisek között. Most aztán itt is érvényesül a kémiai irány, hogy az előbb elszigetelt sejtek közt anyagcsere viszony léte-

süljön. És a mint az előbbi életritmusnál, a sejtek itt is hasonló anyagcsere-vonatkozásba lépnek egymással, és minél élénkebb az anyagcsere, annál állandóbbak lesznek e kölcsönös kémiai vonzások.

Ezzel azokhoz a sejtekhez értünk, a melyek egyesült élete megkezdi az állati ritmust.

Mínt hogy az anyagcsere a kiválasztási képződmények útján történik, ennél fogva a sejteknél is a kiválasztott anyagból, tehát a protoplasmából lesz a kapcsoló anyag. Előbb csak néhány sejt az, azután mindig több és több, a mely protoplasmája által a legegyszerűbb fiziológiai élőlényekké, állatokká kapcsolódik össze.

A sejt-kapcsolódások fejlődési vonala mindig összetettebb, mind többszörös és magasabb vonatkozásokhoz vezet a külső anyagi világgal szemben. A sejtek sajátos különbségeik szerint lesznek mindig fogékonyabbak bizonyos behatások iránt. Minél több egy- vagy másféle behatás érvényesül az egyik vagy másik sejttel szemben, annál nagyobb, specializáltabb különbségek támadnak közöttük, minek következtében köztük az anyagcsere is annál élénkebb lesz.

De a különféleségek itt is bizonyos összefüggés határai közt maradnak. Mert csak olyan különféleségek lehetségesek, a melyek nem bontják meg azon sejtek synthesisét, a melyek egymással anyagcsere-viszonyba léptek. Ha az együttélésre képződött testben egyes ilyen sejt-synthesisek megbomlanak, akkor más sejt-synthesisek nélkülözik azokat a nekik megfelelő kiválasztási képződményeket, melyekre pedig szükségök van, hogy anyagcseréj őket az eléjük szabott synthetikus magaslaton fentartassák; így megbomlik az együttélés, és a sejt-synthesisek egy alacsonyabb anyagi élet molekuláira bomlanak szét.

Tehát a sejtek közt is kell lennie bizonyos anyagcsere-egyensúlynak, a synthetikus összefüggés egyensúlyának. És itt is a kiválasztási képződmények kémiai folyamata létesíti az egyensúlyt. Természetesen, itt már a sejtek kiválasztási képződményei által. Minden egyes sejtnak olyan kiválasztási képződményeket kell szolgáltatnia, melyek a többi sejtek képződményeivel szemben különbséget mutatnak, de egyúttal megvan az a sajátosságuk is, hogy a többiekkel kapcsolódhatnak, a nélkül hogy hiba essék az általános összefüggésben. Ennél fogva tagozatai egy magasabb összefüggésnek, mely a sejtek összessége fölött uralkodik.

De ez az állapot ismét csak egy tagozott összefüggés: egy synthesis. Szóval, ismét egy ritmus, a mely magasabban áll, mint

a hogy állott a sejtek synthesise a molekulák fölött, a melyek pedig már szintén magasabban állottak, mint a molekulák synthesise állott az atomok fölött.

A sejtek élete arra egyesül, hogy föntartsa azt az összefüggést, mely életök föltétele, föltétele synthesisök fentartásának. Az az összefüggés pedig, a sejtek synthesise, a fiziológiai, animális élet synthesise a sejtek által kell, hogy éljen.

A sejtek életcélja éppen e magasabb vitális synthesisnek fentartása, ennek az immaterialis valaminek, sythesisnek.

Ez életök iránya, célja, törekvése, lelke a szétesés, az anyagi nivellálódás, a halállal szemben.

V. Az idegrendszer útján az emberi lélekig.

De itt is tovább folyik még a teremtés életműködése, hogy az előbbi ritmusok fokozatain fölemelkedve, mindig magasabb és magasabb típusokat hozzon létre.

Az állati test sejtjeiben, sőt e sejtek molekuláiban is tovább folytatódik a szakadatlan következetes kialakulás. Az oxydálás folyamatai mindig tartósabban újulnak meg, a sejtek mindig különfélebbek lesznek, annál inkább a molekulák, s mindezen körülmények hatása alatt új, meg ismét új anyagi összeköttetések keletkeznek, melyek a molekuláris synthesiseket lassankint annyira átalakítják, a mint előbb az alacsonyabb életritmusnál történt. Ha végre a feszülés nagyon nagy lesz, itt is bekövetkezik — ugyanolyan kémiai föltételek közt, mint előbb — az átalakulás egy magasabb synthesisebe. Lassankint átváltozik így az egész sejt, azután az egész test, hogy képes legyen újabb, fokozottabb tevékenységre, hogy újabb összeköttetésekbe lépessen a környező világgal, hogy újabb anyagcsere-folyamatokat kezdhessen és újabb életműveleteket fejthessen ki.

A test sejtjeinek egymásközt való általános nivellálása helyett — mert ez volna a sejtkülönbségek állandó kiegyenlítési folyamatának következménye — a magasabb oxygen-synthesisekbe való átalakulások közt, melyekről már előbb említést tettünk, épen az ellenkező következik be: egymástól mind jobban elütő sejtek keletkeznek.

Már kiemeltük a fizikó-kémiai szükségszerűségét annak, hogy e mindig nagyobb különbségek még se léphetnek ki a synthetikusán fölépült összefüggés keretéből. A synthetikusán

összefüggő szervezetnek fönne kell tartatnia, legalacsonyabb tagozataitól fel egészen a legmagasabbig. Így hát az egész képződés érdekében — mely a testben az állandó és mindig jobban különböző behatások alatt végbemegy — a test egész, általános synthetikus kialakulásra célzó állandó vonatkozás létesül. Vagyis, mihelyt valamely hatás, mely bizonyos sejtekre irányul, e sejtekben változást idéz elő, ezek a sejtek most a támadt különbségeket nem egyenlíthetik ki a maguk közvetlen módja szerint, hanem csak olyan úton-módon, mely beleillik az általános összefüggésbe.

Az anyagi folyamat a következő: azon sejtek közül, melyek bizonyos külső hatásokkal szemben kifejtendő műveleteket végeznek, valamint azon sejtek közül is, melyek a sejtek és sejtszövetek közt való kiegyenlítődést intézik, kell — még pedig annál inkább, minél összetettebb a keletkezett test szervezete — hogy bizonyos sejtek lassankint mind jobban specializálódjanak a különbségek egyöntetű kiegyenlítésére. Specializálódnak bizonyos arravalóságukban, csupán azért, hogy az általános kiegyenlítődésnél funkciót végezhesenek.

Így lesz egy centralis központi kapcsolódás, mindennek előtt a támadt különbségek odavezetésével, és aztán decentralizált, periférikus elvezetésével az említett s a központ által szétosztott különbségeknek. Kémiai kialakulásában ez egy sejtsorozat a különböző végpontokból, a melyek a különbségek bizonyos átalakulását egymásután úgy valósítják meg, hogy a végeredmények közvetlen összeköttetésbe, anyagcserébe léphetnek. És oly módon, hogy a központban — a műveletek összességének közreműködése által — helyreállt kiegyenlítés, azaz az anyagcsere által okozott kiegyenlítésben különbség, egyformán elvezethető legyen vagy a megfelelő végpontokhoz, vagy több végpont kapcsolatához.

Ilyen sejtek, sejtsorozatok lassankint a központi vezetésre is specializálódnak, és a legkülönbözőbb sejtek működésének összessége bizonyos központok uralma alá kerül, úgy az érző, mint a mozgató idegek rendszerében. Az érző idegek kémiai úton kötik össze a végpontokat, az ott talált különbségeket összefüggő hatásokká kapcsolják a központban. A mozgató idegek pedig aztán a kiegyenlítődesi különbözetet, a mely az általános összefüggésből ered, ismét összekapcsolják a megfelelő végpontokkal.

E központi vezetéseknél mind jobban komplikált kialakulásával fejlődik ki egy mindig magasabb és magasabb ideg-

rendszer és ez által az animalis test csodás viselkedése az őt környező külvilággal szemben. Mindaz, a mi a testre hat, voltaképp az idegrendszerre hat, a test megfelelő tevékenységét idézve föl. Az idegrendszer az, a mi a testben reakciót ébreszt a káros behatások ellenébe, a mi az állatot arra bírja, hogy a hatások elől kitérjen, a mi benne a mozgásokat megindítja, hogy a kedvezőtlen viszonyok alul szabaduljon, hogy a végzetes következmények ellen védekezzen. Károsak pedig azok a behatások, akár kémiaiak, akár fizikaiak, a melyek megzavarják az egész állati sejt kialakulás synthetikus összefüggését, vagy elrombolják. Minden egyes hatás, mely kedvezőtlennek bizonyul az egész állati sejt kialakulás valamely részére, az egész összefüggő synthesis egy tagjára, a mely synthesisben a sejtek közös élet céljából egyesültek,— minden ilyen hatás megzavarja az összefüggést, a synthesisist, az életet. Az idegek azok, melyek ügyelnek rá, hogy az állati testet ilyen behatásoktól távol tartsák, vagy pedig fölbresztik a test tevékenységét, hogy ilyen behatásokat eltávolítson magától.

Az idegrendszernek mindig magasabb és magasabb fajta képességei fejlődnek ki, hogy ilyen hátrányos behatásokat felfoghasson, megérezhessen és a testet azoktól megóvhassa. Az állatvilág magasabb fokú idegrendszerével egyszersmind egy folyton összetettebb érzés is keletkezik, a mely mindig többoldalúvá válik és képessé, hogy a behatásoknak mindig csekélyebb és csekélyebb mozzanatait meg tudja különböztetni egymástól. És támadnak érzessorozatok, az érületi világ kezdetének elemei, és a környezeti behatás mozzanataival szemben támadnak összetett reakciók, a gondolatvilág kezdő fokai, melyek lassankint feltűntetik az emberhez vezető átmenetet. És mindezek a ténykedések voltaképp mindig olyan mozzanatok körül jelentkeznek, a mely mozzanatok jelentősek az organizmus, az élet, a synthesis fentartására nézve.

Hasonlóképp az idegrendszer az, a mely nem csupán utólag reagál a behatások ellen, hanem arról az ösztönről is tanúskodik, melynélfogva a környező világnak a testre nézve hasznos tényezőit keresi, megérzi, hogy aztán az organizmust mindazoknak a kedvező behatásoknak kitehesse.

A mindig magasabb fajta szöveti összeköttetések kifejlődése által növekszik a sejtek újabb kapcsolódó képességeinek ez az egész hajtása. És most ismét az idegrendszer az, a mely ezt a hajtást, ezt az új képződményt úgy juttatja érvényre,

hogy belőle haszon származik az élet egységesen összefüggő funkcióira nézve. Az idegrendszer megfelelő új tevékenységeket ébreszt, mikor bizonyos behatások bizonyos sejtekre az élet érdekében hasznosaknak bizonyulnak. Így bővül az idegrendszer hatásköre; működése mindig összetettebb, hogy a testre kedvezőt a mindig tágasabb és tágasabb környezetben kereshesse, így keletkeznek folyton magasabb fajta képességei. Az állati érzés, kedvező körülmények és hatások felhasználásával, mindig minimálisabb mozzanatokat képes megkülönböztetni, és ez érzés lassanként az állatok lelki megnyilatkozásaihoz vezet, míg végre az embernél megjelennek a mi roppant méretű, rendkívül összetett szellemi képességeink.

Mindig határozottabban veszi át az idegrendszer a teremtés műveletének vezetését, a mely teremtés az életnek egyszer keletkezett valamelyes fokát, tehát az egyszer már létrejött élet-synthesist a zavaró, bomlasztó, kedvezőtlen külső behatások ellen elejétől fogva fentartotta, a maga reakcióival. Azon teremtő művelet alatt a behatások, melyek bizonyos részekre kedvezők, vagy esetleg kedvezőtlenek voltak, kiegyenlítődték, úgy hogy az egyszer elért synthesis megtartotta a maga egységes organikus összefüggését. Az organizmus kiépülése lassankint befogadott mindent, a mi az organizmus synthesisében a külső hatásokból érvényesülni tudott. így támadt a tulajdonságok újabb változatainak folytonos gyarapodása, a környezet különböző behatásainak mindig nagyobb beilleszkedése. Ez különben csak annyit jelent, hogy az egyszer már létrejött synthesisben, a sejteknek egyszer már létesült összefüggésében a környező behatásoktól mind jobban telített szöveti élet jutott uralomra. Az idegrendszer juttatja érvényre a teremtés akaratát, a teremtő erőt, s az egymásra ható szövetek működéséből nem származik semmi rombolás, sőt ellenkezőleg, folyton teljesebbé váló kidomborodása a teremtés aktuális fokának. Ezt az irányt, ezt a törekvést a szöveti élet lelki vonásának nevezzük, az idegrendszer szellemi tevékenységének, mely a maga legmagasabb kifejlődésében az ember szellemi életét alkotja.

Azután az emberiség szellemi élete ismét ugyanebben az irányban halad tovább. A külső szöveti világnak mindig több és több mozzanata kerül az értelmi tevékenység körébe; mindig minimálisabb és távolabbi tényezők válnak előnyös, életsynthesisünket fentartó, kiegészítő élettényezőinkké. Az emberi szellem így képessé vált, hogy minél összetettebb fajtájú kedvező behatá-

sokat értékesítsen a maga javára, és így szellemi nagysága — szintetikus kialakulásának foka — mindig teljesebb és teljesebb, mindig fenségesebb lett. És valóban a szellemi élet iránya, törekvése: örök kutatás a külvilág olyan tényezői után, melyek az életre kedvezők s olyan eszközök után, melyekkel a kedvezőtlen tényezők elháríthatók.

Ez a törekvés, ez a szellemi vonás, mely az egész állatvilág idegműködése fölött uralkodik, ez irányozza a teremtő erő működését az összes magasabb fokok, az animális élet magasabb fokú synthesisei felé. A keletkezett típusok új meg új tökéletesedésének egész sora, a külső behatásoktól való folyton fokozottabb telítés után végre bekövetkezik az organizmus szintetikus összefüggésének egész újraépítése, újraépítése az alkotó tagozatnak, az organizmus sejttrendszerének. Ebben az építkezésben az átalakulás folyamata bizonyos szervek megváltozásával kezdődik. Az organikus, szintetikus összefüggés bizonyos tagozataiban ugyanis egy túltelítés jött létre. A feszülés pedig, mely ebből származott, élénkebb megújulási, és ehhez képest fokozottabb oxydáló folyamatokhoz vezetett. Valamelyik synthesis-tagozat hatványozottabb tevékenységre jutott, a mi által a többi tagozatok bizonyos tekintetben hátrább szorultak. Ilyenformán a többi tagozatok szerepkörében bizonyos eltolódás és ennek következtében lassankint az egész, az egységes, szintetikus épületnek egy bizonyos új fajta elrendeződése támadt.

Így jelennek meg aztán organizmusok egészen új kialakulással, és ez organizmusok fokról-fokra magasabb és magasabb állati élethez vezetnek.

És ismét az idegrendszer az, mely a számtalan hatás közül, melyek a testre irányulnak, csak egyeseket fogad be az organizmus általános összefüggésébe. Még pedig csak olyanokat, melyek mint ingerek, az érző központba fölvéve, semmi olyan hatással nincsenek, a mely hatás a többi idegműködést zavarhatná s ez által kárára lehetne a test motorikus életének. »Az életrevaló individuumok természetes kiválasztása« tehát alapján véve semmi egyéb, mint ennek az idegműködésnek, ennek, itt már mint dedukált lelki irányzatnak az eredménye: új ingerek átalakítják az állati organikus synthesis összefüggését, a nélkül hogy ezáltal a synthesis funkcionális értéke kisebb legyen; ellenkezőleg, olyan kialakulásnak kell támadnia, mely teljesebb, többszörös funkciójú és magasabb fokú synthesis értékével bír.

Minél magasabb a fejlődési fok, annál élénkebb az állati élet folyton tartó tevékenysége, hogy a mindig megújuló ingerekre, az idegrendszer útján mindig újabb és újabb élettüneteményeket nyilvánítson. Ennélfogva az állatvilág fizikai, valamint pszichikai életének mindvégig egy az irányzata: olyan mozzanatok, melyek az életre előnyösek, az organizmus hasznára fordítani, a károsakat pedig kikerülni, vagyis, a maga élet-synthesisét minél magasabb fokra fejleszteni.

Így jut ez a tevékenység az ember szellemi életének fokára. A mi gondolatvilágunk is örök munka, hogy a környező fizikai mozzanatokból mindazt fölhasználjuk, a mi csak értékes életünkre nézve és mint valódi vegyértékeket befogadjuk élet-synthesisünkbe, élettevékenységünk összefüggésébe. A mi szellemi tevékenységünk mindig csak azzal foglalkozik, hogy különbséget tegyen: mi hasznos nekünk, minek van értéke reánk nézve és hogyan lehet az ilyen értéket a mi életsynthesisünkbe beilleszteni. Az emberi szellem vívmányai az emberi synthesis folyton fokozottabb fajta értékei, melyek életünkben folyton szélesbedő körű szerepet visznek. Ugyanaz a szellemi ösztön hajt minket is: folyton tökéletesítve, feljebb és feljebb emelni az élet synthesisét, vegyértékeit, szellemi tevékenységeink tagozatait, folyton fokozni benső mivoltunk, szellemi tevékenységünk értékét. Mindaz, a mit az ember a földön synthetikus értékével, szellemével elér: a civilizáció munkálkodásának lépésről-lépésre fokozódó kifejlődése — mindez képet nyújt a synthesis folyton fokozódó emelkedéséről, az emberiség azon törekvéséről, hogy mindig fokozódó értékek fakadjanak belőle.

De ismét egy magasabb fokú életritmus vág a fejlődés folyamába.

Mert eddig csak arról a ritmusról volt szó, mely a sejtektől a fiziológiai, állati, élő organizmusig terjed.

Látjuk, hogy az alacsonyabb egység, a sejt meg a magasabb egység, a sejtekből épült állati test közt itt is ugyanaz a viszony fejlődik, mint a teremtés előbbi ritmusainál.

Itt is egy lelki vonás uralkodik az összes sejtekben, melyek egy testben egyesülve élnek, és a sejteknek e közös lelke nem egyéb, mint az egész, a sejtek tömegéből álló organizmus synthesisise. Minden egyes sejt hódol e synthesis hajtóerejének, hogy tökéletesedjék s egy közelebbi, magasabb fejlődési foknak átmenetül szolgáljon s végre egy új, magasabb synthesissé alakuljon át. Ez a szellem maga a teremtő erő,

mely a fiziológiai-animális testek synthesisében az összes sejtek fölött uralkodik, tevékenységüknek irányt szab és okozza, hogy a sejttevékenységből a synthesis összegének megfelelően, a jó érvényesüljön, a rossz pedig kiváljék.

VI. Kultureszközök, kulturtestek fejlődése.

A mint a sejtben bizonyos molekulák különválva, a sejt-magot alkották, más molekulák meg a protoplazmát, úgy válnak külön az állati testben a sejtek is, kétféle természetüknek megfelelő funkciók szerint.

Mindaz, a mi az állati test végtelen változataiban, mint megjelenési forma nyilvánul, az mind múltékony, folyton változó. Az organizmus tagozatai hasonlóképp felmutatnak oly elváltozott alakzatokat, melyek a legnagyobb mértékben elüthetnek egymástól. A sejtek egész kialakulása tehát, a mint állati testekké csoportosulnak, ilyenformán oly különböző, egymástól elütő típusok szerint történik, hogy az állattan csak nehezen tudja besorozni őket bizonyos általános osztályokba.

Az állati organizmusnak egyik sejtkepződménye azonban állandó marad minden változaton keresztül, állandó a szöveti valóságában, állandó a működésében, állandó a vonatkozásaiban, mindenben, kivéve a növekedését; mert minél magasabb fokú az állatfaj szervezete, annál jelentékenyebbe válik ez a képződmény, úgy mekkorasági mint minemüségi fejlődésében.

Az állati testek sejtalakulásának az a része ez, a melyben a szintetikus életfolyamatok mind koncentrálnak. Ez a rész azután vezető marad az összes együttható sejtek egész összefüggésén keresztül. Ez a rész határozza meg az egész synthesis magaslati fokát. A test egyetlen tagja se fejthet ki működést, ha innen nem kormányozzák. És ha e külön sejttömegnek csak egy részecskéje is elpusztul, akkor semmivé lesznek a test megfelelő tagozatainak funkciói. Mind annak, a mi az egyes sejtek synthesise fölé emelkedő magasabb, közös, fiziológiai-animális synthesist teszi, mind itt van a székhelye. Minden új folyamat, mely a test legkülönbözőbb tagozataiban — bármilyen külső okok folytán — keletkezőben van, csak akkor bontakozhat ki, mint a test sajátossága, ha a sejt-alakulás azon különös részétől fölvetelt talál az általános synthesisbe; egyébként az ilyen folyamatok csak múltékony jelenségek, a melyek nem lépnek az organizmus kötelékébe.

Mindaz, a mi az organizmus kialakulásában képződött, fokról-fokra a mindig magasabb fejlődésű állatfajok sorában, mint szöveti folyamataik összefüggése, és mint egyúttal az ő életsynthesisök, ez mind elhelyezkedett itt, úgyszólván, rétegenként. Az idegrendszer legelső központjaitól kezdve, melyekben különböző szöveti folyamatok synthetikus egyesülése jön létre, elhelyezkedtek itt az összes újabb folyamatok is és létesítettek újabb synthetikus egyesüléseket; és mindig számosabb és magasabb szöveti folyamatok közt, synthetikus összefogódzó központok támadtak, úgy hogy mialatt az organizmus különböző tagozataiban a csoportosított sejtfolyamatok végbemennek, azalatt a tulajdonképpeni általános életsynthesis, részenként rendeződve összefüggő egészszé, itt, az idegközpontok tömegében éli külön életét, mint külön synthesis.

Az idegközpontok tömege a magszövet az organizmusban ugyanaz, mint a sejt a sejtben. Mindazon külső behatások, melyek az organizmust érintik a szöveteken keresztül bizonyos átalakulásokat, kémiai elváltozásokat idéznek elő, mintegy szöveti közvetítőkké változva, hogy az említett magszövet által fölvehetőek legyenek. Az idegközpontok által, e magszövetben történik azután a befogadott hatások átalakulása az organizmus olyan nagyértékű használati anyagául, a mint a magszövettől csak telik, a milyen nagyértékű, funkcióra az idegközpontok csak képesek, a milyen nagyfokú a synthetikus magasságuk. E funkcionális fok, érték szerint, a mely mindig megfelel az idegközpontok synthesisének, következik — a mozgató idegek útján — az organikus tagozatok összes tevékenysége: az illető külső szöveteknek vagy szöveti behatásoknak, mint ingereknek földolgozása az életfolyamatba való fölvétele.

A synthetizáló anyag az idegsejtek szövete. Minden egyéb protoplasmátikus természetű.

A test minden tagjának, az organizmus minden készülékének és a fiziológiai-animális élet minden más berendezésének — az idegközpontokra, a magszövetre való vonatkozással — éppen afféle funkciói vannak, mint a sejtek protoplasmájának, a sejtmagra való vonatkozásában. Ezek mind közvetítő funkciók azon synthetikus élet felé irányulva, vagy abból kiindulva, mely élet a magszövetben uralkodik. Ha az ember nyomról-nyomra követhetné a sejt molekuláris kifejlődését, a sejt magjának és protoplasmájának különválásában alkalmasint valami egészen megfelelő folyamatot találna, hogy t. i. bizonyos molekulák, molekula-

csoportok éppen úgy viselkednek a többiekkel szemben, mint az idegközpontok sejtjei, szemben a többi sejtekkel. Mert a molekuláris összekapcsolódás mindig magasabb fajú közös sejt-synthesisekbe szintén csak olyan berendezésű alakulásban létesülhet, a hol az egyes molekulák különálló funkciói bizonyos, de mindenestre központi csoportokban, szintetikusán egyesülve vannak.

Attól kezdve, a hol a folyamatot már meg lehet figyelni, a hol ugyanis a protoplasma és a mag anyaga, mint különböző mineműségű szövetek lépnek föl, ott már éppen ilyen lefolyás ismerhető fel.

A mikrobák, baktériumok országában a protoplasma individuálisan kapaszkodik a magjába. Minden egyes magnak megvan a maga protoplasmája, a mely nem hajlandó más baktériumok protoplasmájával egyesülni, legfeljebb csak átmenetileg. Az ilyen egyesülésből nem is keletkezik az organikus életnek semmi újabb kialakulása, a mint a magasabb fokú sejteknél találjuk, az állati élet sejtjeinél. Magánosan bolyongnak ide-oda, legfeljebb csak bizonyos ad hoc czélokra verődnek össze. A mint az állatok is egyenkint bolyonganak szanaszét, csak bizonyos ad hoc czélok szerint verődve össze; néhanapján egy-egy nemzedék közös életet folytat, a nélkül hogy ebből valami magasabb fajta organikus élet keletkeznék. Ezt már az első fejezetben tárgyaltuk.

Éppen úgy, a mint a baktériumok protoplasmái, hasonlóképp az állati testek szervei, a melyek protoplasmászerűen vannak hozzánőve az organizmus magvához, az idegközpontokhoz nem bírnak képességgel a kölcsönös anyagcsere-folyamatokra. Az állati testeken, a külső testi szerveken ugyanaz tapasztalható, a mit ugyanazon tény kémiai okául a baktérium sejtjeinél megállapítottunk, tudniillik: ugyanazon synthesisnek, ugyanazon állatfajnak efféle protoplasmás képződményei — egyneműségük következtében — nem tudnak megindítani egymás irányában semmiféle anyagcsere-folyamatot. A minek ez az értelme: minden állatnak — mindig ugyanazt a fajt, ugyanazt a synthesist tekintve — vannak például karmai és fogai. Már most, hiányozzanak valamelyiknél a karmok, másiknál a fogak, akkor nem léphet csereviszonyba az egyiknek a karma a másiknak a fogával. Azok az organikus képződmények, melyek az állati testen kialakulnak, az ő hozzájuk nőtt szerveik még nem képesek csereviszonyba lépni egymással. Ép úgy nem, mint a baktériumok protoplasmái sem.

De igenis, olyan az eset az első kultureszközöknél, ezeknél az anyagi képződményeknél, melyek a testhez már nem tapadnak. Az egyik test létrehoz valami fajta kultureszközt, a másik test egy másik fajtát. Itt már oly anyagok vannak, a melyek kiegyenlítődségre törekszenek, különbségek, melyekből vonzódás támad, éppen mint a kémiai vegyrokonságnál. Az egyiknek hiányzik valami az ő protoplasmatis eszkezeiből, a mi megvan egy másinak, ennek ismét nincs egy oly eszkeze, a milyennel egy harmadik már bír. Ha most szükségök van organikus tevékenységök bizonyos alkotásaira, a kultureszközök is ilyenek, akkor alkotásaik között kölcsönös anyagcsere lép föl.

A protoplasma azon magaslata, mely a sejteket kölcsönös kapcsolódási folyamatokra képesítette, anyagi különbözetekből fejlődött ki. E különbözetek anyagcsereje által a protoplasma elvesztette individuális vonatkozásait. Azon sejtmagvak száma, a melyek fejlődésével a protoplasma összeköttetésbe jutott, felnövekedett, és így a mindig több és több mag hatása alatt mind jobban összetett anyagcsere jött létre.

Magasabb fokon, mint az állati külső szervek, válik külön lassanként egy protoplasmatis képződmény — a kultureszköz — a mely már éppen oly sokszoros vonatkozást tud kifejteni. Ezt a képződményt, mint egy vékony kéreg, borítja az individuumok kezdeti közössége. Éppen így képződik, a sejtek kezdeti kapcsolódásai körül, egy vékony hártya; ebből nőnek ki az állatok későbbi szervei. A kultúrának összes későbbi eszközei szintén ilyen kezdeti organikus képződményekből származnak, úgy keletkezve, mint az ember-synthesis, értelem, lélek átalakító munkája, még pedig a környezet nyers anyagából. Valamennyien ez organikus képződmények kezdeti képleteiből támadnak, a mely képletek már az egyes individuumok funkciói fölé emelkedve, közös szervezetök javára, külön funkciókat, vonzódásokat, rokonságokat, kiegyenlítő folyamatokat, anyagcserét fejlesztenek.

Itt ismét ugyanazt az összefüggést látjuk, csak hogy ismét egy ritmussal magasabban. Megkezdődnek ugyanazon együttes életnek legalacsonyabb fiziológiai fokai. A mi csak mint kulturanyagi protoplasma az emberekké synthetizált individuumokból kifejlődik, mind annak lassanként folyton összetettebb vonatkozásai lesznek ebben a kapcsolatos életben. De ismét csak bizonyos meghatározott összefüggésben. A mi itt csak produktálódik, annak mind meg kell hogy legyen a maga értéke a

közösségre nézve; különben nem vétetik föl a közös anyagcserébe. Ha valamely individuum ebben a tekintetben valami értéktelent hoz létre, akkor az más individuumok alkotásaiból nem kap cserébe semmi megfelelő értéket. Ha egy másik individuum létrehoz valamit, a mi a kölcsönös vonatkozások szempontjából vészrejtő, akkor az ellen visszataszító irány nyilatkozik meg; a közösség rokonságai, vonzódásai az illető individuummal szemben megszűnnek s az individuum a közösségből, a többiek köréből kiszakad. Csak olyan alkotásokat fogadnak el, a melyeknek meg van a kívánt értékük. Csak olyan képződményeket, a melyek valamely individuális értékváltozás következtében megkapták azt az értéket, hogy mint csere-szöveteknek közvetlen vagy közvetett keletük legyen.

Így képződött itt mindig több anyag, melynek az összes egyesült individuumok irányában bizonyos vonatkozásai vannak. Ezek a vonatkozások az egyes individuumok különbözeteitől függenek, s éppen e különbözetek akarnak kiegyenlítődni e vonatkozások révén. E szerint az alkotások összessége bizonyos meghatározott összefüggésben van a különbözetekkel, vagyis azzal, a mire a kölcsönös vonatkozások alatt minden egyes individuumnak szüksége van saját külön synthesisé érdekében. Az individuális synthesiseken felül ez egy új, mindent egyesítő Összefüggés, a melyben minden egyes individuum részt vesz a maga különbözeteivel. Egy közös, magasabb fokú synthesis ez, az individuális synthesisek fölött. Minden egyes individuum, hogy ebben a közösségben megtalálja a maga vonatkozásait, kénytelen létrehozni valamit, a mi annak a magasabb synthesisnek a tagozata. Kell, hogy az individuális tevékenység megfeleljen azon magasabb synthetikus összefüggés céljának. Az összes kulturténykedések ez összefüggéshez, e magasabb synthesishez alkalmazkodnak.

Egy közös törekvés fejlődik ki azon magasabb synthesis fentartása végett. Azon magasabb synthesisben, a kulturtestek synthesisében jönnek létre azok az alkotások, melyek szükségesek az individuális synthesis fentartására, s a melyek nélkül az individuális élet alacsonyabb életfokozatokra esnék vissza. A mint az állati test magasan synthetizált sejtjei is magukra többé nem élhetnek, hanem csak abban az anyagcserében, mely most már csak az ő közös, rendkívül összetett életük ritmusában keletkezik. Minden egyes individuum részesül tehát — még pedig annál inkább, minél magasabb a kulturtesti synthesis —

a saját külön synthesise fentartásának a föltételeiben, vagyis: meg lesznek a maga vonatkozásai a magasabb synthesisben. Minden egyes ember is csak a magasabb synthesis kialakulásához képest fejtheti ki saját külön életcélját, saját külön synthetikus tevékenységét.

Minden egyes individuumnak tehát, ebben az összefüggésben, életcélja: azon magasabb synthesis. Mind annak, a mit az emberi szellem alkotott, ebben a magasabb synthesisben van a célja. Egész kulturális törekvése odairányul, hogy hozzájáruljon valamivel azon synthesis kialakulásához, és abban áll élettevékenysége: hogy mindazzal, a mit az egyike és másika között levő különbséget létrehoz, mindazzal valami értékhez jusson, a mely annak a magasabb synthesisnek az értéke, még pedig magában a synthesisben.

Az emberi élet és törekvés synthesise tehát magasabb synthesise annak a kulturtestnek, a melyben az ember él. E synthesis felé való törekvés, az individuális irány ennél fogva: értékeket hozni létre e synthesis számára, kisebb értékű tényezőket sokkal értékesebbekké átalakítani, ez az ő szelleme, lelke.

De itt is az individuális különbsézeteknek bizonyos nivelálása volna a végeredmény, ha a teremtés nem avatkoznék be itt is a maga ható erejével.

VII. A kultúrák átalakulása.

Ugyanaz a teremtő folyamat, mely az összes előbbi ritmusoknál a magasabb synthesiseket létrehozta, a kulturtestben is érvényesül.

A környező természetnek itt is mindig számosabb behatásai lesznek a kulturprotoplasma tényezőivé. A folyton sikeresebb tevékenységekkel itt is mind jobban tagozódik a kulturalkotások összefüggése és mind többoldalúvá alakul ki. Lassankint itt is bekövetkezik bizonyos telítés. Az egyes kulturtestben egyszer már megindult és állandóvá lett folyamatok kiterjeszkednek az individuumok mindig minimálisabb kölcsönös hatására, az individuális élet mindig minimálisabb mozzanataira, és így minden kultúra folyamában kibontakozik lassankint bizonyos tehetetlenség, hogy még tovább fejlődhessék. Ez történt mindazokkal a kulturfolyamatokkal, a melyek civilizációkká nőttek ki. Minden kultúránál meg lehet figyelni, hogy az emberek individuális vonatkozásai mindig kicsinyesebbek lesznek, s

azokban a közös funkciókban, a melyekben kulturéletek fejlődése kifejezésre jut, beáll bizonyos megmerevedés. Kultur-folyamatok, melyek előbb az individuumokat még nagyobb tömegekben vették igénybe, mert kulturprotoplasmáikban akkor még több volt az átjárható tér a változások végbemenetelére, és kölcsönös hiánya az egyik vagy másik kulturszövetnek még jelentékeny individuális folyamatokat tudott megindítani — hasonló folyamatok már kevésbé vehetik igénybe az individuumokat, ha kulturprotoplasmájok már többé-kevésbé el van látva mindazzal, a mi a kulturélet szövege, értéke lehet. Még a protoplasmában, javakban szegényebbek is megkapják bizonyos minimális részecskéit az összes anyagoknak, még pedig a kivívott kulturalkotásokkal való általános telítés következtében. És e kulturképződmények most már nagyobb nyugalmat nyújtanak az individuális synthesiseknek, mint hogy ha az individuális synthesis bizonyos, az általános synthesisekhez tartozó szöveteknek nagyobb híjával van, még akkor is, ha bizonyos más anyagok annál nagyobb mértékben vannak is meg benne. Így következik be az általános telítéssel az individuális energiák megfogyatkozása; a közösség mindig minimálisabb, szűkebb mederbe szorult kiegyenlítő folyamatainak hullámzása elsimul, megszűnik, a közösség rendje az individuális energiák romlására megmerevül.

Azonban e ritmusnál is kifejlődik egy megfelelő nagyobb-foku feszülés az egyes individuumokban, az ő belső értékekben, tevékenységek értékében, synthetikus erejükben — az a feszülés, mely az individuumokat elavult, megmerevedett kultur-folyamatok mellőzésével újabb folyamatok föltalálására ösztönzi, olyan alkotások felé, melyek újfajta kulturtevékenységeket tesznek lehetővé. Bekövetkezik ugyanis bizonyos elégedetlenség az elavult, többé nem elegendőképpen synthetikus folyamatokkal, bizonyos elégedetlenség az elavult szellemmel. Főkép bizonyos új irány, a kulturtevékenységek új elrendeződése, új tagozódása, tehát egy új synthesis, a mely jobban megfelel az élet újabb mozzanatainak. (Ez csak a magasabb kulturszervezetknél domborodik ki határozottabban. Míg az alacsonyabb organizmusok, aránylag alacsonyabb vegyrokonságuknál fogva, melylyel a kulturanyagok iránt viseltetnek, úgy haladnak a megmerevedés útján, hogy végre csaknem teljesen képtelenek, synthesisökkel, szellemi tevékenységeikkel a fejlődés magasabb fokait elérni. Ez olyan okokkal függ össze, melyeket

az alacsonyabb kulturtestek keletkezéséről szóló fejezetben már kifejtettünk. Az alacsonyabb fokú testeknél, hogy a fejlődésnek egy közelebbi foka elérhető legyen, inkább bizonyos külső, izgató körülményekre van szükség. Mert az alacsonyabb testek összefüggése azon anyagok kiegyenlítődésein alapszik, melyek kívülről a környező nyers természetből alakíttatnak át; míg a többrendbeli kölcsönös vonatkozások által összetartott magasabb fokú testek már főleg olyan kiegyenlítődései folyamatokat végeznek, a melyekben mindenek előtt azok az alkotások jutnak kiegyenlítődéssre, a melyeket az individuumok egész sora hozott létre lassankint, fokozatosan; itt tehát különösen a kölcsönös folyamatoknak van fontosságuk. Az első esetben a *synthesis* feszülése, következésképp átalakulása is egy magasabb fokú *synthesis*-be, csaknem kizárólag a külső behatásoktól függ. A második esetben azonban már főleg attól a feszüléstől függ, mely a testben a kölcsönös folyamatok révén támad. Az első esetben leginkább a külső körülmények azok, a melyek a magasabbfokú tevékenységre *synthetizálódnak*, természetesen, ha alkalmasak rá. A második esetben akkor is támadhatnak újabb, magasabb *synthesisek*, ha a természeti viszonyok változatlanok. Ehhez képest megfigyelhető az állatoknál is, hogy az alacsonyabb fokúak, egyenlő külső körülmények között, hogyan maradnak csaknem változatlanok; míg a magasabb fokúaknál, még csaknem egészen változatlan életkörülmények közt is, aránylag gyors a természeti kiválás. Ez legerősebben nyilvánul a mindig magasabb és magasabb képességű organizmusok gyors kifejlődésében — az embernél.)

Minél összetettebb a kulturtest, annál erősebben érvényesül az az irány: hogy az elavult *synthesis* helyett, a mely többé nem elégséges, egy magasabb *synthesist* érjen el. A test életében nagyon sok szöveti folyamat van, sok kulturtevékenység; ezekkel mind bizonyos érték van összekötve, melyet forgalomba hoznak. Ezeknek mind olyanok az értékeik, a milyen az általános összefüggések, tehát az általános *synthesis*ök. Minden egyes alkotásnak annyi az értéke, a mennyi csere-értéket ez összefüggés folytán más alkotásokból kaphat helyette. De vannak többek közt olyan folyamatok, a melyek több alkotást hozhatnának létre, megfelelő élénkebb forgalom előmozdítására (tehát élénkebb mozgás, élet és vitális energia javára), mihelyt ez alkotások általános *synthesis*ének összefüggéséből értékek válnának esedékesekké. Ez, például, a kereskedelem esete a

renaissance korában. Az általános synthesisből, a lovagvilágból csak kevés érték volt kivonható a kereskedelmi alkotások számára. Az értékek abban az egyensúlyban nivellálódtak, melyet a lovagvilág tartott fenn; a lovagvilág kulturszövetében az értékek javarésze a fegyvereknek jutott, a lovagvilág kulturtevékenységében a legtöbb értéket a lovagváarak élete kötötte le. De a kereskedelem kulturszövevei mégis kedvezően hatottak bizonyos vitális mozgékonyságokra, energiákra, egyes individuumcsoportokban. Élénkebbekké nem válhattak ugyan, ebben megakadályozta őket a lovagvilág által fentartott egyensúly; de ezzel szemben, azokban a csoportokban, egy új tevékenység jutott érvényre: saját benső és környező vonatkozásaikban a lovagi synthesis megváltoztatni. Bizonyos új irány: hogy egy más synthesis keletkezzék. Olyan synthesis, mely nagyobb forgalmat tesz lehetővé. Tehát értékek szabadulnak föl, a melyek új csere-folyamatokat, új foglalkozásokat kezdeményeznek. Olyan tevékenység volt ez, a mely új synthetikus értékekre irányult. Es tényleg föllép a régi synthesis e különvált csoportjaiban bizonyos feszülés, mely új fajta kölcsönös vonatkozásokra törekszik. A gondolkodás egy új módjának, új eszméknek, új léleknek, szellemnek, a gondolat-csoportok új synthetikus tagozódásainak, egészen új kulturéletnek kell támadniok. Az individuumokban fölszaporodtak a vonatkozó-képességek, föl kellett szaporodniok; mert míg e képességek egy része fentartotta a lovagi synthesis még uralkodó vonatkozásait, más képességek — s ép ebben állott az értékek szaporodása — bizonyos új vonatkozások szükségének is megfeleltek. Fölszaporodott vonatkozó-képességek, vagyis, fölszaporodott értékek — ezek nyilvánulnak az új fölfedezésekben, új szellemi ténykedésekben, új felfogásában a synthetizálódó összefüggésnek, a mint ez is érvényesülni kezd. A kulturszövetekből ezek a szellemi, lelki erőkkel fölszaporodott és magasabb fokú eredmények létesülnek; a cserehatások számára új energiák szabadulnak föl, és származik egy fokozottabb kultur-forgalom. Felfrissül az individuumok alkotó tevékenysége, s mindeneken egy új élet lehelete vonul végig. S mind ezek a fiziológiai jelenségek identikusok a teremtés ritmusainak tüneményeivel s megfelelnek a magasabb synthesisek fizikai keletkezésének.

A mikor csak egy új synthesis keletkezik, az mindig egyes individuumok összekapcsolódása valamely egységes egészszé. Individuumok individuumokkal, csoportok csoportokkal, tago-

zatok tagozatokkal, egységes összefüggésben — így képződik az egybevágó tevékenységeket kifejtő testnek az épülete. Bemutattuk egy példában, hogyan kezd képződni az új synthesis a testnek ezen vagy azon helyein. Az ilyen synthesis azonban nem működhetik a testben elkülönítve, mert olyan tevékenységek támadnak, a melyek egymásra zavarólag hatnak — bizonyos ellentét azon tevékenység közt, mely az egész testet összetartja meg egy másik tevékenység közt, mely egy más együttes hatást akar létrehozni. Ez az ellentét az új irányok meg a régié, konzervatívok közt eléggé ismeretes. De, a mint a teremtés Összes ritmusainál láttuk, itt is megnyilatkozik az ő ereje, még pedig a magasabb synthesis erejében. A hol egyszer egy magasabb synthesis keletkezik, ott az is lesz a győztes; mert az egyensúly okozta általános megmerevedés és túltelítés alatt is nyilvánvaló, szabad működő értékei vannak. Erőket, energiákat fejt ki, hogy a megmerevült nyugalmat ismét mozgásba hozza, az értékszövetek pangó túlteltségét új működésre, új termelésre ösztönözze. Mert csak neki vannak olyan értékei, a melyek nincsenek lekötve az anyagok (gazdagságok) általános egyensúlyához. Mert csak neki van ereje, hogy a mikor az alacsony synthesis többé már nem kielégítő, fel tudja használni a szabad értékeket és ezekből át tudja változtatni, alakítani ezt az új synthetikus épületet, az alacsonyabb synthesisnek megfelelően. A kultúrában így győzedelmeskedik lassankint a magasabb synthesis, a magasabb szellem, a magasabbfokú értékekből összetett lélek.

Ez az átalakulás nyilván az előbbi synthesis fokozatos szétbomlása. Szétbomlása előbbi összefüggésének, tagozódásának, csoportosulásainak. Az átalakulás lépésről-lépésre történik, tagozatról-tagozatra, csoportról-csoportra. Még pedig mindig úgy, hogy a magasabb synthesisnek az alacsonyabb synthesisbe kapaszkodva mintegy rajta kell fölépülnie. Mert az újból keletkezett csoportoknak a testi egészszszel való összefüggése nem szakadhat meg; különben e csoportok kiesnének a test egységéből, nélkülöznék a kulturszöveteket és folyamatokat, a melyekből pedig élniök kell, de magának a testnek is hiányoznának a saját egységes folyamataihoz szükséges képződmények. Ez a kölcsönös fizikai kényszerűség a kapcsoló mozzanat az új meg a régi synthesis ellentétében, s ezt a kényszerűséget az összes kulturharcokban fölismerhetni. Az új irányzatok nem szakíthatják meg összeköttetéseiket a konzervatív testtel; mert ebből árad ki

az egységes kultur-termelés. De a konzervatív test ép oly kevésbé taszíthatja el magától az új irányzatok szerint átalakuló csoportokat; mert akkor ezek hiánya is érezhető volna az egységes organizmus együttes életében.

Ilyen módon jut célhoz az új synthesisnek szigorúan logikus és a bomlasztásnál mindig a régi synthesis fölé építkező munkája. Az új építkezésnek mindig ahhoz kell simulnia, a mi a testben még konzerválva van. Ha valahol romboló bontás történik, a nélkül hogy e művelet az alaptest tevékenységével valamelyes kapcsolatban állana, akkor azonnal érvényesül a test eltaszító irányzata. A test synthetikus újraépítése csak akkor halad előre, ha csatlakozásban marad a még át nem alakult részszel. Így válik a konzerváló irány a kulturorganizmus élet-szükségévé. A magasabb synthesis bontó hatásának minden elhamarkodott túlkapasát visszatartja, hogy föntarthassa a testet a maga egységes összefüggésében. Arra kényszeríti az új irányt, hogy az összefüggés átalakításában is folyton lépést tartson, csoportról-csoportra, tagozatról tagozatra, úgy hogy az életet a maga egységében rombolás ne érje. Az új synthesisnek, összes tagozataiban, szakadatlan sorú csatlakozások mellett kell föl-épülnie, csak akkor szűnhetik meg teljesen a régi synthesis élete.

VIII. A vallás, mint fensőbb synthesis.

Íme, betekintést nyertünk abba a folyamatba, mely a kulturtestet magasabb synthesisüvé változtatja át. Ebben a folyamatban az összes individuumok egy közös iránynak hódolnak, éppen úgy, mint az atomok a molekulában, a molekulák a sejtekben és a sejtek a testben.

A kulturtestben is megnyilatkozik bizonyos általános szellemi törekvés. Egy bizonyos magasabb, vezető hatalom, mely az egyes ember-individuumok fölött uralkodik s a kultúrákat is mindig magasabb és magasabb synthesisek felé irányítja. Az egyes individuumok egész benső törekvésének tehát, ha tevékenységeik még oly különbözők is, van mégis bizonyos közös lelki vonása. Ebben mind egyek, ennek hatása alatt mind egy magasabb cél fele tartanak, a mely fölül áll az ő saját, közvetlen tetteiken. Individuális különözeteik, melyek kölcsönös anyagi vonatkozásaikban érvényesülnek, mind csak individuális különözetek maradnak azzal a magasabb céllal szemben. A közös fensőbb célban egyesülve, mind csak benső

értékmozzanatok, csak szellemi tényezők. E mivoltukból alakul ki közös összefüggések, mely mindnyáj okát egységes irányban tartja. Ez az összefüggés tehát az egyes individuumok benső értékmozzanataiból, szellemi tényezőkből áll, vagyis; egy szellemi, mindenek fölött uralkodó, mindeneket egyesítő magasabb synthesis.

A mint az atomok élete fölött egy lélek él, mely őket a molekulában magasabb synthesisben egyesíti; a mint a molekulák élete fölött a sejt egyesítő lelke uralkodik, mely a molekulákat egységes, magasabb synthesisbe vezet; a mint a sejtekben bizonyos fiziológiai élőtestnek őket egyesítő lelke fejt ki magasabb synthesisekbe való törekvést — úgy rendelkezik az emberi individuumokkal is a kulturtest bizonyos egyesítő szelleme, mely őket egy magasabb egységes synthesisbe kényszeríti.

Minden jelenség arra vall, hogy ez a mindnyájunk fölött uralkodó szellem, ez a mindnyájunkat vezető hatalom, szóval, hogy a kulturtest lelke — a vallás.

A kulturtesti élet legelső, legalacsonyabb fokain megtaláljuk már a nyomait. Valósággal úgy bontakozik ki, mint bizonyos, a legkülönbözőbb individuális tevékenységeket egységes irányban vezető hatalom. Benne egyesülnek az individuális törekvések egy meghatározott irány felé: tevékenységeikben magasabb értékeket fejleszteni, melyek a közös életet, a kulturtest életét fölmagasztalják. A vallás tartja egységesen össze az individuális szellemi törekvéseket. A vallás pedig, ez a fensőbb szellemi synthesis, közös individuális, szellemi mozzanatokból fejlődik ki. A vallás az, a mely hatalmával elébe áll mindazon individuális irányzatoknak, melyek az általánostól eltérnek. Az individuális átalakulásokat csak a saját synthesisében túri meg. Neki van a legnagyobb hatalma, mely ember fölött csak uralkodhatik, az emberfölötti — az isteni hatalom. Ő az isteneszme kialakulása. Kormányozza és őrzi a teremtésnek már elért magaslati fokát. Nyilvánvaló, hogy a legalacsonyabb kultúrák vallásától egészen a legmagasabbak vallásáig a fejlődés szakadatlan sora támadt, a mely mindig magasabb fajta eszmékhez, fogalmakhoz, a fensőbb hatalom, az isteneszme uralmának synthesiséhez vezet. Minél magasabb a kultúra, annál magasabb fokú a vallás is, annál magasabb fokú individuális, szellemi értékek lépnek összefüggésbe isteneszméjében, isten-synthesisében.

Ez a synthesis, a vallás synthesise, megőrizni igyekszik a teremtésnek egyszer már elért fokát. A vallás az, mely az összes individuumokat bizonyos szellemi magaslaton megtartja, a selejteket elejti, azokat, a melyeknek magasabb szellemi értékek van, még jobban fölmagasztalja, s így létesül a jobbakkal, a nagyobb értékeknek általános és mindig válogatottabb faji kiválása.

A vallás az, mely a kulturtestben legtovább helyt áll minden átalakulással szemben. Az átalakulás minden mozzanattal, egy új synthesis képződésének minden egyes hullámvéréssel szembe száll, jóllehet nem akadályozza szöveti fejlődését, az individuumokban és individuumok körül támadó szöveti folyamatokat; a vallás csak egy magasabb értéksynthesis, és tekintet nélkül arra, hogy az átalakulás valamelyik csoportnak javára van-e, vagy kárára, egyszerűen ellenáll saját értéksynthesis minden megbontásának. Minden újonnan fellépő szellemi mozzanattal szemben, mely nem az ő rendjéből, világából való, a kulturtest egyszer már elért magaslati fokának védelmére kel. Úgy szerepel, mint olyan teremtő hatalom, mely nemcsak létrehozza a magasabb synthesiseket, hanem a keletkezett synthesist oltalmazza is minden megbontás, szétesés ellen, nehogy alacsonyabb fokokra sülyedjen le. Nem engedi, hogy magasabb synthesis jusson érvényre, nem engedi, hogy valami új kultur-szellem, új vallás támadjon, míg csak az új synthesis teljesen ki nem alakult.

Az egyszer elért synthesist legkisebb részletében is védelmezi a még tökéletlen új képződmény ellen, úgy hogy az átváltozásnak előbb teljesen be kell következnie, egy szellemi synthesis minden mozzanatában, fel egészen a csúcspontig, az isteneszméig, és csak az egészen kész új szellemi synthesisnek e teljes kialakulásával kezdheti meg saját külön életét a kulturtest. Minden kulturkorszaknak, minden egységes kulturtestnek megvan a saját vallása, a saját isteneszméje, a melylyel él és meghal.

Így hát a vallás a kulturtest lelkének tekintendő. A vallás egyszerű, tevékenységeiben sokkal kevésbé összetett, mint a mi individuális sejtiszövetű szellemi tevékenységeink; még pedig annál kevésbé összetett, annál alacsonyabb fokú, minél alacsonyabb fokán áll a fiziológiai kifejlődésnek maga a kulturtest is, az ember organizmus roppant méretű kifejlődéséhez képest.

Egy magasabb ritmus itt még csak a fejlődés kezdeti fokain van. Azaz ama lelki élet, a mely a vallási koncepcziókban megnyilatkozik, még igen kezdetleges fokon áll azokhoz képest, a melyek a teremtés folyton haladó rendjén még megnyilatkozni fognak. Rámutattunk a fennálló nagy synthesis, a vallás konzerválása, tendenciájának természetes, sőt szükséges voltára épen a jövő fejlődés érdekében. Azonban tisztában kell lenni itt is azzal, hogy természetesen a konzervált synthesis csak egy lépcsője újabb synthesisek kialakulásának, és a teremtés hatalmas rendje az, hogy az ő teremtő működése mind magasabb rendű synthesisekhez, a kulturtestben pedig magasabb vallásokhoz vezet.

Méray.

A BADENI ZÁRT UDVAR-BIRTOKOK.*

Kevés olyan német tartomány van, melyben az egyes ország-részek gazdasági viszonyai és a partikuláris öröklési jogok közti összefüggés oly szembeötlő lenne, mint Baden nagyhercegség.

A gazdasági viszonyok szerint három nagy, eltérő vidékre oszlik a nagyhercegség, a mely 3 különböző vidék, azután háromféle öröklési joggal is él.

Maga a mezőgazdasági terület 839.300 ha, a mely a különböző gazdasági ágak szerint közvetkezőkép oszlik meg:

	ha.	%
Szántóföld	576.46	68.7
rét	191.59	22.8
szőlő	21.870	2.6
kert	15.760	1.9
legelő	33.620	4.0
összesen	839.300	100

mint látjuk tehát a szántóföld területe elég tekintélyes helyet foglal el a többi termő területtel szemben** s ennek daezára a birtokok mégis vajmi elaprózottak. Volt ugyanis 1895 ben Badenben gazdaság:

nagvság	szám	%
2 ha alul	127.920	54
2—5 ha	68.554	29.35
5—20 ha	36.626	15.40
20—100 ha	2.942	1.20
100 ha felül	117	0.05
összesen	236.159	100

* Mutatvány a szerzőnek: „A német parasztbirtok törzsöröklési joga” (Anerbenrecht) cz. sajtó alatt levő munkájából.

** *Buchenberger*: Die Lage der bäuerlichen Bevölkerung im Grossherzogthum Baden. Schriften des Vereines für Socialpolitik XXIV. Bd. Leipzig 1883.

Az összes mezőgazdasági üzemeknek tehát több mint 83%-a 5 ha-on alul van és több mint fele még a 2 ha-t sem éri el.*

Oka ennek a nagy birtokelaprózásnak a nagy ipari fejlettség, s a vele járó intenzív földművelés, illetve kertgazdálkodás.

A 3 nagy gazdasági vidék közül legnagyobb, különösen ja Rajna völgye és az északi részek esnek e kategóriába.

Ezekben a részekben teljesen átmentek az életbe a Code Napoleon elvein épült badeni „*Landrecht*” rendelkezései, így elsősorban a *Landrecht* 815. §-ában előírt kötelező természetbeni osztály.

Természetes következménye volt ez a nagy ipari fejlődésnek, a törpe birtokosoknak legnagyobb része *munkásbirtokosok*; az atya dolgozik a *decentralizált* nagyipari telepeken, míg az asszony és a gyermekek egészséges munkaalkalmat találnak a kis ősi birtokon.

Ezen egészséges fejlődésnek mély gazdasági és szociális jelentőségét fejtegetni szinte felesleges is.

Ilyen vidékeken, illetve ilyen viszonyok között más, mint egyenlő és pedig túlnyomólag természetbeni öröklési osztály elképzelhetlen dolog; az ilyen vidékeken az ipari termelés már kiszorítja a tulajdonképeni földművelést, s az ipari termeléssel együtt járó *pénzgazdálkodás a natúral-gazdálkodást*.

Itt jóformán minden ember üz a földművelésen kívül valami *más iparos vagy kereskedő főfoglalkozást*; a családok tehát nincsenek pusztán a földbirtokra, mint jövedelmi forrásra ráutalva, annak szétदारabolása tehát nem jár gazdasági hátránnyal, sőt a munkások nagy részének meg lévén a maga kis falusi otthona, ilyen fejlett ipari vidékeken az egyenöröklési osztály kiszámíthatlan társadalmi előnyökkel jár.

Igazat kell adnunk v. *Schulze-Gävernitz* freiburgi tanárnak, midőn azt mondja, hogy az egyenlő természetbeni öröklési osztályt nem szabad *idegen* jognak tekinteni a német *nemzeti* Anerbenrechtrel szemben, hanem inkább egy *pénzgazdasági jognak a natural-gazdasági joggal* szemben a birtok átvétele egy örökös által megfelel a tisztán agrár-viszonyoknak a természetbeni osztály pedig a városi és ipari viszonyoknak. . . .**

* Statistik des deutschen Reiches. Neue Folge Bd. 112. Berlin, 1898.

** Lásd v. *Schulze-Gävernitz* beszédét a *Verein für Socialpolitik* 1894. évi szeptember 28—29-én tartott bécsi ülésén. (Schriften d. Vereins für Socialpolitik LXI. Bd. Leipzig, 1895. 397. lap.)

Az utóbbit alkotják Badenben főleg a Rajnamente és a síkságok; a *második* nagy gazdasági vidék: t. i. a szemtermelő *dombvidék* már inkább agrikultur természetű; habár itt is erős hódításokat tett az ipari termelés, azért még ma is túlnyomó az *önálló parasztbirtok*.

Sajnos ezen vidékeken *írott jogként* szintén a badeni »Land-überrecht« van érvényben, azonban *szokásjogilag* az ősi »Guts-tragungsverträge« vagy mint némely vidéken nevezik a »Kindsskäuferi ma is általánosan el vannak terjedve. Ezek szerint a paraszibirtokokat *még a szülők életében egészben veszi át egy gyermek, s örökösársait reá nézve eléggé kedvező feltételek mellett elégti ki.*

A birtokot átvevő törzsörökös személyére nézve a dombvidékek szokásjoga nagyon változatos képet mutat.

Eltérőleg az alább tárgyalandó sehwarzwaldi zárt birtoktól, nemcsak a legfiatalabb fiú minorátus és a legöregebb leány veheti át a birtokokat, hanem a legöregebb fiú (és legöregebb leány) is, * tehát a *majorátus* is dívik. Auggenben és Hügelheimben a törzsörökös személyét *sorshúzás* által állapítják meg; a heidelbergi hegyvidéken, valamint a Main és Tauber vidékén pedig a *családi tanács* választja ki az örökösök közül a törzsörököst, rendesen a legarra hivatottabbat.**

Erős az agitáció mostanában Badenben, hogy ezeken a vidékeken is összhangba hozassék az írott jog a nép ősi szokásjogaival, vagyis hogy itt is meghonosíttassék az *abintestate törzsöröklés* intézménye. Az előléptetést ez irányban az 1889. évi november 2-iki *árvaszéki rendtartás* (Waisenrichterordnung) tette meg, a mely nemcsak a sehwarzwaldi oszthatlan zártbirtokokra, hanem ezekre a szokásjogilag törzsöklés alatt álló birtokokra is kimondta, hogy a hagyatéki osztályban nem a forgalmi, hanem a *jövedelmi érték* alapján becsülendők fel. (Lásd még bővebben alább.) Mindenesetre érdekes jelenség, hogy az írott jog számot vet, s így mintegy szankcionál egy az általános polgári joggal ellentétes népies jogszokást.

A nagyhercegség a *harmadik* s reánk nézve legérdekesebb; nagy gazdasági vidéke a *Schwarzwald*. A Schwarzwald festői tájakban gazdag vidéke gazdaságilag vajmi szegény. Földje

* Érdekes, hogy a *minorátus* intézménye csak a fiúk között szokásos; ha leányágra kerül a birtok, akkor *mindig a legöregebb leány* veszi át, — a leányágon tehát csak *majorátust* ismer a badeni parasztság.

** Ö. von *Miatkowsky*: Das Erbrecht und die Grundeigentumsvertheilung im Deutschen Reiche. II. 162. Leipzig, 1882.

rossz, klímája szeszélyes és iparilag is sokkal hátrább van, mint a nagyhercezség síkvidékei. Hogy egy egy schwarzwaldi parasztbirtok képes legyen önállóan eltartani egy családot, sokkal nagyobb terjedelműnek kell lennie, mint a termékeny dombvidék birtokai; ép azért a 20—100 ha-ig terjedő nagy parasztbirtokok aránytalanul nagy része esik erre a hegyes vidékre, mint a nagyhercezség többi részeire. Sőt a legutóbbi évtizedek gazdasági válságának és a mezőgazdasági terményekben beállott nagy árnyatlásnak következtében a schwarzwaldi birtokok átlagos nagysága meg is növekedett, mert a mai rossz mezőgazdasági viszonyok között jóval nagyobb földterület kell egy család eltartására, mint egy pár évtizeddel ezelőtt.

A józan badeni parasztság helyes gazdasági érzéke ugyanis a mindenkori viszonyokhoz képest oly nagyságban igyekszik megtartani, vagy ha kell, meg is növelni a birtokot, a melyben az képes egy családot önállóan eltartani. A létért való küzdelemben ezen a vidéken csak egy fegyvere van a népnek: a földbirtok, ép ezért drágább sokszor a schwarzwaldi rosszabb föld, mint a dombvidékek termékenyebb földje. Bennünket főleg ezek a *schwarzwaldi zárt birtokok* érdekelnek.

Már a badeni és hochbergi örgrófságok részére kiadott 1710 január 19-iki régi »Landrecht« VI. rész XIV. cím 4. §-a kimondta, hogy:

„Azon birtokokat, melyeket nem lehet könnyen és *minden kár nélkül* felosztani, felosztatlanul együtt tartandók és vagy pénzürtékben felbecsülve *egy* öröksnek, vagy pedig többnek *pro indivise osztatlan közös tulajdonul* adandók át.”

Hasonló intézkedéseket találunk még a pfalzi örgrófság 1582 ápril 4-iki, a baden-badeni 1771. évi január 8-iki és a fürstenbergi 1757 július 12 és 1783 február 6-iki rendeletekben, illetve törvényekben.* Ezen régi törvényeket hatályon kívül helyezte az 1809 február 3-iki dekrétummal életbe léptetett általános badeni Landrecht.

Mint fentebb már említettük, ez teljesen Napoleon Code Civil-jének nyomdokain jár, vagyis a kötelező egyenlő természetbeni örökségi osztályt és a köteles rész határai között a teljes rendelkezési szabadságot honosította meg.

* *Buchenberger*: Das *Verwaltungsrecht* der Landwirtschaft und die Pflege der Landwirtschaft im Grossherzogthum Baden. 1607. Tauberbischofsheim, 1887.

Mégis azonban ezen Landrecht 827. §-ának e—g függeléke jóformán teljes szövegben fent ártotta a Károly Frigyes nagyherceg által kiadott *1808. évi márczius 23-iki rendeletet über den Vorzug am uniheilbaren liegenschaftlichen Erbe, — Besitzgerechtigkeit oder Vortheilgerechtigkeit genannt.*** Kiegészítte a végrehajtásra vonatkozó *1837. évi november 4-iki rendelet* »die Theilung geschlossener Hofgüter betreffend«.

E rendeletek bizonyos parasztbirtokokra kimondották:

1. az osztatlanságot;
2. a törzsöröklési jogot.

Sokan a jogi írók közül abban a tévedésben vannak, hogy így *paraszt-hitbizományok* keletkeztek, azonban ez nem áll. Meg van ugyan bennük a hitbizományi intézmény azon kelléke, hogy a birtok csak egy örökösé lesz, meg van még részben a *rendelkezési tilalom* is, ez azonban már nem teljes, ugyanis abszolút érvényű tilalomról nincs szó, hanem csak bizonyos hatósági ellenőrzésről, beleegyezésről a birtokok *feldarabolására* vonatkozólag. Az *elidegenítési tilalom* pedig, mely a hitbizományi intézménynek legfontosabb alapja, a schwarzwaldi zárt birtokok jogából teljesen *hiányzik*. Jogi konstrukciójuk tekintetében ezek a zárt birtokok inkább a *délnémet agrárjog* szellemének felelnek meg. Az északnémet és délnémet agrárjogi felfogás között ugyanis az a különbség, hogy az első inkább az *örökségi jog* megfelelő szervezetétől, a teljesen kiépített *törzsöröklési jogtól* reméli a földbirtokok fenmaradását, (például az ősi sehlezwig-holsteini a »Boudenrecht«, legújabbán az 1898. évi westfáliai törvény) a tulajdonos rendelkezési szabadsága elé csak elvétve rak korlátokat (például az 1874. évi braunschweigi törvény és a mecklenburg-strelitzi és schwerini jogok).

Ezzel szemben a délnémet agrárjogok már inkább korlátozzák az egyéni szabadságot, főleg a mi a birtokok feldarabolását illeti, a törzsöröklési jogot azonban már nem építették ki oly tökéletesen, mint az északnémetek. Sőt vannak délnémet tartományok, a hol a legszigorúbb feldarabolási tilalmak vannak még ma is életben, minden Anerbenrecht nélkül, teljesen római jogi öröklési jog mellett, ilyen például Szászország (az 1843. év november 30-iki »Dismembrationsgesetz«), és a kisebb thüringiai államok közül Sachsen-Weimar, Schwarzburg-Sondershausen, Reuss jüngere Linie stb.

* Regierungsblatt v. 1808. Nr. XI.

A feldarabolási tilalom Anerbenrecht nélkül határozottan káros hatású, mert vagy *lehetetlenné teszi a birtokok stabilitását*, ugyanis az mindegyik tulajdonos halálakor eladóra kerül, vagy pedig a birtokot átvevő örökös *teljes eladósodására* vezet. A mit azonban az írott jog elmulasztott, azt a délnémet államokban is kipótolta a parasztság közt élő öröklési *szokásjog*, főleg a Guthübertragungs ver träge.

A schwarzwaldi zárt birtokok joga is magán viseli a délnémet bélyeget; a feldarabolási tilalom mellett habár elő is van írva a törzsöröklési jog, ennek kiépítése nem teljes, főleg sok a kívánni való a törzsörökös kellő előnyösítése tekintetében. Ennek a káros hatása, — mint azzal alább még foglalkozni fogunk — meg is látszik a birtokok elég nagyfokú eladósodásában. A mi a feldarabolási tilalmat illeti, az 1808. évi rendelet szerint *nem tekintendők alkalmasan feloszthatóknak* (Züglich nicht theilbar), tehát sem élők közti jogügylettel, sem öröklés esetén sem oszthatók fel:

1. mindazon jobbágyi, haszon- és hűbéres *birtokok*, a melyeknél a feloszthatóság nincs valamely szerződés, vagy *régi helyi szokás* által megállapítva; mindamellettt úgy a hűbérúrnak, sőt a felső közigazgatási hatóságnak (Oberpolizei) joga van megengedni ezen birtokok feldarabolását. Ezen engedély azonban nem szólhat a teljes, tetszésszerű feldarabolásra, hanem mindig csak arra, hogy a túlnagy birtokok több kisebb (életképes) birtokká bontassanak szét. (2. §.)

2. Továbbá a *zárt udvarbirtokoki* (geschlossene Hofgüter), mindamellettt ezek is feloszthatók hatósági engedéllyel *két*, illetve *négy részre*, ha túlnagyok, és pedig vagy a tulajdonos végrendelete, vagy a törzsörökös beleegyezése, vagy végül a községi előljárátság rendelete alapján. (3. §.)

Bennünket magyarokat különösen érdekelhetnek ezek a zárt parasztbirtokok, a melyet még hatósági beleegyezéssel is csak fél, vagy legfeljebb negyedrészüig volt szabad felosztani. Önkéntelenül eszünkbe jutnak a magyar fél- és fertálytelkes gazdák és főleg pedig „a *jobbágyok hasznairól*” szóló magyar 1836. évi VI. törvény czikk 4. §-a, a mely a jobbágy birtokokra a *birtok-minimumot* ép így állapította meg; ugyanis e szerint a jobbágybirtok a *földesúr beleegyezésével fertálytelkig* volt csak felosztható, azontúl már nem.

Tudjuk, hogy úgy ezen *birtokminimum*, mint a jobbágyok költözéséről szóló 1836. évi IV. t.-cz. 9—10. §-ában megállá-

pított *maximum*, mint pedig az »Anerbenrechtnek« a jobbágyok örökösödéséről szóló 1840. évi VIII. t. cikkben feltalálható alap-gondolata *Széchenyi István gróf* fejében fogamzott meg; azt is tudjuk, hogy a gróf külföldi utazásaiban megismerkedett a *badeni* viszonyokkal is; nem hiszem tehát, hogy hamis nyomon járnék, a mikor a múlt század 30-as éveiben oly szépen megindult (sajnos azonban 1848-ban megakadt) *magyar agrár-jogi fejlődés magját a badeni jogban keresem!*

Ennek fejtegetése azonban most messze vinne tárgyunktól, térjünk vissza tehát az 1808-ki badeni rendelethez, a melynek 4. §-a még kimondja az oszthatlanságot.

3. Minden olyan *mezőgazdasági épületekre is* (beleértve a gazdasági melléképületeket és belső, valamint külső kerteket is), a melyek két gazdaság részére szét nem oszthatók. Továbbá még azon városi ipargazdasági épületek is, a melyet magasságuk szerint nem lehet úgy felosztani, hogy minden rész külön pinczével, emeleti műhelyekkel és padlással bírjon. (4. §.)

Mivel az 1. pont alatti birtokok jogviszonyai a földtehermentesítés következtében teljesen átalakultak, s mivel továbbá a 3. alatt már nem mezőgazdasági birtokokról van szó, ma már csak 2. pont alatt említett „*Zárt udvar-birtokok*” joga bír praktikus jelentőséggel.

Ezek felosztására, illetve zárt voltára vonatkozólag az 1873. évi november 4-ki végrehajtási rendelet még a következő részletes intézkedéseket tartalmazza:

Zárt birtokok felosztása csak a tulajdonosok megkeresésére mondható ki, a kik kötelesek e célból a községi képviselő-testülethez fordulni, a mely a kérelmet saját véleményezésével együtt a kerületi közigazgatási hatósághoz terjeszti fel.

Ezen véleményezésben a községi képviselő testület a következő kérdésekre köteles kiterjeszkedni:

1. Mily nagy azon birtok, a melyből egy részt ki akarnak szakítani, milyen épületek, mennyi erdő, rét, legelő, szántóföld stb. tartozik hozzá?

2. Milyen értéke van az épületeknek s a különböző birtokdaraboknak, mily nagy azoknak az adókataszterük és mily nagy az épületek tűzkárbiztosítása?

3. A birtoktól elkülöníteni kívánt birtokrészek a nagyság és érték szerint, különösen megjelölendők.

4. Hogy az épületek, ha megosztatnak, vagy el választatnak, megfelelően elkülöníthetők-e, és hogy azok ez esetben elég-

ségesek-e a két család és a két gazdaság részére, vagy pedig, hogy a birtokrész új tulajdonosa kénytelen-e más épületeket szerezni vagy építeni?

5. Hogy ennek ez esetben, erre a czélra megvan-e a kellő anyagi ereje?

6. Hogy a birtok mindkét (vagy esetleg mind a négy) része elegendő-e egy család fentartására?

7. Vajjon képes-e és mily mértékben a birtok, a gazdálkodás nívójának emelésére, hogy névszerint nem kell-e legelőt feltörni, erdőt irtani, és hogy a csak időnkint feltört földek, nem alkalmasak-e az állandó feltörésre és bevetésre?

8. Hogy az érdekeltek üznek-e még, a földművelés mellett, *egy más kereseti ágat*, és hogy ez a helyi viszonyokhoz mérten, nemcsak esetleges és átmeneti körülményektől függ-e, hanem biztos és tartós keresetnek tekinthető-e?

Ha a leváló rész egy másik zárt birtokkal egyesítettik, akkor a 4—7. számú kérdésekre, csak megmaradó birtokrészre vonatkozólag, kell a községi képviselőtestületnek megfelelni. Minden körülmények közt azonban köteles:

9. összeállítani az összes okokat, a melyek a feldarabolás mellett és ellen szólnak és köteles egy *határozott javaslatot* tenni.

Az 1863. évi október 5-iki közigazgatási törvény értelmében a kerületi közigazgatási hivataltól még tovább megy, egy újabb vélemény és jelentéssel, az ügy *a kerületi tanácshoz*, a mely azután a feldarabolást megengedi, vagy megtagadja.** Ennek döntésétől a felek a belügyminiszterhez felebbezhetnek.

A feldarabolási engedély megadandó:

1. Ha úgy a leváló, mint a visszamaradt birtokrész, még mindig *gazdasági* egész (ein landwirtschaftliches Ganze) képez.

2. Ha a birtok úgy terjedelme, mint hozadéképessége után ítélve, a helyi szokásoknak megfelelőleg, *képes egy családot eltartani*, vagy legalább is, egy várható művelési fokozás következtében, képessé fog válni egy család eltartására.

3. Ha a megfelelő lakóházzal és gazdasági melléképületekkel fel van szerelve.

4. És végül (ha csak különös okok nem tesznek bizonyos kivételeket indokolttá) abban az esetben, ha úgy a leváló, mint

* V. ö. von *Miaskovszky* id. munka. 157. lap.

** Az 1837. évi rendelet 3. §-a értelmében a kerületi kormány dönt végérvényesen.

a fenmaradó birtokrész számára a megfelelő erdő- vagy turfa-felaprész által a tüzelő-anyag biztosítva van.

Ha a leváló rész újból egy zárt birtokkal egyesítetik, akkor elég, ha csak a 4. pontban foglalt feltételeknek felel meg a birtokrész. Ez esetben azonban azon udvarbirtok elválaszthatatlan részévé válik, a melyhez csatolva lett.

A 6. §. szerint még ezen feltételek nélkül is megengedhető a birtok szét darabolása:

5. Ha a leváló rész a megfelelő *lakóházzal* el van látva, és

6. ha az új tulajdonos, egy olyan *más mellékkeresettel bír*, a mely képes őt és családját eltartani; vagy végül, ha a birtokrészre oly egyén telepszik le, a kinek a községben való letelepedése, közérdekből kívánatos.*

Mint látjuk, tehát az 1837-iki rendelet az 1808-ikinak nemcsak formái végrehajtásáról intézkedett, hanem számot vetve a megváltozott gazdasági viszonyokkal, gondoskodott arról, hogy *a feldarabolást tilalom ne akadályozza az iparoscsaládokat, főleg pedig a munkásosztályt, ingatlan javak megszerzésében*; e rendelet hatása alatt, tehát hozzásimultak a régi zártbirtokok, a nagy ipari és gazdasági fejlődéshez, és a modern szociálpolitikához.

A feldarabolási tilalom logikus következése volt azután, *a törzsöröklési jog életbentartása* a zárt birtokokon.

Az 1808-iki ediktum 5. § a tudniillik kimondja, hogy örökség esetén:

„Az ilyen feloszthatlan ingatlanokat, nyilvános árverés útján felosztható pénzértkre kell átváltoztatni, *ha csak nincs egyik örökös-társnak törvényes „elővételi joga”* („Vorzugsanspruch.”)

Ezen »Vorzugsanspruch« értelmében az egyik örökösnek joga van, a feloszthatlan birtokot átvenni, örökösársait pénzben kielégíteni, továbbá joga van bizonyos előnyösítésre (»Kindlicher Anschlag«).

A délnémet agrárjogi felfogás, fentebb fejtegetett szelleme, a schwarzwaldi zártbirtokok jogában, kettős irányban nyilatkozik meg.

Már az 5-ik §-ból is kiderül, hogy *nem minden zárt birtok esik a törzsöröklés alá*, hanem némelyik (egészen a szászországi jog mintájára) minden egyes örökösödés alkalmával, eladásra kerül.

* Például nyaralónak veszi meg egy városi család.

A badeni írott jog, tehát már e tekintetben sem felel meg az agrikultura követelményeinek, mert vét a birtokok stabilitása ellen.

Nem felel meg azonban a célnak a törzsörökös előnyösítése sem.

Már maga a »Kindlicher Anschlagt« is kicsiny, az 1808. évi ediktum 11. §-a szerint ez ugyanis az örökség értékének csak egytizedrészét képezi; még a Landrecht 827. §-ának *d*) pontja (a mely az ediktumot átvette) is tovább megy, ugyanis e szerint a *terméketlenebb hegyvidékeken* lehet egynyolczad-, sőt a szülők intézkedése folytán, egynegyedrész is.

Különösen káros azonban az 1808. évi ediktum 11. §-ának azon rendelkezése, hogy a birtokot *nem a hozadéki érték szerint kell felbecsülni*⁷ hanem *azon forgalmi érték szerint* ⁷ *a melyért az osztály idejében, azt el lehetne adni.*

Ezért mondja von *Miaskovszky*, hogy az 1808. évi ediktum a régi badeni jogot »*inpejus*« reformálta meg.

Ilyen feltételek mellett a törzsörökös, ha csak valami jó házassággal nem segít magán, valószínűleg el fog adósodni, a mint azt alább, még bővebben is fogjuk fejtegetni.

Sok helyen azonban a parasztság józan felfogása, túlteszi magát az írott jog e merev szabályain és szokásjogilag sokkal méltányosabb feltételek mellett adják át a birtokot a törzsörökösöknek, így például az *offenburgi* és *acherni* kerületekben még ma is, hozadéki érték képezi a becslés alapját, a *bonndorfi* és *fribergeri* kerületekben pedig figyelemmel vannak a kifizetendő osztályrészek összegére is, a mely természetesen annál nagyobb, minél több a társörökös.

Meg kell még ezzel kapcsolatosan emlékeznünk egy olyan intézményről, a mely véleményünk szerint, teljesen ellentétben van a modern törzsöröklési jog céljával, ez az »*Abtrittsgeld*«.

Ha ugyanis a törzsöröklésre jogosított személy nem veszi át a birtokot, akkor joga van a birtokot átvevőtől, bizonyos külön kárpótlást követelni; ez a külön kárpótlás a Landrecht 827. §-ának *f*) pontja szerint, nem lehet nagyobb, mint az *előnyösítés fele.*

Hogy ezen intézmények felett bírálatot mondhassunk, hangsúlyoznunk kell, hogy mi a *törzsöröklési rendszer igazi célja?*

Ez nem más, minthogy bizonyos minimális nagyságú, de még életképes birtokokat, egy örökös osztatlanul, oly feltételek mellett vegyen át, hogy megbírjon a birtokon élni.

A törzsörökös tehát a többi örököstársak rovására csak azért kap bizonyos különös előnyösítéseket, hogy el ne adósodjék, vagyis, hogy a *birtok életképes maradjon*.

Az előnyösítést nem Pétert vagy Pált *ad personam* illeti, hanem a *birtok mindenkori átvevőjét, tekintet nélkül annak személyére*. Szinte azt mondhatnák, hogy az előnyösítés nem is a törzsörököst, hanem *magát a birtokot* illeti, lévén a közérdek szempontjából teljesen közönbös, hogy melyik testvér veszi át a birtokot, a fő az, hogy a birtokot *átvevő képes legyen* azt fenntartani.

Ha tehát Péter lemond a törzsöröklési jogáról Pál javára, akkor az intézmény szelleme azt követeli, hogy a birtokot tényleg átvevő Pálnak jusson az egész előnyösítés.

A badeni törvény fenti intézkedése illogikus is, meg közgazdaságilag káros is, illogikus, mert a törzsöröklésről lemondó fiút olyan előnyben részesíti, a mely őt csak akkor illette volna meg, ha tényleg átvette volna a birtokot, — a nélkül nincs rá semmiféle jogcíme, — viszont közgazdaságilag káros, mert a birtokot *tényleg átvevő* törzsörököst megfosztja előnyösítéseinek felétől s így veszélyezteti a birtok fenmaradását.

A *törzsörökös személyére*, illetve a törzsöröklésre való meghívás sorrendjére nézve az 1808. évi edictum 6. és 7. §-a akként intézkedik, hogy ha sem az örökhagyó nem döntött e kérdésben, sem pedig az örökösök maguk közt másként meg nem állapodtak, akkor a *legfiatalabb ki nem elégített fiú (minoratus)*, illetve fiú leszármazók nemlétében a *legidősebb el nem látott leány lesz a törzsörökös*. Ezen sorrendet azonban megváltoztatja az edictum 15. és 16. §-a.

Az előbbi szerint ugyanis, ha a törzsöröklésre jogosított személy négy gyermeke elmebeteg, vagy elmegegye, vagy máshol letelepült, egyszóval, ha ezen jogával saját hibáján kívül nem élhet, vagy élni nem akar, akkor a sorrendben következő *alkalmas örökös* hivatik meg a törzsöröklésre, a kiesett törzsörökös pedig megkapja a fentebb tárgyalt *Abtrittsgeldet*. *Hogy alkalmas-e az illető, e felett a közigazgatási hatóság dönt*.

Ha pedig az illető törzsöröklésre jogosult egyén *parlóló*, gondnokság alá helyezett, vagy gonosztevő, akkor a közigazgatási hatóság őt minden kárpótlás (Abtrittsgeld) nélkül a törzsöröklésre nézve disqualifikálja. Mindezen, meglehetősen részletes intézkedések mellett azonban bizonytalan volt épen 80 esztendőn keresztül a legfontosabb kérdés, tudniillik, hogy *mely*

birtokok esnek tényleg a törzsöröklési jog, illetve a zárt birtokok fogalma alá?

Hogy valamely birtok oszthatlan-e, vagy sem, erre nézve az 1808-iki edictum 2. és 3. §-ában nem találunk más támpontot, mint az eddigi szokás-jogot, a »Verjährte Ortssitte «-t.

Hogy valamely birtok a törzsöröklési jog alá esik-e, erre nézve az edictum 6. §. akként intézkedik, hogy ha sem az örökhatározó nem rendelkezett, sem az örökösök meg nem állapodtak ez irányban maguk között, akkor a törvényi törzsöröklési jog azon községekben ismertetik el, a melyekben az 30 éven át visszamenőleg szokásjogilag már létezett és az edictum kiadása utáni 5 év alatt írásbelileg feljegyeztetik, ehhez azonban az szükséges, hogy a szavazati joggal bíró községi lakosoknak több mint fele ezt kívánja és a tartományi kormányhoz megerősítés végett felterjesztessék.

Tényleg egy 1812 május 16-án kelt rendelet megsürgette a törzsöröklési jog ilyen feljegyzését, illetve fixírozását, az akkori háborús időkben azonban az elmaradt, egy 1823. július 10-én kelt igazságügy miniszteri rendelet azután azt újból elrendelte; tényleg némely községekben is végre is lett hajtva, azonban nagyon felületesen. Sőt megtörtént az is, hogy némely községben, a hol a nép tényleg nem élt vele papíron megállapított a törzsöröklési jog, viszont a hol élt vele a nép, ott nem állapított meg.*

Tehát hosszú időn át nem fedték egymást a jogszokás és az írott jog; a bíróságok azután hol az előbbi, hol az utóbbi álláspontra helyezkedtek.

Bár a jogászvilág előtt határozottan volt a birtokok oszthatatlanságának és a törzsöröklési jognak intézménye, a nép lelkében mély, kitéphetlen gyökereket vert.

Érdekes, hogy midőn 1848-ban a »jogegyenlőség« és »forgalomszabadság« jelszava alatt a szabadelvűek fel akarták szabadítani a schwarzwaldi parasztságot ezen »középkori bilincs« alól, 69 községből intéztek maguk a parasztok tiltakozó feliratokat és röpiratokat a frankfurti nemzetgyűlésben, a melyekben kifejtették, hogy ezen, a tényleges viszonyokban gyökerező, speciális agrárjognak eltörlése a schwarzwaldi parasztság pusztulását vonná maga után.**

* Lásd: Miaskovszky id. munka. 159.

** *Buchenberg er. Agrarwesen und Agrarpolitik. I. 459. Leipzig; 1892.*

Tényleg sikerült is megőrizni külön jogát a parasztság-
nak az akkori korszellem mindent nivellálni akaró törekvései-
vel szemben. Bár még a 70-es években is támadták sokan így
Emminghaus is* ezt a külön agrár jogot a 80-as években tartott
hivatalos ankétek már úgy jellemezték azt, mint a schwarz-
waldi mezőgazdasági viszonyok sajátos voltából következő
tartós szükségességet. Ekkor már, a jogegyenlőség!, illetve jog-
egyformasági doktrínák Németországban meglehetősen lejárták
magukat, a német agrárjog renaissanceja megkezdődött s így a
régibadeni zártbirtokok jogára is felvirradt, t. i. 80 évi vajú-
dás után az 1888. évi május 23-iki törvényben „*Die Geschlosse-
nen Hofgüter betreffend*” újjászületett.

Az új törvényben főleg annak megállapítása foglaltatik,
hogy *mely birtokok tekintendők zárt udvar-birtokoknak*** (*Geschlos-
sene Hofgüter*.)

Az 1. §. szerint ugyanis:

„*Zárt*” *udvar-birtokoknak* tekintendők azon udvar-birtokoknak,
a melyek az 1808. márczius 23-iki ediktum óta *hagyományos szokás*
szerint szálltak át egyik tulajdonosról a másikra, ha azok a követ-
kező bírósági kerületekben fekszenek: Villingen, Freiburg, Oberkirch,
Triberg, Neustadt, Offenburg, Bonndorf, Haufen, Wolf ach, Emmen-
dingen, Waldkirch; Acheem, Ettenheim, Lahn.

Mint látjuk, az új törvény az 1808. évi edictumtól két
irányban tért el.

1. Azon birtokokat, a melyek 1808 előtt zártak voltak,
de azóta mégis (bár talán törvényellenesen) felosztattak, kiveszi
a zárt birtokok sorából, mert az 1. §. világosan kimondja,
hogy csak azon udvarbirtokok számítandók zártaknak, »melyek
1808. óta osztatlanul szálltak át egyik tulajdonosról a másikra.«

2. Viszont nem elég az sem, hogy valamely birtok tény-
leg osztatlanul szállt át 1808 óta, mert az 1. §. megköveteli a
„*hagyományos szokást*” is, tehát az illetékes hatóságnak meg
kell kínálnia minden egyes esetben, hogy tényleg kimutatható-e
a hagyományos szokás, vagy csak véletlen folytán szállt át
eddig osztatlanul az udvar-birtok egyik tulajdonosról a másikra,**
(pl. 80 éven át mindig csak egy gyermek volt a családban.)

* *Emminghaus* czikke. Fauchers Vierteljahrsschrift. 1870. Bd. 3.

** Vesd össze a magyar nemesi „*udvarház*” szóval és a jobbágyok
portájával.

*** *Buchenberger*. Ergänzungsband. Das Verwaltungsrecht der Land-
wirtschaft und Fischerei im Grhth. Baden. 110.1. Tauberbischofsheim. 1891.

Az udvar-birtok (Hofgut) fogalmát adja a 2. §.:

»Ezen törvény értelmében udvarbirtok minden összefüggő egészet képező mezőgazdasági birtok. A birtokkal együtt kezelt birtoktestek, melyek az 1808 márczius 23-ki ediktum óta megszakítás nélkül az udvar-birtok tulajdonosáé voltak, és az illetékes közigazgatási hatóság rendelkezésére azzal egyesítettettek, az udvar birtok alkotó részének tekintendők.

Valamely udvar-birtok *zárt voltának hivatalos megállapításáról* a törvény 3—12. §-ai következőleg intézkednek.

A zárt udvar-birtokok és az azokhoz tartozó birtoktestek mint ilyenek feljegyzendők a telekkönyvbe.

Ez a feljegyzés *hivatalból történik*, és pedig azon hivatalos közegek által* a kik a telekkönyveket vezetik (3. §.).

A bejegyzések helyességét az illetékes járásbíróság (Amtsgericht) bírálja felül. A bejegyzések *3 hónapig* közszemlére kifüggesztendők és a hivatalos lapban közzéteendők, azonkívül a mindenkori tulajdonos postafordultával értesítendő a bejegyzésről. (6. §.)

Ha ezen 3 havi időn belül nem történik a bejegyzés ellen felszólamlás, akkor a bíróság közhírré teszi, hogy az illető birtok zárt udvar-birtokot képez. (7. §.)

A bejegyzés teljessége (8. §.) és helyessége (9. §.) miatt joga van úgy a tulajdonosnak, mint a jelzálogi hitelezőnek felszólalni. Ezen felszólamlásokat elfogadhatja a járásbíróság, ez esetben a helyesbítések a fenti módon közzéteendők, ha pedig el nem fogadja, akkor felfolyamodni lehet a kerületi tanácshoz (110. §.) (Bezirksrath) és a végső fokban a közigazgatási bírósághoz. (11. §.). A 14. §. mondja ki, hogy a zárt udvar birtokok *feloszthatlanok*, a mennyiben az illetékes közigazgatási hatóság ezt meg nem engedi; e nélkül a tulajdonjog szempontjából minden olyan *jogügylet semmis*, a mely a zárt birtok feldarabolásával van összefüggésben. Ilyen jogügyletek telekkönyvezése is tilos, ha csak együttesen a hatósági engedély is nem telekkönyvezhető.

A zárt udvar-birtokok oszthatlanságát szabályozó intézkedéseken kívül a törvény 18. §. a fontos *öröklési jogi* rendelkezést is tartalmaz, t. i. kimondja, *hogy az összes zárt birtokokra nézve kötelező a törzsöröklési jog.*

Ez mindenesetre nagy haladást jelent az 1808. évi edictum 5. §-ához képest, a mely alapján tudvalevőleg sok zárt birtoknak eladóra kellett kerülni, nem lévén a „*Vortheilsgerechtigkeit*” rajta érvényben.

Már az új törvény tárgyalása alkalmával erősen hangoztatták, hogy reformálni kell a régi törzsöröklési jogot a törzsörökös nagyobb előnyösítése szempontjából is; különösen kívánatosnak tartották, hogy a birtok becslése ezentúl ne a forgalmi, hanem a hozadéki érték alapján történjék. Bár az 1888-iki törvényben általánosságban ezt nem sikerült kimondatni, egy más törvény segélyével ma már mégis nagyjában segítve van a bajon.

Köztudomású dolog, hogy a törzsörökösök túlterhelése és eladósodása a legtöbb esetben az árvaszékeknek tudható be, mert ezek csak a kiskorúak érdekeit tartják szem előtt és ragaszkodnak az 1808. évi edictum azon rendelkezéséhez, a mely a zárt birtokok hagyatéki becsértékének alapjául a mindenkori váltakozó forgalmi értéket állapítja meg.

Az 1889. évi november 2-iki árvaszéki rendtartás (Waisenrichterordnung) 35. §-a ezzel szemben kimondja, hogy:

»Ha zárt udvar-birtokok becsléséről van szó, . . . akkor a becslésnek a *tiszta jövedelmen* kell alapulnia. Ép így kell eljárni . . . azon birtokoknál is, a melyek bár nem törvényesen zárt birtokok, hanem a szokás és hagyomány alapján mégis tényleg osztatlanul öröklődnek.« (Ezek a dombvidékeken levő törzsöröklési birtokok, melyekről fentebb már megemlékeztünk.)

Ezt kiegészíti az igazságügy és kultuszminisztereknek 1889 november 2-án kiadott végrehajtási rendelete. E szerint:

a) A birtok *tiszta jövedelmét* adja a nyers jövedelem, levonva belőle a mezőgazdasági üzem költségeit.

b) A *nyers jövedelmet* a birtok összes termékeinek pénzértéke adja, a melyek eddigi szokásos gazdálkodás mellett a helyi viszonyoknak megfelelőleg a birtokból várhatók. A termékek árának megállapításánál mindig hosszabb időköz átlagárai veendőek figyelembe. Átfutó rendkívüli tételek figyelmen kívül hagyandók. A lakóház bérjövedelme csak akkor számítható fel, ha az a helyi szokásoknak megfelelő rendes lakóháznál nagyobb.

c) A gazdasági, illetve *üzemi költségek*, a vetemények megmunkálására, munkabérekre, állattartásra, épületek és gazdasági szerek karbantartására, épületek romlása czímén történő leírásokra, biztosítási díjakra, adóra, egyéb közterhekre és végre az élő és holt felszerelés kamataira felszámítható összegek képezik.

d) A nyers-jövedelem és üzemi költségek közti különbség adja a *tiszta-jövedelmet*; ez 20—25-szörös összegével tőkésítve

adja a *birtok értékét*, beleértve az épületeket, de bele nem értve a felszerelést.

e) Ha a birtokkal valami ipartelep is összefügg (malom, sörgyár, fűrész-malom stb.) akkor ez külön becsülendő fel.

f) Ha erdő is tartozik a birtokhoz, akkor ennek felbecsüléséhez kívánatos külön erdész-szakértők meghívatala.

Valószínűnek tartják, hogy ezeket az intézkedéseket követni fogja egy általános törvényi törzsöröklési jognak behozatala a dombvidékek azon parasztbirtokaira nézve is, a melyeken az szokásjogilag ma is még érvényben van, s a melyet az árvaszéki rendtartás már mintegy sanctionált is. A tulajdonképeni zárt udvar-birtokok az 1888. évi törvény értelmében tényleg telekkönyvezettek és pedig összesen: *4942 birtok*, 166 községben eloszolva.

Hogy még a szokásjogon alapuló törzsöröklési birtokokra is kiterjesztette az árvaszéki rendtartás a birtokosoknak a jövedelmi érték szerint való felbecsülését a forgalmi érték szerint, ez annak az elvitázhatlan ténynek tudható be, hogy azok a községek, a melyekben Anerbenrecht alá esnek a birtokok, sokkal jobban el vannak adósodva, mint a melyekben egyenlő természetbeni osztály dívik. Így Buchenbergnek a badeni jövedelmi adóról irt monográfiájában felhozott adatokból kitűnik, hogy a statisztikai próbafelvételek alapjául szolgáló 24 község közül azon 6 községben, a hol egyenlő osztály dívik a földbirtokok értéküknek csak 14.96%-jáig vannak eladósodva, míg azon 18 községben, a hol az Anerbenrecht van elterjedve, az eladósodás mérve 25.86%.*

Ennek okát Buchenberger a következőkben adja: »mivel a birtokok átvételi értékét legtöbbször nem a valóságos hozadék, hanem a forgalmi ár szerint szokták megállapítani, és még ott is, a hol a törzsörökösöknek a törvény értelmében igénye van előnyösítésre (Vindlicher Anschlag), az átvételi ár kamatai sokszor nagyobbak az egész birtok jövedelménél is.**

Ilyen körülmények közt természetesen sokszor többet árt a törzsöröklési jog, mint használni, s a legfőbb ideje volt, hogy az új árvaszéki rendtartás segélyével tűrhetővé tették a jövőre nézve a törzsörökösök nyomasztó helyzetét. Ezekben az esetek-

* Id. Lujo Brentano. Erbrechtspolitik. 491. 1. Stuttgart. 1899.

**Buchenberger. Die Lageder bauerlichen Bevölkerung in Grossherzogthum Baden. Zu Bäuerliche zustände. Schriften des Vereins für Socialpolitik. Bd. XXIV.

ben sem a törzsöröklési jog volt a hibás, hanem az, hogy nem teljesen építették azt ki, hogy az intéző körök nem akartak sokáig letérni a mechanikusan egyenlő természetbeni osztály útjáról, és mert nem akarták belátni, hogy a földbirtok átvétele csakis a járadékelv (Rentenprincip) alapján vihető végbe igazságosan. Ettől eltekintve különben kedvező eredményeket ért el a törzsöröklési jog a nagyhercezség mindazon vidékén, a hol akár szokásjogilag akár az 1808. évi edictum alapján érvényben volt. A különböző badeni öröklési jogok hatását legjobban mutatja a *birtokelosztás alakulása* a két legutóbbi statisztikai felvétel alkalmával.

Volt ugyanis Badenben a gazdaságok száma:

év	-2 ha alul	2-5 ha	5-20	20-100	100 ha felül
1882	126.242	66.429	36.437	3096	83
1895	127.120	68.554	36.626	2942	117
Különbség	+1688	+2125	+189	-154	+34

E statisztika szerint az 5 hektáron aluli *törpebirtokoknak* és a 100 hektáron felüli *nagybirtokok* szaporodást mutatnak fel, míg az 5—100 hektárig terjedő parasztbirtokoknál vagy átlagban teljes stagnációt látunk.

A statisztikai eredmények tehát megfelelnek a nagyhercezség tényleges különböző gazdasági viszonyainak és a benne ezek alapján elterjedt öröklési jogoknak is. Az iparos vidékeken, a hol a baden Landrecht egyenlő öröklési osztálya dívik, porlik a föld, szaporodnak a törpe birtokok, de ezzel egyidejűleg újabb nagybirtokok keletkeznek kapitalisztikus alapokon.

Ezzel szemben a dombvidékeken és a Schwarzwaldban, a hol túlnyomó a földművelés és a hol részben írott, részben szokásjogon alapuló törzsöröklés védi a birtokokat az elforgácsolás, vagy a felszívatás ellen, ott a normális nagyságú, életképes parasztbirtokok száma stagnál, a parasztszaládok fennmaradnak, a viszonyok konszolidáltak.

Tény, hogy a nagy Németbirodalom tarka agrárjogi viszonyai között Baden nagyhercezségé egyike a legérdekesebbeknek és legtanulságosabbaknak,

Dr. Baross János.

A WHIGEK ÉS TORYK EREDETE.

III.

Az első örömmámor elpárolgott és a régi elégedetlen elemek ismét óvatosan az előtérbe jöttek. Ezt a tényt konstatáltuk az imént. Ezzel a ténynyel számolt Károly is.

A szenvedések, a melyeken átment, a nélkülözések, a melyeket túrnie kellett, a megalázások, a melyekben oly bőségesen része volt — a szemei előtt állottak. Nem felejtette el, hogy ő a királyi vér és a jövőendő király, sikertelenül könyörgött Mazarin bíbornoknak az unokahúga kezéért, hogy Mazarin pénzével próbálja visszaszerezni ősei koronáját. Nem felejtette el, hogy a francia király, Cromwell hatalmától való félelmében megtagadta még azt is, hogy lássa. Ezek az emlékek állandóan, mint fenyegető intelmek állottak lelke előtt. A mi egyszer már megtörtént, az megtörténhetik még egyszer. És Károly feladata volt, hogy ezt teljesen lehetlenné tegye.

A restoráció első szenvedélyes öröme, a nép szeretete, a mely az utón Londonig, oly meghatóan nyilatkozott, megtévesztett sokat. Első közöttük volt Shaftesbury. Erősen hitte, hogy az absolut monarchiának immár semmi sem áll az útjában. A királynak csak akarnia kell és keresztül tudja vinni a szándékát. A régi rendszer emberei nem mertek az utczán sem mutatkozni. A puritánokat gúnyolták és bántalmazták. Az új parlament szigorú határozatokat hozott ellenük. A lojalitásnak maga az udvar sem tudott határokat szabni: Károly bírái a vérpadra kerültek.

A monarchikus érzelmek feldúlták a meghaltak sirjait és nevenséges boszút állottak a nagy Cromwell csontjain. Az ország minden részéből szolgálainál szolgálabb feliratok érkeztek az udvar-

hoz. Az egykori parlamenti vezérek, a király hatalmára féltékeny arisztokraták, minden befolyásukat elvesztették egy időre. Shaftesbury meg volt arról győződve, hogy a régi korszak minden maradványa elpusztult.

A király viszont nem gondolkozott ilyen kedvezően a maga helyzetéről. Érezte, hogy a hatalmát erősíteni kell. Ez az erősség egy nagy és állandó hadsereg lehetett csak. De a hadsereg ellen nagyobb volt a gyűlölet Angliában, minden más egyébnél. A hadsereg tartotta a nemzet érzelmeit közel húsz esztendeig lenyűgözve. A hadseregben látták a puritánok szigorú zsarnokságának a biztosítékait. Az állandó hadsereg gondolata épen azok szemében volt a legnépszerűtlenebb, a kik elől jártak a trón felállításában. Az új parlament — mintegy 5000 embert leszámítva — elbocsátotta Cromwell katonáit.

A király tudta, hogy ez a rendszabály milyen fenyegető az ő számára. A régi Cromwellitákat talán a hadsereg fegyelme hűségben tartotta volna az új zászló alatt is. De szét lettek kergetve. A régi zászló emlékeivel együtt még új, keserű gyűlöletet vittek magukkal az iránt, a ki tönkretette életüket. A király ezen is segíteni akart. És elhatározta, hogy egy győzelmes és népszerű háborúban megszilárdítja a trónját teljesen és felállítja azt a biztosítékot, a mely a szilárd trónt még szilárdabbá fogja tenni.

Ezek lehettek az első hollandi háborúnak az indokai. Nem Anglia történetét, hanem a pártok történetét írjuk és ezért részleteibe belemenni fölösleges. Az eredmény épen az ellenkező volt, mint a mit a király remélt. A háború nem volt győzelmes. Az angol hadihajók csúfosan menekültek. A győztes hollandi tengernagy, De Ruyter bevitörházott a Themsébe. A nép egyszerre elkeseredett. Soknak lelkében emlékek merültek fel a nem is oly régi múltból, a mikor Cromwell seregei félelmet és dicsőséget szereztek az angol vérnek. A király belátta, hogy első kísérlete csütörtököt mondott.

De ő tudott magán segíteni. A háború Hollandia ellen nem vezetett eredményre. Így is jó. Meg kell próbálni, hát ha egy háború Hollandia szövetségében eredményesebb lesz.

A király hamarosan békét kötött Hollandiával. De az angol közvélemény fel volt izgatva a szégyen miatt, a mi a nemzet becsületén esett. A haragos parlament áldozatot kívánt. Sokan a király miniszterét Clarendont okolták elkeseredett hangon a hibás politikáért. A királynak eszébe jutott, hogy apjá-

nak első nagy baját az okozta, hogy nagyon ragaszkodott Strafford lordhoz. Az ilyen természetű ragaszkodást Károly nem ismerte. A kancellár megkapta a parancsot, hogy iparkodjék minél előbb urának megtenni az utolsó szolgálatot és az országból elmenekülni. A parlamenti botrány, a leleplezések kényelmetlenek lettek volna a királynak. A megszökött kancellár mindenért mint bűnbak szolgált. Tehát távozzék oda, a hol nincsen az útban.

Clarendon hű szolga volt és távozott. Károly sietett hűséges alattvalóit egy új politikával megörvendeztetni. A régi ellenfél, a francia, nagyon hatalmas lett az utóbbi időben. Az angol nemzet becsülete megkívánja, hogy ez a veszedelmes terjeszkedés megszűnjék. Az első hármasszövetség Anglia, Hollandia és Svédország között ismét népszerűvé tették a király politikáját.

Ámde Franciaország trónján XIV. Lajos ült és XIV. Lajos nem volt az az ember, a ki ellen olyan könnyen szövetségeket lehetett fentartani. A nagy király jelleme annyiszor lett elmondva, ismertetve, bonczolva, hogy ismételni ezeket az elcsépelet mondatokat, úgy hiszem, fölösleges. Uralkodása alatt egy kérdés dominált mindvégig, és az a kérdés adja meg egész politikájának a kulcsát.

A spanyol trónon egy eszelős, beteges férfiú ült, minden kilátás nélkül arra, hogy örököse lehessen. Egyedüli nővére Lajos felesége volt. A spanyol birodalom sokat veszített eredeti nagyságából, de óriási forrásai még mindig a leghatalmasabb birodalommal tehettek volna, ha jó kezekbe kerül. Lajos egész életének az volt a vágya, hogy ezek a kezek az ő kezei legyenek. Az újkor első felében a Habsburg ház uralma ellenmondás nélkül maradt a kereszténységben. Az első francia király, a ki ellene szegült, mint fogoly vonult le Madridba. De az idők megváltoztak. A nagy Habsburg-birodalom kettészakadt. A spanyol ág nemzedékről nemzedékre jobban degenerálódott. Ellenben a Bourbonok hatalma Richelieu és Mazarin erős kezei alatt mindig nagyobb lett. A fordulópont most elkövetkezett. Az a család, a mely egyesíteni tudja hatalmát a spanyol korona hatalmával, legyőzte a másikat és Európa uralkodója lesz. Lajosnak igényei nagyok voltak. Felesége a spanyol király legidősebb leánya volt. Igaz, hogy a hercegnő lemondott házassága alkalmával minden igényéről, de a francia jogászok siettek ezt a lemondást érvénytelennek nyilvánítani. A Habsburg-

ház viszont szintén készült a nagy küzdelemre. Ez a küzdelem, mint tudjuk, Lajos számításait egy nagyon lényegtelen ok miatt tette nagyrészből semmivé. Ha Lajos uralkodásának első fele alatt történik meg a spanyol király halála, a mikor Lajos részéről Condé, Turenne és Luxembourg vezetik a hadait, a mikor a császár seregeit törökök és magyar szabadságharcosok tartják lekötve, a mikor az angol trónon még a Stuartok ültek, e harcoknak kimenetele kétségtelen lett volna. Lajos tragikumában áll, hogy nagy terve akkor kerül dűlőre, a mikor az eredetileg kedvező körülmények már mind átváltoztak.

De egyelőre a körülmények még kedvezők voltak. És Lajos politikája abban állott, hogy erre a haszonra való tekintettel már jó eleve megakartta jövendő ellenfeleit gyöngíteni. Á császárnak komoly zavarokat okozott a birodalomban, Magyarországon és a török határszéleken. Halálos csapást akart mérni a németalföldiek fejére. És a maga számára óhajtott megszerezni Angliát, akár úgy, hogy tényleg megnyeri, akár úgy, hogy belső zavarokban köti le az erejét.

Lajosnak kitűnő diplomaták állottak rendelkezésére. A francia követ Londonban, Barillon, ennek az iskolának egyik leghatékosabb tagja volt. Szerepe az angol politikai viszályok történetében olyan nagy, hogy ebben a tekintetben kevés angol mérközhetett meg vele. És Barillon feladata most az volt, hogy a királyt egy francia szövetség előnyeiről meggyőzze.

Barillon megtalálta a király gyöngé pontját és minden érvét erre irányította. Mit akarhat a király, ha tudatában van a saját érdekeinek? Ugye, hogy az abszolút, a rendestől független hatalmat. És mi szilárdítja meg ezt a hatalmat, mi tartja fenn? Egy állandó, nagy, a király által fizetett hadsereg. Igen — de ehhez pénz kell — pénzt pedig az angol parlament csak igen fukarul szavaz meg, hadseregre pedig egyáltalában nem. Nos, Lajos szívében viseli királyi testvéreinek sorsát. A királyok érdeke közös. Ő hajlandó azonnal 3 milliót királyi fivérének rendelkezésére bocsájtani. Hajlandó ezt az összeget minden esztendőben újra fizetni. Csupán néhány ellenszolgáltatást kíván. Mindenekelőtt, Angliát újra katolikussá kell tenni. Ez csak a királynak lesz jó, mert a puritán eretnekekkel így alaposan végezhet, az angol államegyháznak pedig nem olyan nagy lépés. Azután támogatnia kell Franciaországot minden igényében Spanyolországra vonatkozólag. És harmadszor háborút kell indítania mostani szövetségese Hollandia ellen.

Ezek a föltételek meglehetősen hihetetlenül hangzanak. Kevés ember fogja elhinni, hogy Károly ezen szerződés alá odaírta a nevét. Még kevesebben fogják megérteni, hogy egész minisztériuma, élén a hajdani jó presbiteriánussal Shaftesburyval nem ellenkezett. De akármilyen hihetetlen a dolog, mégis megtörtént. 1676-ban — tíz esztendővel Károly visszatérése után — ugyanazon a helyen, a hol partraszállott, Doverben, megkötötték a fenti szerződést. Az orleánsi hercegnő, Károly nővére, maga jött át Angliába a tárgyalások vezetésére. Ezek a tárgyalások a kívánt eredményhez vezettek.

Károly gondolatmenetét megérteni nem nehéz. Eszeágában sem volt a szövetséget megtartani, legalább nem abban az esetben, ha nehézségekbe ütközik. Látjuk, hogy alig néhány esztendő múlva komolyan arra gondol, hogy újra változtasson egyet a politikáján és ismét Hollandia szövetségese legyen. De Károly nem szokott a jövőre gondolni. Azon természetek közé tartozott, a kik mindig a pillanatra legkedvezőbbet választják — és nem törődnek a konzekvenciákkal, — mert nem respektálják őket. Ha a jövő nehézségekre gondolt, bölcs volt abban, hogy a kellő időben majd valami újat fog kitalálni. Hogy ez az új éppen ellentétes lesz a régivel, azt nem bánta. Most pénzre volt szüksége és ezt a pénzt csak a francia királytól kaphatta meg. Tehát éppen olyan nyugodtan kötötte meg a szerződést, mint a milyen nyugodtan törte meg később.

Nehezebb Shaftesburyt megérteni. A francia szövetség, a katolikusokra vonatkozó ígéret nemcsak hogy ellentétben állott a saját múltjával, de ellentétben állott, a mint jól tudta, egész nemzetének érzelmeivel. Hogy mégis aláírta, hogy nemcsak aláírta, hanem a királyt arra akarta bírni, hogy erőszakkal szegüljön a parlament ellen, az csak egyféleképpen magyarázható meg. A lefolyt 10 esztendő, Clarendon feláldozása meggyőzhették arról, hogy az abszolút királyságnak Angliában éppen olyan kevés kilátása van, mint azelőtt. A vakmerő és lelkiismeretlen ember fejében ebben az időben merész gondolatok fordulhattak meg. A mi Cromwellnek sikerült, az neki is sikerülhet. A király elindult azon az úton, a melyen az apja. Shaftesbury eleinte azt hitte, hogy ez az út most akadályok nélkül, egyenesen vezet a célhoz. De csakhamar belátta, hogy csalódott. Az akadályok meg vannak éppen úgy, mint 20 esztendővel ezelőtt. A remény — hogy egy abszolút uralkodó, abszolút minisztere legyen — nem kecsegtetett semmi kilátással. Más

tervet kell tehát választani. A király szerencsétlen politikája mindig nagyobb és nagyobb zavarokat csinál. Ezek a zavarok alkalmasak lesznek arra, hogy a saját érdekében felhasználhassa őket. Tehát hagyni kell a királyt a maga útján, sőt iparkodni kell, hogy azon rajta tartsák.

Jól tudom, hogy az a feltevés merész. Hasonló tervvel vádolták a jakobiták Jakabnak miniszterét Sunderlandot és ma már kétségtelenül bizonyos, hogy a vád alaptalán.

De Shaftesbury magaviseletéről nem tehetjük fel, hogy ne lett volna mindig jól kiszámítva. Nem tehetjük fel, hogy ő, a ki annyira ismerte a helyzetet, hogy mindig idején tudott pártot cserélni, most egyszerre vaksággal legyen megverve. Hogy komolyan hihesse, miszerint Angliát katolikussá lehessen tenni. Ha pedig nem hiszszük róla, hogy az előtt és az után mindig tanúsított nagy esze cserben hagyta volna, nem hihetünk mást, minthogy az előtt és az után annyiszor tanúsított lelkiismeretlensége ebben az esetben is a vezére volt.

A király a maga részéről komolyan hozzájárított a szerződés megvalósításához. Ennek a komolyságnak fő oka lehetett a körülmény, hogy a három millió másik felét csak bizonyos feltételek teljesítése után kapta kézhez. A három millió pedig komoly dolog volt.

A háborút tehát megüzente Hollandiának. A hadüzenet klasszikus olvasmány — minden modern politikus, a ki nem tud valamit megindokolni — és mégis muszáj neki — tanulhat belőle.

De a katolicizmus ügyében is kellett valamit tenni. A yorki herceg, Jakab azt kívánta, hogy épen ezt a pontot, minél hamarább vigyék keresztül a maga teljes érvényében. Károly jóízűen mosolygott. Az öcsce komolyan hitt a maga meggyőzésében de neki nem volt meg ez a hibája. Katolicizmusról nem lehetett egyelőre szó. Hanem kiadta a híres »Indulgenzia« rendeletét. Ebben a rendeletben, királyi hatalmára való tekintettel, a mely megadja neki a jogot, hogy a törvények alól diszpenzáljon — az összes felekezetek elleni büntető és tiltó rendeleteket felfüggeszti. A számítás világos volt. Feltehető volt, hogy az ellenzék megtámadja a rendeletet. Ámde az ellenzék fő alkatelemét a presbiteriánusok képezik. Károly maga után ítélte meg az embereket — és biztos volt abban, hogy azok két kézzel fognak kapni az új törvényen, a mely egyszerre véget vet minden üldözésüknek.

De a nagy emberismerő ez egyszer elszámította magát. Nem tudta elképzelni, hogy vannak emberek, a kik a maguk szigorú, rideg, talán szinte nevetséges hitét, minden következményével, gyűlöletével és fanatizmusával megalkuvás nélkül tartják fenn. A puritánoknak lehettek nagy hibáik, de volt egy óriási érdemük. Abban a korszakban, a melyben a jellemben, a tisztességben és a meggyőződésben való hit elveszni indult, ők fentartották azt. Nem kértek, nem alkudtak meg, nem lehetett fenyegetéssel vagy kedvezéssel a maguk útjairól eltéríteni őket. A király rendelete az első pillanatra meglepte őket. De csakhamar tisztában voltak tulajdonképeni lényegével. Szerették a maguk hitét, de a katholicizmus elleni gyűlölet még ennél a szeretetnél is nagyobb volt. A kegy, a melyben részesültek, egyúttal azokat is felmentette az eddigi kényszer alól, a kiket ők az Antikrisztus népének, a pogányoknak, az elvetemedetteknek neveztek. Ez a megosztott kegy sem kellett nekik. A puritánok együtt harczoltak az angol egyház híveivel az új rendelet ellen.

A nép elkeseredését növelték új, riasztó hírek. A yorki herczeg neje halálos ágyán a katholicus hitre tért át. Második felesége a bigott Modennai-család egy sarja lett. Nemsokára ő maga, a trón örököse, szintén áttért a katholicus hitre.

A doveri szerződés nem maradhatott egészen titokban, Részletei nem szivárogtak ki, de azért a mende-monda foglalkozott velők. Nem lehetetlen, hogy maga Shaftesbury gondoskodott arról, hogy az általános izgalom fel legyen keltve.

A háború Hollandia ellen nagyon mérsékelt sikerrel folyt. A francia szövetség elkeserítette a népet. A hollandusokban ismét a protestáns testvéreket látták. A parlament vonakodott pénzt szavazni meg addig, a míg az Indulgencia-rendelet nincsen visszavonva. Shaftesbury kezdte érezni, hogy az ő ideje nemsokára elérkezik. De még szerette volna a zavart fokozni. Arra akarta reábirni a királyt, hogy a parlament ellenzéseit ne vegye tekintetbe. *

De a király már tisztában volt azzal, hogy ismét egy más utat kell választani. Szerencsére nem volt meg az a nagy hibája, hogy ragaszkodott volna valamihez. Az indulgencia-rendelet nem jó? Hát visszavonom. A népnek erős törvények kellene a római katholicusok ellen. Hát meg kell csinálni őket.

* Klopp. I. 357.

És a parlament elfogadta a híres Test-actot, a mely közel kétszáz esztendőre kizárta minden hivatalból a katolikusokat. A lényege az, hogy mindenkinek, a ki alkalmazásra igényt tart, írásban kell a transsubstantatiót elvetni.

A Test-act nem nyugtatta meg a közvéleményt. Shaftesbury azonban látta, hogy a királyt nem lehet belelovalni valamibe. És ezért elhatározta, hogy ismét egyikével azon változásoknak fogja kartársait meglepni, a melyen amazok már nem is csodálkoztak.

Shaftesbury úgy érezte, hogy ismét legszentebb vallásos érzelmeiben van megsértve. A katholizálás veszedelme fenyegető és az ő lelkiismerete nem engedheti meg, hogy tovább is egy olyan kormány szolgáltatásban álljon, a melyről ilyet csak fel tenni is lehet. És Shaftesbury, a ki helyeselte a doveri szerződést, lemondott hivataláról, hogy a katholizálás eshetősége ellen küzdjön.

A királyt a hűtlenségnek és erkölcsi aljasságnak ennyi jele mégis meglepte. Kezdte érezni, hogy az earlben egy mindenre kész ellenfelet fog találni. Tisztában volt, hogy valaki nem azért válik meg a hatalomtól, mert küzdelem árán ugyanezt a hatalmat akarja visszaszerezni, hanem azért, mert többre vágyódik. Azt is tudta, hogy a doveri szerződést nem játszhatja ki Shaftesbury ellen, mert azzal önmagát teszi tönkre.

Különösen nagy elkeseredésére szolgálhatott hihetőleg a tudat, hogy kezében van a fegyver, a mivel ellenfelét teljesen megsemmisítheti és még sem használhatja ezt fel ellene.

De egyelőre sietett a veszedelmet elfordítani, a mennyire lehetett. Hollandiával békét kötött. Új tanácsadója, lord Danhy, azt az igazán jó tanácsot adta, hogy iparkodjék minél hamarabb Franciaországgal egy népszerű háborút megkezdeni, a mely majd az antikatholikus érzelmeket egy számára kedvezőbb mederbe tereli.

De XIV. Lajost nem lehetett könnyen kijátszani. Ő is csak félig bízott királyi testvéreiben. És ne hogy annak túlságosan megkönnyítse a dolgát, hát gondoskodott arról, hogy meg legyen a maga erős ellenfele. A mai olvasó nem igen értheti meg, hogy az angol államférfiak akkori erkölcsi súlyedtsége olyan mély volt, hogy nem átalották attól az uralkodótól, a kit mindig, mint nemzetük ellenségét állítottak oda, pénzt elfogadni. Pedig megtették és a legkülönösebb ebben a dologban az, hogy sokan teljes jóhiszeműséggel jártak el. Algernon Sidney élete

és halála nem engedi meg, hogy alacsonyan gondolkozzunk róla. De Algernon Sidney meg volt arról győződve, hogy egy angol köztársaságnak a francia király egyrésztől nem természetes ellensége, másrésztől a jó ügynek minden pénz jó. Hasonló nézeteket vallottak többi kartársai. Csak az egy lord Russel vonakodott ilyen pénzt elfogadni, akármilyen célra. De a többiek mind elfogadták. Barillon jelentéseiben hosszasan számol le azokról a nehézségekről, a melyeket az angol államférfiak »lekiismerete« ezeknél a tárgyalásoknál támasztott, de hozzáteszi, hogy az a nehézség, a melyet a legnehezebben lehetett eloszlatni, rendesen az volt, hogy a pénzt kevésnek találták.*

De az élesesű Barillon tisztában volt azzal is, hogy Shaftesbury nem az az államférfiú, a kit kegy díjakkal le lehet kenyerezni. Sejtette, hogy az earl többet akar. Ugyanezt sejtette a király is, a ki kezdte érezni, hogy egy mindenre elszánt, céltudatos ellenféllel áll szemben. És hogy Shaftesburyban megtalálta ezt az ellenfelet, arról nem volt kétsége. A francia követnek elkeseredve panaszkodott, hogy az Bari »le plus ingra, le plus fourbe et le plus malhounete d'Angleterre«.** Ruvigny vállalkozott arra, hogy megpróbálja az elveszett bárányt visszahozni. Meglátogatta Shaftesburyt és kecsegtető ajánlatokat tett. Térjen vissza a hivatalába, foglalja el a hatalmat és fogadjon el a királyi kegy szerény jele gyanánt 10,000 frtot.*** Az Earl mézédés volt. Biztosította Ruvignyt, hogy csak egy forró kívánsága van, miszerint királyának szolgálhasson. De alapjában véve eszeágában sem volt az ajánlatot elfogadni. Szerette a pénzt, de volt valami, a mit még a pénznél is jobban szeretett. Ez a valami a hatalom volt. Nem az a hatalom, a melyet a király első szolgája élvez. Hanem az a másik, a mely nem ismer el maga fölött királyt.

Shaftesbury hozzálátott, hogy ellenzéket csináljon. Erről az ellenzékéről a császári követ, Thun azt írta néhány évvel később, hogy a leghatalmasabb, a legelszántabb és a legszegényebb emberekből állott vegyesen.****

Elemezzük a császári követ szavait:

Abban teljesen igaza volt, hogy három osztályra osztotta

* Dalrympk. Memoirs II. 983, 391, 395.

** Traill 98.

*** Traill 98.

**** K. K. Archiva Anglica. Thun jelentése.

azokat az embereket, a kik most és később Shaftesbury zászlaja, a whig zászló alá sereglettek. Mindegyik osztálynak más volt a motívuma. Mindegyik más célért harczolt. És ezt a célt mégis mindnyájan egyformának látták.

Mondottuk fenn, hogy néhányan a nagy arisztokrata családok közül, a kik elkeseredve, de élvezettel harczoltak a polgárháborúk alatt, a kik eleinte megpróbálták a nagy forradalmat a maguk módja számára kihasználni, a kik a restoráció alatt kedvetlenül a háttérbe vonultak, most újra az előtérbe jöttek. A Russelek, Essexek, Salisburyak, Whartonok, Howardok elkeseredett ellenségei voltak a királyi praerogatiáknak. A Stuartokban a kis skót nemeseket látták, a kiknek ősei futottak az angol zászlók előtt. Ezeknek szemében az arisztokratikus oligarchia volt az ideális állapot. Sokat emlegették Velence alkotmányát és Károly, a ki ismerte barátait, mindig mondta, hogy a legjobb esetben a dözse szerepét engednék neki. Tényleg, egy ilyen állapot lebegett szemök előtt és látni fogják, hogy ez a kívánság nem csak elméletben állott fenn, hanem a jövő dözse is ki volt már szemelve. Ez a dözse Monmouth herezeg, Károly természetes fia volt.*

A fiatal embernek anyja — annak idején — Károly bűndosásai alatt, hűségesen és odaadóan szerette a száműzött királyfit. Ha Károlyról elhihetjük, ő is őszintén viszonzta ezt a vonzalmat, vagy legalább is annyira, a mennyire általában képes volt. Sokan azt állították, hogy a király még egy lépéssel tovább ment és a hű leányt törvényes nejévé tette. A nép rajongóan szerette a fiatal, daliás és jószívű herceget. Képzeteiben nagy szerepet játszott egy fekete ládikó, a melyben állítólag a király és Monmouth anyjának házassági szerződése volt megőrizve. Maga a király is, kegyekkel halmozta el fiát. Úgy látszik, hogy igazán szerette. Annál kevésbé szerette őt nagybátyja, a rideg Jakab, a ki a törvénytelen gyermekek iránt vallásos utálatot érzett. Kivételt ezen érzelmében, csak a saját természetes gyermekeivel szemben tett.

Monmouth jelleme, meglehetősen tisztán áll előttünk. Ragyogó, napfényes kedély volt, a ki meg volt szokva ahhoz, hogy az útján simán menjen előre. A nehézségekkel, a melyekkel másoknak küzdeniök kell, hosszú ideig nem kellett törődnie. Királyi kegy és a nép szeretete, fény és dicsőség, mind

* Lásd Thun jelentése.

önmaguktól kínálkoztak számára. Ezekben az adományokban azonban nagy veszedelem is rejlik. Régi igazság, hogy azok a kedélyek, a kik nem tanulták megismerni a küzdelmet, a küzdelemben nem válnak be. A míg újtók sima, nincsen mitől tartaniok. Az első nehézség, azonban teljesen kihozza őket a sodrúkból. Tétovázók, habozók, bizonytalanok lesznek. Minden idegen befolyásnak könnyen engednek. Görcsösen keresik az elhagyott utat és minden hamis lépés, fokozott kétségbeesésbe taszítja őket. A mellett meg van bennök az elkényeztetett gyermek durczássága, a ki nem tud belenyugodni abba, hogy ne az történjék, a mit a fejébe vett. Ez a durczásság daczossá, elkeseredetté és kétségbeesetté teszi őket és belelovalja olyan vállalatokba, a melyeknek szerencsétlen kimenetele előre is bizonyos lehetne. Ilyen ember volt Monmouth herceg.

Shaftesbury nem közeledett hozzá azonnal. Hagyta, a míg a szerencsétlen fiatal ember a körülményektől elvakítva, tényleg azt hihette, hogy joga van kezét a korona után kinyújtani. Ennél a pontnál azután menthetetlenül Shaftesbury hatalma alá került.

Az arisztokrata-csoport alkotta a whig-párt vezérkarát. A tábort a városok polgáraiból, a dissenterékből és a volt cromwellitákból toborozták össze. A jelszó a katholicizmus elleni gyűlölet volt.

Vannak érzelmek, a melyeket bárhogy tudunk is ma megmagyarázni, megérteni nem tudunk. Nem panaszkodhatunk, hogy a felekezeti gyűlölködésekben ne volna részünk. De megérteni egy II. Fülöp sötét fanatizmusát, egy londoni csöcselék kegyetlen elkeseredését, a mai kor embere nehezen, vagy sehogy sem tudja. Elgondolni, hogy voltak tömegek, a melyek hangos, kitörő, őszinte örömmel gyönyörködtek embertársaik kínjaiban, kiknek egyedüli bűnük a vallásuk volt, szinte elképzelhetetlen. Pedig ezen idők történetét a felekezeti gyűlölet mély átértése nélkül, nem lehet megérteni.

De az igazság kedvéért meg kell jegyezni, hogy ha mily és elkeseredett is volt ez a gyűlölet a pápaság ellen, egészen indokolatlan nem volt. A Károly uralkodását megelőző száz évben az angol városok lakossága hatalmasan megszorodott. A szaporodást a kontinensről menekült protestánsok okozták. A történeteket, a melyeket elbeszéltek, a melyeknek igazsága minden kétséget kizárt, nagyon nehezen lehetett elfelejteni. Annak az öreg embernek, a ki reszkető térdekkal koldult a

mindennapi kenyéréért, spanyol zsoldosok égették fel házát, ölték le családját és rabolták el vagyonát Antwerpenben. Az eszelős asszonynak, a ki irgalmas lelkek könyörületéből élt, három kis gyermekét dobták a tűzbe Alba herceg katonái, mert a kígyót addig kell eltiporni, a míg kicsiny. Megmenekült hugenották, rémítő részleteket beszéltek el a Szent Bertalan-éj iszonyairól. A protestáns hallgatók keserű könyekkel szemekben hallgatták, hogy hogyan dobták le Coligny admirális véres holttestét az utczára, annak a Coligny admirálisnak holttestét, a kiben az egész protestáns világ, első hőst tisztelte. És iszonyattal értesültek arról, hogy a Szent Bertalan-éj öröme a pápa és a spanyol király Te Deumot tartottak. A fanatikus gyűlölet, a mely e történetekből kiáradt, beszivárgott az angol protestánsok lelkébe. A megtörtént borzalmak, minden tervezett borzalmat lehetővé és valószínűvé tettek.

A katolicizmusban nemcsak az ellenséget látták, hanem a könyörtelen, alattomos, véres gyilkost is, a ki hitének tiszteletére kínozt, gyújtogat és öldökölt.

A Stuart-testvérek ezeknek az embereknek szemében állandó irtózat voltak. Károlyt még csak szívlelték. De Jakabban meg volt, bigott hitének talán esztelen, de éppen azért tiszteletreméltó meggyőződése. Ő nem járt kerülő utakon. O nem bujkált. Nyíltan katolikusként vallotta magát és hajlandó volt ezen hitének konzekvenciáit levonni a maga részéről. Hanem éppen olyan természetesnek találta, hogy hasonló konzekvenciákat vonat majd le vallásának ellenfeleivel is.

A herceg érzelmei ismeretesek voltak. A nép gyűlölte őt. A trónöröklés kérdése nehéz aggodalommal töltöttek el minden protestánst. A párt, a mely ezt a trónöröklést meg akarta akadályozni, kész és rajongó hívekre talált bennök.

És ehhez a két elemhez hozzájárult egy harmadik is. Cromwellnek különösen első évei, sokban republikánus meggyőződést engedtek nagyra nőni. A polgárháború, a mely tág teret engedett minden politikai és vallási skepticizmusnak, sokat a szélső republikánizmushoz vezetett. A forradalom alatt a »levellerek« nagy szerepet játszottak.* Fegyelmezetlenségük nem egyszer bajt szerzett magának Cromwellnek is. Ezek a férfiak a restauráció alatt ökölbe szorított kézzel nézték, mint emelkedik fel újra a gyűlölt trón. És az első támadás ellene, készen

* Lásd Bernstein.

találta őket, hogy fentartás nélkül részt vegyenek benne. Shaftesbury ismerte a maga embereit. És alaposan átgondolta a tervet, a mely ezt a támadást oly veszedelmessé tette a király számára.

Az 1674-ik év parlamentjében — mindjárt a megnyitás után — felemelkedett Shaftesbury és a francia követ sürgönye szerint, lázító beszédet tartott. A beszéd éle a Londonban élő katolikusok ellen irányult. Ezek az emberek mindenre képesek. A protestáns lakosság biztonsága követeli, hogy eltávolítsák őket. A beszéd feltűnést keltett, de igazi jelentőségét csak évek múlva sejtették meg néhányan.

A parlamentben különben nagyon erős volt a hangulat a pápaság és a francia király ellen, és Lajos jónak találta, hogy egy új, nagyszabású üzletet csináljon Károlylyal. A királynak jogában állott a parlamentet elnapolni. Minden jog, tudvalevőleg pénzt ér, és Károly örömmel vette tudomásul, hogy Lajos hajlandó 100,000 tallért fizetni az elnapolásért, azon föltétel alatt, hogy ha a parlament 12 hónap után nem lesz engedékenyebb hangulatban, — feloszlatja. De Lajos elkövette azt a nagy könnyelműséget, hogy a pénzt előre fizette ki. Ezek után talán maga sem csodálkozott, a mikor meghallotta, hogy királyi testvére, 15 hónapos szünet után, újra összehívta ugyanazt a parlamentet, a mely nem volt egy cseppet sem francziabarátabb kedvben most sem, mint 15 hónappal ezelőtt.

Hanem ha Lajos nem is nyert az alkuval, Shaftesburynak alkalmat adott arra, hogy közvetlenül a nagy küzdelem előtt, még egy új szerepben mutassa be magát. A nemzeti ügynek vértanúja még nem volt. Most tehát az arisztokratikus kotéria számos tagjával együtt, a lordok házában tiltakozott a 15 hónapos elnapolás ellen, a mely III. Edward 4-ik és 36-ik statútuma értelmében törvényellenes, a mennyiben nem terjedhet 12 hónapon túl. A lordok házában többsége hűséges és lojális volt, és azt követelték, hogy a felség elleni támadás miatt, megalázó módon kérjen bocsánatot a ház színe előtt. Az Earl vonakodott, a mire a Towerbe küldöttek, a hol néhány hónapig szigorú rabságban tartották. Traill, Shaftesbury életrajzírója azt mondja, hogy ezt a fogságot igen nehezen tudta csak elviselni. Ez nehezen hihető. Ő, a ki annyiszor forgatott köpönyeget, alig tette volna ki magát egy fogság kellemetlenségeinek, ha nem lett volna reá igen jó oka. Különben a király, a kit a lordok lojalitása kellemesen érintett, néhány hónap múlva, szabadon bocsátotta.

Valószínű, hogy ezért a lépéseért később keserves szemrehányásokat csinált magának.

1678 szeptember 6-án — jóval a hivatalos óra után — három férfiú állított be Sir Edmund Berry Godfreyhez, a ki békebíró volt Middlessex számára Londonban. Az egyik förtelmesen csúnya volt, elálló fülekkel, czinóbervörös arczczal, felvetett ajkakkal, a mellett széles kiejtéssel beszélt a nyelvet és beszéd közben hihetetlenül felfújta magát. A rokonszenves férfiú, mint dr. Titus Oates mutatta be magát, és elmondotta, hogy azért jött két tanúval a békebíró elé, mert esküt akar tenni egy vallomásra, a mely az egész országra óriási fontossággal bír.

A békebíró szerette volna a vallomás részleteit is tudni. De Oates szabadkozott. A vallomásról a király és a titkos tanács már tudnak. Ők ismerik az összes borzasztó titkokat, a melyeket felfedezett, de másnak nem mondhatja el. Ő felsége rossz néven vehetné. A békebíró elé csak azért jött, mert egy nyilvános tisztviselő előtt esküvel akarta a maga igazságát bizonyítani. Ellenségei nagy számmal vannak és hatalmasak. El van készülve arra, hogy el fogják emésztteni. Azért tartja szükségesnek, hogy a vallomására előleges esküt tegyen. A békebíró megelégedett ennyivel és Oates letette az esküt.

Oates, bármennyire hihetetlennek is hangzik azok számára, a kik foglalkoztak személyével, kivétel gyanánt és hihetőleg elvei ellenére, ezúttal igazat beszélt. A vallomását a király és a titkos tanács már tényleg ismerték.

A királyt napok óta figyelmeztették, hogy vigyázzon, mert élete ellen merénylet készül. Ezeknek a híreknek számai Oateshez futottak. Felszólították, hogy jelenjen meg a titkos tanács előtt és adja elő azt, a mit tud.

De hát ki volt ez az Oates?

Whig és tory történetírók megegyeznek abban, hogy kevés ember volt nálánál elvetemedettebb. Az angol egyháznak papja volt kezdetben, de homályos és sohasem tisztázott okokból áttért a római katolikus hitre és Szent-Omerbe, a francia jezsuiták közé ment. Onnan Spanyolországba küldték. A nyár folyamán visszatért és nemsokára borzalmas részleteket kezdett mesélni, eleinte csak egész általánosságban, hogy a jezsuiták milyen pokoli terveket szőnek Anglia ellen. De most, a mikor a titkos tanács előtt állott, nem mozgott általánosságokban, hanem egy igen bonyodalmas és igen hihetetlen történetet beszélt el, nagy körülményességgel.

Története szerint a pápa megelégedte volna a mostani angol állapotokat és gyökeres reformokra határozta volna el magát. Ezek a reformok különös jellegűek voltak. Mindenekelőtt — mintegy albérletbe — a jezsuitáknak adta Angliát. Azután meghatározta az új kabinetet, természetesen csupa hithű római katolikus angol főurat választva ki. A királyt el kellett emészteni. Ezen célból a király udvari orvosa nagyobb összeget kapott, a ki ennek fejében hajlandó volt mérget keverni a király ételéibe. Hasonló sors fenyegette — katolikus volta daczára — a yorki berczeget, a mennyiben nem hajlandó mindenben a jezsuitákat támogatni. Mint főbűnös Coleman, a yorki herceg titkára volt megnevezve, a kinek levelezése között, állítólag fölöttébb konpromittáló iratok lettek volna.

A király végighallgatta ezt a történetet és hihetőleg az első pillanattól fogva tisztában volt azzal, hogy mi az igazság. Hogy mennyiben áll fenn katolikus összeesküvés, azt igen jól tudta, mert hisz a doveri szerződést ő kötötte meg. Hasonlóképpen tudta, hogy Oates meséjéből egy szó sem igaz. Valóban, nem csekély hiszékenység kellett ahhoz, hogy valaki komolyan higgye, hogy néhány ezer katolikus, a ki örül a saját életének, ilyen terveket forgat a fejében. És hihetőleg nem volt előtte titok az első percztől kezdve, hogy kinek a keze van a játékban. Hanem ő is tudott játszani. Ha kételkedik a történetekben, maga ellen gyanút hív fel. Tehát nem kételkedett. Úgy tett, mintha meg volna győződve az összeesküvés létezéséről és ezzel egy pillanatra elhalasztotta a terv kitörését.

Csak egy pillanatra. Mert szeptember 27-én Oates újra megjelent Sir Edmund Berry Godfrey előtt. Most már nem titkolódzott. Harminczkét pontban lényeges vallomást tett a békebíró előtt. A vallomásról két másolatot készítettek. Az egyik a bírónál maradt, a másikat Oates magával vitte.

A történetíró itt, már egy megoldatlan kérdés előtt áll. Miért jött vissza Oates a békebíróhoz? Miért tett részletes vallomást? Azok az indokok, a melyek két hét előtt fennállottak, most is teljes érvényben voltak még.

A második vallomás egy pénteki napon történt. A reá következő hétfőn a békebíró elhagyta házát. Mikor másnap reggelig nem tért vissza, a családja kutatni kezdett. Két napig nem találtak semmit. Csütörtökön azután megtalálták Sir Edmund Berry Godfrey holttestét. A szívéen át egy kard volt szúrva, mintha öngyilkosságot követett volna el. De az orvosi vizsgálat

kétségen kívül megállapította, hogy előbb megfojtották és úgy hozták oda, mert tanúk állították, hogy a holttest helye, még az előző napon üres volt.

Sir Edmund Berry Godfrey halála a mai napig nincsen teljesen kiderítve. Miután nagyjelentőségű politikai események voltak vele összefüggésben, igen sokan kutatták a titok kulcsát, ám világosságot senki sem tudott még találni. Három nézet harcol egymás ellen. Az első — a melyet csak kevesen hisznek — az, hogy öngyilkos lett volna. Erre alig van alap. A legtöbb történész tényleg a katolikusokat, illetőleg a jezsuitákat okolja. Kennet, Christie, Oldmixon nyíltan, Macaulay, Hallam, Hume és Ranke burkoltan, ezt a nézetet fejezik ki. De van egy harmadik nézet is. Sir James Fitzjames azt hiszi, hogy maga Oates volt a gyilkos. Vorth óvatosabb és azt mondja, hogy Oates pártfogói rendezték a gyilkosságot. Tény az, hogy bizonyosság egyik esetre sincsen.

Bármily érdekes e probléma, nem mi szólhatunk beléje. Véleményt alkotni sem akarunk róla. Ámde konstatálnunk kell, hogy Oates másodszori megjelenése a békebíró előtt különös. Hasonlóképen különös, hogy rögtön az eltűnés után, mint teljes bizonyosságot híresztelték a városban, hogy a jezsuiták voltak a gyilkosok. De tovább menni nem akarunk. Bizonyosság arra, hogy a gyilkosságban Shaftesbury keze benn lett volna, nincsen.

De ha keze talán nem is volt benne, a tény maga, nagyon kapóra jött neki. Oates elbeszélése nagy hatást tett a titkos tanács néhány tagjára, ámde a többség, ha színleg hitt is, tényleg kételkedett. A nép még sem tudott semmi bizonyosat. A homályos és kósza hírek felkeltették a gyanút, de a szenvedélyek elemi kitöréseire a gyanú nem volt elég. A gyilkosság a gyanúból bizonyosságot csinált. A tömeg tajtékozott dühében. London minden lakója szentül elhitte, hogy a jezsuita banditák minden protestáns életét veszélyeztetik. A szerencsétlen békebíró holttestét nagy pompával temették el. A temetés rendéből semmit sem hagytak el, a mi a szenvedélyeket még jobban felizgathatta volna. Az egész whig arisztokrácia követte a koporsót. A pap mellé, ki a halotti beszédet tartotta, jobbról és balról fegyveresek állottak, hogy megvédjék a jezsuiták főreitől. A tömeg őrzöngött dühében. A ki a katolikusok bűnében kételkedett, azt halállal fenyegették. Titus Oates elbeszélése közszájon forgott. Senki sem kételkedett benne. A doktort — mert Titus Oates

a salamancai egyetemen, egyik lényegtelenebb hazugsága szerint doktori címet kapott volna — biztos helyre kísérték és London minden jó protestánsa boldog volt, ha a jeles férfiúnál tiszteletét tehetné. Csupán egy látogatójával járta meg. Dr. Gilbert Burnet szintén eljött őt megnézni. E korszaknak kevés becsületes embere között, Burnet előkelő helyet foglal el. Nagy hibái daczára, rettenhetetlen és igazságszerető volt mindig. Semmi oka sem volt a katolikusokat szeretni. De viszont a párt-szenvedély nem vakította el. Megnézte Oatest és az a benyomása támadt, hogy Oates gazember. A hamis tanú, kedvében akart járni a népszerű egyházi szónoknak és arról biztosította, hogy az ő halála is el volt rendelve Rómától. A doktort nem hatotta meg ez a megtiszteltetés. Hidegen azt kérdezte Oatestől, hogy mi bírta reá vallása elhagyására. Ez a kérdés meglepte a salamancai tudóst. Nem tudott mindjárt válaszolni, és végre Istenre és az összes angyalokra megesküdött, hogy áttérése csak színleges volt, hogy amazok sötét terveit megtudja. Burnet eleget tudott. Ott hagyta Oatest azzal a meggyőződéssel, hogy az összeesküvés nem egyéb koholmány nál.*

Ez a hite megnyitotta számára a király szívét, Károly keservesen panaszkodott neki, hogy az egész Oates-féle mese Shaftesbury agyában született meg. De Burnet ezt tagadta. Nem mintha az Earl nagy jellemében hitt volna. Hanem, mert hihetetlennek tartotta, hogy egy történetet, a melyben a yorki herceg számára is gyilkosság volt kilátásba helyezve, a yorki herceg halálos ellensége, Shaftesbury találta volna ki.** De a király alighanem jobban ismerte Shaftesburyt, mint Burnet. A nép a vallomás részleteit nem ismerte. A gondolatmenet ellenben a következő volt: A jezsuiták összeesküvést terveznek. A királyt meg akarják ölni. A király örököse, a yorki herceg, katolikus. A tényeknek ez a természetes összekapcsolása sokkal többet ártott a yorki hercegnek, mintha Oates vádolta volna.

De vannak más komoly körülmények, a melyek a mellett szólanak, hogy Shaftesbury keze benne volt Oates vallomásában. Tény az, hogy az Oates vallomása által megjelölt napon a jezsuiták gyűlést tartottak Londonban. De ez a szokott évi gyűlésnek napja volt.*** Hogy ezen a gyűlésen sok vadat beszélhettek össze, az valószínű. Még sokkal valószínűbb azonban az,

* Burnet II. 162.

** Burnet II. 179.

** Reresby: Memoirs 1685 május 8.

hogy mindegyik szívből örült, a mikor áruhában ismét biztonságban volt.

Coleman iratai között tényleg találtak leveleket Lajos gyóntató atyjához, a nevezetes La Chaise atyához, a melyekben az a remény volt kifejezve, hogy a dolgok kedvező változása a küszöbön áll. Erre a hitre Colemannak alapos oka lehetett, a doveri szerződés után. De nagyon valószínű, hogy Oates, a kinek az udvarról fogalma sem volt, épen Coleman levelezéseit ismerte volna. Annnyival kevésbbé, mert még La Chaise atyának nevét sem tudta, és őt állandóan Le Schee atyának nevezte.* Külföldi jezsuitáktól tehát nem hallhatta azt a nevet, mert azok valószínűleg helyesen nevezték volna meg. Ellenben egészen feltehető, hogy Shaftesbury, a ki az udvar minden intriguáját töviről hegyére ismerte, Coleman levelezéséről is tudott valamit.

De bármint legyen is, tény az, hogy célzt ért. Az alsóház sietett a papok és a katolikusok ellen erős törvényeket hozni. A szerencsétlen vádlottak sorra haltak meg, a nép örömdördítése közepett. Pereiket itt részletesen ismertetni fölösleges. Egyforma lefolyásnak voltak. Mindnyájan tagadtak. Mindnyájukat elítélték. Mindannyian ünnepélyes eskük között haltak meg, hogy ártatlanok. És a nép nem hitt egyiknek sem.

Ellenben az összeesküvés intézői jónak találták, hogy a nép jókedvét változatos programmal tartsák ébren. Oates eredeti meséje elvesztette már némileg a hatását. Új tanúkra, és új történetekre volt szükség.

Október 30-án az államtitkár — Coventry — levelet kapott egy Bedloe nevű egyéntől, a melyben az fontos titkokat jelzett Sir Edmund Berry halála ügyében.** A tanút elhozatták Londonba. A kutatások előélete után gazdag anyaghalmazt hoztak a napvilágra. Teljesen joga volt arra, hogy mozgalmas élettel dicsekedhessen. Spanyolországban csalásért ült börtönben, a Maréschaksséban adósságokért, Normandiában pedig rablásért halálra volt ítélve. Mielőtt Bristolba távozott volna, a Newgate-i tömlöczben töltött el egy bizonyos időt.*** Ez a kiváló jellemű úr vállalkozott most arra, hogy a lankadó érdeklődést felébressze.

Első vallomása alkalmával még nem tudott semmit Oates összeesküvéséről. Ellenben részletesen leírta, hogyan látta

* Burnet II. 160.

** Brief History UI. 107.

*** Gare: History of the Plot. 127.

Sommerset Houseban — a mely tudvalevőleg a királyné lakhelye volt — a békebíró holttestét, a kit a jezsuiták ezen házban öltek meg. Mikor odavezették, nem ismerte ki magát sehogyan sem. Ellenben 24 óra lefolyása alatt, emlékezőtehetsége nagyon megjavult. Oates meséjét nemcsak megerősítette, hanem még számos új és érdekes részlettel bővítette ki. Nevezetesen, hogy Spanyolországban a jezsuiták egy hajóhadat szereltek fel, a melynek célja, 40,000 fegyverest — zarándok ruhában — Angliába szállítani. A kik a spanyol birodalom ez idő szerinti állapotát ismerték, hihetőleg mosolyogtak ezen az elbeszélésen. A király keserű iróniával jegyezte meg, hogy Bedloe huszonnégy óra alatt határozottan tanult valamit.*

Bedloe útmutatása nyomán, csakhamar elfogtak egy Prance nevű ezüstművest, a ki állítólag tudott volna szintén a békebíró gyilkosságáról. Prance eleinte nem tudott semmit. De jó kezében volt. Nemsokára »mindent« bevallott és három mást nevezett meg, mint a gyilkosságban társait. A hármat törvényszék elé állították és kivégezték.

John Pollok — a kinek tanulmányai ezen tárgyról sajnos, csak kéziratban vannak meg — hosszasan bizonyítja, hogy Prance elbeszélése igaz, és hogy tényleg ő és az általa megnevezettek voltak a gyilkosok. Ezzel szemben áll Prance egy levele, a melyet l'Estrangerhez intézett néhány évvel később. Elmondja ebben a levélben, hogy a börtönben éjszaka egy férfiú kereste fel és némán egy ív papírost és egy gyertyát tett melléje. Az ívre az a vallomás volt felírva, a melyet később tett. Másnap Shaftesbury elé vezették, a ki elnöke volt az alsóház vizsgálóbizottságának. Shaftesbury követelte a vallomást. A fizikai szenvedés megtörte erejét — és ő vallott.**

Bedloe sikerei fájdalmasan érintették Titus Oatest. Ő is megéröltette emlékezőtehetségét és íme, talált olyan érdekes dolgokra, a melyeket első vallomása alkalmával elfelejtett. Így nevezetesen emlékezett arra, hogy végighallgatta a királyné kápolnájában, a mint maga a királyné tanácskozott férje megmérgeztetéséről. A. mikor megkérdezték, hogy miért nem mondta el ezeket előbb, azt válaszolta, hogy előbb nem tartotta tanácsosnak a királynét vádolni, de lelkiismerete győzött. Az antik önfeláldozás e szép példája azonban nem talált hitelre. Az alsóház

* Ralph I. 393.

** Brief History III. 76—77.

ugyan elhatározta, hogy feliratot intéznek a királyhoz és kérik a királyné eltávolítását, ámde a lordok házában csak öt peer — élükön természetesen Shaftesburyval — csatlakozott ehhez az indítványhoz, a mely ezzel végleg lekerült a napi-rendről.

De ez az indítvány maga lényegtelen volt. A főczél teljesen el volt érve. A népen kábulat, láz, önkívület vett erőt. A folytonos rémes elbeszélések — a melyekben vakon hittek — elvették a józan belátás minden utolsó maradványát. Ebben az állapotban találta az országot a parlament feloszlata.

(Folytatása a jövő számban.)

Dr. Wolfner Pál

SZEMLÉK.

A jelenkori orosz filozófia.

La philosophie russe contemporaine. Par Ossip-Lourié. Paris Félix Alcan. 1902. 278 lap.

Oroszországban a filozófia műveléséről tulajdonképp csak 1755-től, a moszkvai egyetem alapításától kezdve beszélhetünk. Azelőtt az egyházi akadémiákban oly orthodox scholasztikát tanítottak, a mely a bölcsészeinek nevét csak bitorolta. II. Katalinig főleg Wolf rendszere tesz hatást, míg e fölvilágosodott czárnő alatt mohón fordítják az encyklopaedistákat, rajonganak a voltairei negatívumokért s a materializmusért, de egyben a humanizmusért is, mely kissé késői gyümölcsöt termelt a jobbágyság felszabadításában. I. Sándor alatt a bölcsészett némely ágát, mint a logikát, a psychológiát, a jogbölcsészett, esztétika és etika elemeit már a középiskola tantervébe is beleveszik, de az 1812-iki háború után beáll a reakció: a közoktatásügyi minisztert alárendelik a vallásügyinek, sok tudóst kivándorlásra kényszerítenek. Majd I. Miklós — a ki állítólag azt az óhaját fejezte ki, hogy a „haladás” szót törüljék ki az orosz állampolgárok szótárából — megszünteti a moszkvai egyetem bölcsészeti tanszékét. Granovszkynak pedig kiadja a parancsot, hogy tanítson világtörténelmet, de ne merjen a francia forradalomról, Lutherről s a reformációról egy szót sem szólni. Persze a tudósok az ukázok ellenére is hirdetik tanait; a szolgaság leleményesekké teszi őket. Így Pavlov a moszkvai egyetemen fizika név alatt tiszta bölcsészettet tanít.

1863, a jobbágyság felszabadításának éve, vérmes reménységek hajnalhasadása, a bölcsészettben is renaissancet jelent. Heves harc kezdődik a metafizika s a l'art pour l'art-féle esztétika ellen a természettudományok és a comeizmus fegyvereivel. A bölcsészeti tanulmányok innen emelkedő vonalat mutatnak; nem sülyesztheti le őket az 1884-ben beállott reakció, a mikor rendőri indexre kerülnek Louis Blanc, Proudhon, Lassalle, Marx, Réclus stb., a mikor az új egyetemi tanterv kasztrálja a filozófiát s csak két órát hagy meg havonta avval a nem épen hypermodern utasítással, hogy azokban Aristotelest s Platót magyarázzák.

Ma az orosz filozófia számos munkással dicsekszik, a kik lehetőleg szervezkednek, tömörülnek is, részint a *Psychológiai társaság*-ban, a melyet Trojszki tanár alapított 1885-ben, s a mely 1889-től

kiadja a *Voproszsi filozofii i psichologii* (A filozófia és pszichológia problémái) című folyóiratot, részint a szentpétervári *Bölcsészeti társaság*-ban, a mely 1897-ben Vedenszki elnöklete alatt alakult s dolgozatait szintén közrebozsátja. Némely egyetem gazdag segédeszközökkel van ellátva. Így Moszkvában Tokarszki igazgatása alatt van egy pszichológiai laboratórium egészen a Wundt-féle berendezés mintájára. Ugyanott egy idegéletani múzeum stb.

Így bölcseleők igyekeznek a modern fejlődéssel lépést tartani. Tanulékonyságuk ellen nem lehet panasz, képviselőit látjuk köztük minden irányban, a mely a filozófia történetében számot tett és tesz: ámd rendszeres, nagy koncepcziójú, eredeti gondolkozót, továbbfejlesztőt Oroszország mind máig alig tud fölmutatni. Kantot, Schopenhauert vagy Spencert még nem szült, s ha a Tolsztoj névvel hozakodnak elő, ez is más lapra tartozik.

A filozófia története a legtöbb nemzetnél is inkább egyes bölcseleők és rendszereik, s nem valamely eszmeanyag szerves fejlődésének története. Az orosz bölcselelet történetéről még nagyobb joggal lehet ezt állítani: egyes, elszórt, fragmentárius fejezetek foglalhatja. Az orosz *gondolat* fejlődését korlátozzák az orosz *élet* viszonyainak korlátát. Az eszmemozgalmak csak számtalan erőtlennő akadályon keresztül-küzködbe terjedhetnek, kelhetnek elgyöngült visszhangot, s csak kevéssé befolyásolhatják a közgondolkozást, a köztudatot s a cselekvést, az életet. Az egyetemek nem annyira a tudományok csarnokai, mint inkább állami czélok kielégítésére szolgáló hivatalnokjelöltek iskolái. Bölcseleleti iskolák, hagyományok nagyranövését csírájában elfojtja a hatalom, a mely vak, de nem oly vak, hogy legveszedelmesebb ellenfelét a tudásban és fölvilágosultságban ne látná.

Oroszország filozófusai csak úgy, mint írói és művészei egy harczoló anyaszentegyház tagjai, de harczuk szétszórt guerilla harcz. S küzdelmük az életért káros bélyeget nyom alkotásaikra. Gondolataikat gyakorta dugárúként kénytelenek becsempészni: innen homályos kifejezésmódjuk. Küzdelmük izgatottsága pedig fogyatékoská teszi tárgyilagosságukat, a mely már amúgy is fogyatékos, mert az orosz fajtermészettől fogva hajlik a szubjektivizmusra. Így a filozófiában sem tudnak megelégedni az élet problémáinak szigorúan objektív és tudományos vizsgálatával, hanem mindent viszonyba hoznak érzelmi mozzanatokkal: az emberi boldogsággal az egyén erkölcsi megújulásával, a világfájdalommal stb., a mi megzavarja a gondolat tiszta forrását.

Ossip-Lourié ebben a kötetében a modern orosz bölcseleletet ismerteti egyes iskolái és vezérférfiai szerint, a kik az általános bölcselelet, a pszichológia, az etika és szociológia terén kiténtek. De nemcsak a czéhbeli bölcselelekek foglalkozik: Bakunin, Herzen és Krapotkin épen nem azok. Tolsztojt mellőzi, mert róla már külön írt, ugyancsak Alcan kiadásában.

Az általános bölcselelet terén említést érdemelnek a következők: *Szolovjev* Vladimir (1853—1900), — a ki pétérvári katedráját 27 éves korában éri el, de rögtön kénytelen elhagyni, mert a halálbüntetés eltörlése mellett érvel, — különös rendszert alkotott, a melyben a kritizmus és miszticizmus frígyesülnek. Az *Orosz eszme* című művében keresi Oroszország létjogosultságát az emberiség nagy szervezetében. Mi az a gondolat, a melyet az orosz nemzet megtestesít, mi az a jelszó, a melyet ez az új nép kiad az emberiségnek, ezeket a problémákat veti fel, s a feleletet nem az orosz faj pszichológiai jellemvonásaiban, sem történelmének szociális tényeiben keresi, hanem a vallás örök igazságaiban, mert „egy nemzet eszméje nem abban áll,

a mit ő valamely korban önmagáról gondol, hanem abban, a mit Isten róla az örökkévalóságban gondol.” Az Isten az egység princípiuma, a jó, igaz, szép egyesülése; az egyesülés felé kell tehát az emberiségnek törekedni, s erre legalkalmasabb az egyetemes egyház szervezete. E főgondolat támogatására egyaránt használja a teológia, a metafizika s az exakt tudományok érveit.

Tisztább és értékesebb fő *Grót* Miklós (1852—1899). Metafizikusnak indul: a bölcsészet neki afféle *Ideendichtung*; anyai értékelése az élet jelenségeinek; a teremtő képzelet műve, a melyet eltölt a költészet bája, de a mely képtelen arra, hogy az igazság pozitív ismeretére elvezessen. Később azonban megvallja, hogy a filozófia az emberi ismeretek egyetemes synthezise s három forrásból fakad: az értelemből, a mely nemcsak a külső, hanem a belső tapasztalatra is támaszkodik, az intuitív értelemből s a teremtő képzeletből. A többi bölcselő inkább mint ismertető és kritikus nevezetes. Így *Trojszki* erős kritikát gyakorolt a szerinte meddő német metafizikán, a két *Trubeczkoj* a régi görögök és a korai keresztények, *Ozé Lotze*, *Filipov* Hegel, Kant és Schopenhauer bölcsészetét tárgyalta behatóan. A bölcsészet kritikai történetét pozitív alapon, de a metafizikával kibékítve *Obolenszki* írta meg.

Az esztétika kevés értékes dolgot mutat fel: ezek sem a művészeti bölcsélet, hanem az irodalmi és műkritika körébe vágnak. Ismét említhetjük *Obolenszkit*, a ki az esztétikai gyönyörérzet mibenlétével foglalkozik, s arra a következtetésre jut, a mit az orosz költők mindig vallottak szóval és tettel, hogy a gyönyör nem öncél, annak csak morális ágensnek kell lennie; nem a szép forma a fő, ez csak eszköz, hogy a lélekhez hozzáférjen a szép, igaz eszméje; lényege, hogy nagy gondolatokat, nemes cselekedeteket sugalmazzon.

A pszichológia terén gyakori a szemrehányás, hogy „nincs alapeszméje”, nagyon szétaprózódik egyes jelentéktelen jelenségek brutális felhalmozásában. *Grót* keresi ez egységesítő alapeszmét s megtalálja a fizikai energiának pszichikai energiává való átváltoztatásában. Szerinte a pszichikai energia már más valami, mint a testi. Kölcsonösen hatnak egymásra, kölcsonösen átalakulnak, potentialisról kinetikussá, miközben az energia mennyisége megmaradásának törvénye érvényesül. A testi, alsóbbrendű energia átalakulása lelkivé, magasabbrendűvé, szerinte a haladás egyik momentuma, ehhez járul még az élet erkölcsi értékének növekedése, a lelkiismeret kifejlődése s a pszichikai és intellektuális energia felhalmozása és megőrzése. *Lopatín* ugyancsak parallelizmust keres a fizikai és pszichikai jelenségek közt, mert nem lehet mindent a modern, léleknélküli agy- és idegfiziológiával, automatizmussal magyarázni. *Szecszenov* értékes vizsgálódások tárgyává tette az állati pszichológiát, mint az emberi pszichológia kiinduló pontját. Ezért hamarosan ott kellett hagynia katedráját a materializmus vádjá miatt. Apsychiatriában *Bechterev* a vezér. *Csíg* a fájdalomról, *Orsanzski* a fiziológiai átöröklésről, *Sikovszki* az alkoholizmus lélektani és élettani hatásairól írt érdekes monográfiát.

A kriminológiában Lombrosot orosz tanítványai mindjobban elhagyják. *Orsanzski* 3000 büntetett vizsgálata után megállapítja, hogy az örültek aránya a büntetettek közt nem nagyobb, mint az egyéb lakosság közt. A koponyaméretekre sem lehet sokat adni: egyforma typust mutat a gyilkosnál s annál, a kit csak katonai fegyelmi szabály áthágásáért büntettek meg. Az orosz büntetett fiziognómiája sem más, mint a nem büntetetté. Számtalan bűnösnek határozottan kedves, virágzó arcza van. Orsanzski nemzeti vonásnak tartja a kóborlást, a

mely szenvedély rabjait Gorki oly megragadó típusokban festi. Mindkettőjük szerint a kóborlók osztálya külön szervezett osztály, sajátos alkotmányával, joggal, erkölcsessel. *Drill* is ellenese a született gonosztevő elméletének. Az orosz büntettese szerinte a legtöbb esetben feddhetlen előéletű, s csak spontán, megdölgöndolatlan tett áldozata.

A szociológia sok munkást számlál. *Karejev* e tudományról írt „Bevezető”-jében 880 címet sorol fel; e közt 260 orosz író művei. Szociológusok nemcsak tudósai közül kerülnek ki, hanem publicistái, regényírói s kritikusi közül is. Például *Csernisevszki* „Mit tegyünk” című regénye tele van szociológikus eszmékkel, csakúgy *Bjelinszki*, az orosz *Lessing*, *Pissarev*, a meseíró *Krilov*, *Gribojedov* a drámaíró, *Gogol*, *Osztrovszki*, *Szaltikov-Csederin*, *Turgenyev* és *Tolsztoj* művei.

A szociológusok közt széles körben ismert a nemrég elhunyt *Lavrov* Péter, a „Történelmi levelek” szerzője. A szociológia célja szerinte azon mozgások mechanizmusának egyensúlyát meghatározni, a melyek a társadalom testében végbemennek. E mozgások közt legpontosabb az, a mely arra törekszik, hogy öntudatosan átváltoztassa a szociális test *pigra massa*-ját, a melynek egyedüli célja önzően a *statusquot* megőrizni. Ez a mozgás a történelmi evolúció, a mely kibontakozván dogmatikus (esztétikai, vallási, metafizikai) korszakából, előbb kritikus, végre tudományos lesz. A haladásban mindenkinek részt kellene vennie először az által, hogy a haladásról való eszméinek híveket toborozzon, mert csak ha a tömegeivel rendelkezik, lehet a haladás eszméinek történelmi fontossága; másodsor az által, hogy egyéni életében megtestesítse a szociális haladás gondolatát a létfenntartás eszközeinek megválasztásában, a családalapításban, a nőkérdésben, személyes rokon- és ellenszenveiben stb., szóval, hogy az élete szolgáljon például eszméinek. Ma még abban szenvedünk, hogy szakadék van a tisztán tudományos gondolkodás és a gyakorlati élet közt, de a szociálizmus, a mely az idők méhéből kikel, megszünteti majd e schismát. Első célja lesz a szocialista társadalomnak dolgozó tagjai anyagi szükségletének mentői teljesebb kielégítése, de ez maga után fogja vonni a társadalmi igazság, a szabadság s egyenlőség megvalósítását. Ma a kisebbséget egészen elnyeli a többség elleni harc; nem fejlődhetik ki integrálásán, nem foglalhat helyet a társadalmában. Mindenkinek kötelessége, hogy ez állapotok ellen való harcban közvetlenül részt vegyen: „Mindazoktól, a kik koruk, az emberek semmissége, a reakció ellen panaszkodnak, azt kérdem: s ti, a kik tisztán láttok a világtalanok közt, a kik egészségesek vagytok a betegek közt, mit tettek magatok a haladásért? Ha tehetségtek s tudástok elegendő arra, hogy a létező állapotokat megbírálhassátok épúgy elegendő lesz, hogy megvalósítsátok eszméiteket az életben. Csak azon kell lennetek, hogy a cselekvés alkalmát el ne szalaszátok. Mi baj, ha a cselekvéstek kicsi: minden anyag végtelenül apró részecskékből van összealkotva; a legnagyobb erők is végtelenül kis rezgésekből állanak.” Mindenki erővé nőheti ki magát, ha bármi kis energiáját megtanulja érvényesíteni. *Lavrov*ot a nihilizmus atyjaként üldözték, de ő csupán annyiban nihilista, hogy erős kritikával csak a *jelen* észszerűségét tagadja.

Hasonlóan veszedelmes gondolkozónak tartják *Krapotkint*. Ő is a tagadásból indul ki. Szerinte napjaink története nem más, mint a privilegizált kormányzók harcának története a név egalitarius törekvése ellen. Ezt vagy azt a törvényt nem elvek, vagy a közjó tekintetei hozzák létre, hanem a privilegiumok megőrzésének tekintetei. Az átalakulásnak a közgazdasági életben kell megkezdődnie. Biztosíték kell, hogy minden közösségi tag létezhesse anyagilag, de ezt a biztosítékot

nem az állam által, hanem az államon kívül szabad egyetértés, társulás, szövetkezés által lehet elnyerni. A termelőt fel kell szabadítani a tőke igája alól, a polgárt a kormányzat, az embert a külső morál igája alól.

Oly körülményeket kell teremteni, hogy az ember ne legyen kénytelen hazudni, csalni, kizsákmányolni, hogy az egyén intelligenciájának, akaraterejének, szenvedélyeinek teljes energiáját kifejthesse. Csak úgy válhat önkéntessé, tiszta szokássá a morál (íme eszméinek rokonsága a Guyau-féle libertarius etikával), így emelkedik magas fokra az egyén munkakedve, tudásvágya, teremtő tetteje, mely ráhullatja áldásait a közösségre. A közösség önkéntes, örömmel teli, takarékos és eredményes munkát végez, míg ma áldatlan s óriási erőpazarlással egybekötött rabszolgamunkát.

Az erőpazarlást vallja *Novikov* is a bajok kútfejének. Ő ezt az európai föderáció megvalósításával véli megszüntethetni, de nem úgy, hogy ez a tőke és munka, a nagy vagyon és a szegénység közti ellentéteket valamely egyenlőségi alapon áthidalja, hanem az által, hogy a gazdagságot növeli. *Novikov* ugyanis azt hiszi, hogy a munkás érdeke, hogy a tőkés mentül jobban gazdagodjék, mert akkor az ő helyzete is javul. Oly föltevés, a melyet nem mindenki fog aláírni.

Mellőzve a társadalmi gazdaságtörténet és etnográfia kiváló munkását, *Kovalevszkit*, s a pozitívizmus elleneseit, *Robertyt* és *Mihajlovszkit*, említsük még fel a reakzionáriusok képviselőit. Ezek fölös számmal vannak a jogbölcészetben. Így *Csicserin* szerint a tulajdon manifesztációja egyszersmind a jog manifesztációja. (Ugyanő a halálbüntetés leghevesebb védője.) *Zalevszki* szerint a jogot a kényszernek kell létrehozni, nem az egyéni és köztudatnak s a szociális együvértartozás érzésének. Venimus nunc ad fortissimum. — III. Sándor és II. Miklós nevelője, a szent színódus mindenható főgondnoka, *Pobjedonoszczev* is szükségét látta, hogy vallási, erkölcsi, politikai kérdésekről könyvben nyilatkozzék. A jogot egyszerűen parancsnak mondja, az abszolutizmust egyedül üdvösnek. Leghamisabb eszme a népfőlség eszméje. Az uralkodóknak rá kell oktrojálni akaratukat a népre. A társadalom állandóságát minden eszközzel védeni kell a gondolkodás, tudás forradalmi ellen; ezért veszélyes a népnevelés. S így tovább, íme, *Pobjedonoszczev* elmélete és gyakorlata méltó egymáshoz; teljes köztük az összhang.

Ezekben számolunk be *Ossip-Lourié* könyvéről. Annak a feladatnak, hogy az orosz bölcészet jelenkori áramlataival behatóan megismertessen, semmikép sem felel meg, de eddig oly könyvünk sem volt, mely az első fölületes útbaigazítást megadja. Ezt eléri a szerző. Könyve bevezetőnek azért is jó, mert nem riaszt vissza nehézkességével, sőt inkább leköt zszurnalisztai könnyűségével.

Wildner Ödön.

Ideálok.

Regény. Írta Beck Lajos. Budapest, 1902. Singer és Wolfner.

Beck Lajos *Ideálok* című regényének tárgyát jelen politikai pártéletünk és a fővárosi társadalom intim, szinte kényes kérdései teszik. Valami általánosabb, igazi emberi, a mi a kort túlélne, nincs a regényben. Kora szülte, korával, sőt ennek egyes áramlataival fog letűnni; alakjai kicsinyes, szűkös viszonyaink közt vergődő alakok, nagyot akarnak, de erőtlenek s így sokat szenvednek és boldogtalanok;

milieu-je a mi új fővárosunknak fejledező, még meg nem állapodott elvtelen és öntudatlan társadalma, mely érdekes és tanulságos lehet, de a magyar élet eszményévé nem válhatik. Ebben a keretben ép oly éles szemmel, mint érző szívvel meglátja, feltünteti az önzést és nemes idealizmust egyaránt, észreveszi az életnek ama kérlelhetlen nagyhatalmait, az életnek kicsinységeit, melyek annyi szép elhatározásnak és jó szándéknak nyakát szegik.

Tary Pál, régi család sarja, alapos készütség és tapasztalatok után java férfi korában a közélet porondjára kívánczik, hogy tehetéseit a haza javára értékesítse. A közélet romlott, a politikában hiányzik az erkölcsi alap, Tary, ki csakhamar bejut a képviselőházba, reformpártot alakít és szembeszáll az uralkodó áramlattal. Nemzetet-átalakító ábrándjait még a fürdőzés idején (San Remoban) közli *Horthy Géza* feleségével, kivel rendszeren együtt sétálnak a regényes tengerparton. Az asszony, kinek a férje államtitkár és rideg bürokrata, álmoldozva és rokonszenven hallgatja a nagytrőő férfi szavait, melyek lelkében visszhangra kelnek. Megtalálja Taryban azt, a mit férjében nélkülöz, a hatalmas lelki erőt, az eszményi lelkesedést, a férfi nagy elhatározásait. Ő, az eddig semmibe vett, félreismert és elhanyagolt gyerekasszony rátalál íme lelkének másik felére, ki megérti őt, fölemeli magához, beleavatja terveibe, részesévé teszi fenkölt vágyainak. Észrevétlenül, önkénytelenül vonzódik Taryhoz, ki az asszonyban viszont a megértő szívet, a fogékony lelket szereti, melynek együttérzése, nemesítő közelsége megedzi és szárnyakat ad neki. A történet azután Budapesten folytatódik. *Horthy Géza* államtitkár miniszterségre jut, s *Tary Pál* a megalakult reformpárt programját hatalmas beszédben tárja a képviselőház elé. A hatás óriási, a kormánypárt lesújtva, az ellenzék ujjong, Tary játszik a szívekkel . . . s a karzatról egy szép asszony önfeledten, égő szemekkel lesi minden szavát a diadalmas szónoknak. A finom ízléssel megirt *Dorner*-estélyen megtörténik a valomás. A viszony gyorsan fejlődik. Elhatározzák, hogy nem törődnek a világ ítéletével, egymásnak teremtve joguk van egymáshoz, egymáséi lesznek. A terv ez: Tary bevárja pártjának megszilárdulását és diadalát, aztán nyugodtan hagyja el győzelme terét s elviszi magával szerelmét ismeretlen, új világba, új életet kezdeni. De a politika kiszámíthatlan. Míg Tary távol jár a fővárostól, *Horthy* miniszter megingatja a reformpártot. Tary emberei gyöngéeknek bizonyulnak s a vezér háta mögött a többséggel alkuba bocsátkoznak. Taryra ravaszul kieszelt megszegyenítés vár: első megjelenésekor egyik oszlop-embere fogja bejelenteni a reformpárt feloszlását és fúzióját. *Horthy* előre örül a frappáns hatásnak és dicsekedve mondja el feleségének, mily csapda készül Tary számára. Az asszony még az este kedvese lakására rohan, felvilágosítja a helyzetről, boszúra tüzeli; boldogságukról, ábrándjairól lemondva biztatja, szedje össze minden erejét, semmisítse meg a ravasz fondorkodókat. Tary megfogadja a szót; föllépése megdöbentő, de a

párt feloszlását már nem akadályozhatja meg. Büszkén és önérzetesen kijelenti azonban, hogy a fegyvert nem teszi le, ha magára marad is, de tovább küzd politikai elveiért. Ezzel egyszersmind a szerelmesek sorsa is eldőlt. A küzdőtéren maradt Tary nem csábíthatja el politikai ellenfelének feleségét, különben maga fegyverezné le magát. Az asszony mindezt belátja s mivel férjével tovább nem tud élni, egy hangulatos alkonyatkor mérget vesz és meghal, hogy az, a kit szeret, élhessen és közös eszményeikért küzdhessen.

Ez a vég némileg *Sudermann* legújabb drámájának befejezésére emlékeztet; van valami hasonlóság Richard meg Beate, továbbá Tary és Horthyné viszonya közt is, csak hogy az utóbbi mégis egészen más. Nem alapul ugyanis régi, titkolt bűnön s Tary határozottan jellemesebb a hiú, számító Völkerlingk bárónál, kinek ajkáról a bűnhődéstől való szerencsés megszabadulás után szinte álpáthoszszal hangzik a szellemes végszó: Élnem kell, mert meghaltam!

S bár *Sudermann* alakjai határozottan finomabbak s Horthyné Beate mellett, mondhatjuk, szimplex lélek, kiből az ideges gyengeség mellett koránt sincs meg a Beate hatalmas erejű szenvedélye és szívóssága — mégis Beck regényének története és emberei igazabbak és természetesebbek. A regény alapgondolata és felfogása is tisztább, nemesebb a német drámáénál. Nagy eszmék diadalútja vérző szíveken visz keresztül és nagy áldozatokat kivan — mondja a magyar író; a szívnek jogait a hitvesi kötelék nem korlátozza, érzelmeinket senki nem kérheti számon, ha egyébként híven teljesítjük kötelességeinket is — hirdeti a morál meghamisításával Beate.

Különben a két munka összehasonlítása csak ötletszerű; lehetséges, hogy a magyar szerző már akkor keblében hordozta könyvének eszméit, mikor a német dráma még meg sem jelent. Erre vallanak a részletek, a háttér s a témának teljesen eltérő fölfogása. A cím és az első fejezet után a politikai élet rajzát várnók e regénytől; csak hogy a nyert kép nem elégíti ki bennünket. A szerző gyakran téved általánosságokba, sokszor hallott szólásokat hangoztat, többször nagyon is elvont és száraz elmélkedések, politikai viták alakjában. E politikai nézetek közül nem emelkedik ki határozottan az uralkodó állapotok képe, sem pedig az a politikai eszmény, melyre a jobbak s maga a hős is törekszik. Sok kérdés vetődik fel, sokféle elmélet hangzik, de érdeklődésünket egyik sem elégíti ki s tájékozatlanul kérdezzük végül: melyik hát az az igazi, melytől az újjászületést várhatnók s melyre érdemes volna egy emberéletet áldozni. Annál ügyesebb a budapesti társadalom életének rajza. A felsőbb körök lassú átalakulásának folyamatát látjuk magunk előtt: a zsidó elemnek, a pénzarisztokráciának térfoglalását, a rangbéliek közé való fölszívódását, azok közt kétes értékű helyzetét, az osztályok, a születés és vagyon meglepő ellentéteit. Közbe szövődik a pletykának, rágalomnak, irigységnek és hiúságnak aknamunkája, megvillannak előttünk egy pillanatra a műveltség mögé

bújó sivárságnak és romlottságnak kicsinyességei, a léha és félszeg életfelfogások töredékei. És mind e képek sora nem bántó, a szerző valami finom hangulatba tudja burkolni jeleneteit, a sok emberi gyarlóság egy nyüzsgő társadalomnak rokonszenves életharczává olvad s mindenütt akad egy-egy művelt, szépen gondolkozó alak, ki a maga lelkét környezetére árasztja s bearanyozza a mindennapit is. Kiváló részletek az Abonyiék jourjának és a Dorner jelmezes estélyének leírása. Ez utóbbinak renaissance-kori jellege finom ellentétet, de sok vonzó hasonlóságot is sejtet a két kor és társadalma között.

Legnagyobb baja a regénynek, hogy jellemei passzívak. Tele vannak tervvel, eszmékkel; mindig érdemeikre, a közélet terén kifejtett működésükre hivatkoznak s alig tesznek valamit. Tary nagy jelentősége és politikájának korszakalkotó hivatása nem domborodik ki előttünk, mert többnyire csak maga emlegeti ezeket. Ilyen alak *Voigt Sándor* is, előkelő ízlésű, nagy tudású filantróp, ki szintén nagy társadalmi reformokat forgat lelkében, de jourroknál, fürdőknél, képtáraknál és éttermeknél egyebütt alig találkozunk vele. Előkelő származása mellett is a kor demokratikus áramlatának híve s ennek különösen egy eszméjét képviseli: a zsidóság érdemes részének akar helyet biztosítani a magasabb körökben, hová szerinte érdem és műveltség, a lélek finomsága mindenkinek útlevelet adnak. Az eszme szép és nemes, aktuális is, sőt Voigt felfogásában egyenesen nemzeti és hazafias jelentőségű. A zsidó faj életrevalósága, vállalkozó szelleme és pénze bizonyos tekintetben fölfrissítené a petyhüdt köröket s az így újjászületett társadalom a nemzet kereskedelmi és gazdasági életének válhatnék megteremtőjévé. Voigt önzetlenségét azonban, melylyel az Abonyi-család társadalmi érdekeinek emelésén fáradozik, kissé furcsa színben tünteti fel a szép Abonyiné iránt érzett szerelme, melyet az okos és számító zsidó asszony csak felhasznál, de nem viszonz. *Horthyné* Ilona épen-séggel csak szeret, szenved és meghal. A jellemeik passzív természete miatt kevés a cselekvényben az élet és a haladás; a regény inkább csak szép és jól megrajzolt képek sora, a hang is sokszor csap át a hangulatosból az érzelgősbe és szentimentálisba.

Az előadás általában kellemes, élénken folyó, többször színes és hangulatos; de vannak fárasztóan részletező helyek is (politikai viták, elmélkedések, ábrándozások és reflexiók).

E mű újabb irodalmunkban minden esetre számottevő munka s szerzőjétől még sokat, jobbat is várhatunk. Meglátszik, hogy modern ember, ki művelt lélekkel és érző szívvel szemléli és fogja fel az életet.

Vojtkó Pál

Individualizmus és kollektívizmus.

Government or Human Evolution. Individualism and Collectivism.
By Edmond Kelly. London. New-York and Bombay 1901. Longmans, Green,
and Co. 608 old.

Kelly munkájának első kötetéről, a mely a mostaninak leg-elméletibb alapvetésével foglalkozik, e folyóirat hasábjain már volt szó.* A jelen kötet az individualizmus és a kollektívizmus gyakorlatibb kérdéseivel foglalkozik és főként az utóbbinak az előbbivel szemben való előnyeit igyekszik kimutatni. Bármily tág rendszerét adja is Kelly a kollektívizmus gyakorlati alkalmazásának, nagy józansága teljesen megóvja őt attól, hogy az utópista írók közé soroltassék. Kelly a kollektívizmust egyáltalában nem tekinti ideálisan tökéletes társadalmi állapotnak, hanem csak azt vitatja, hogy a kollektívizmus sokkal gazdaságosabb és sokkal gyakorlatiasabb módszere a társadalmi együttélésnek, mint az individualizmus. Mindig csak arról a kollektívizmusról beszél, a mely nagyrészt már manapság is meg van valósítva és a mely felé napról-napra haladunk. Nagyon helyesen mondja, hogy lehet azt hinni, hogy a kollektívizmus magasabb foka a kormányzatnak, mint az individualizmus, a nélkül, hogy egy tisztán kollektív állam lehetőségében kellene hinnünk.

A könyvnek az individualizmussal foglalkozó első része kevésbé jelentékeny. Érdekesen adja benne elő az individualizmusnak és főszéközének, a magántulajdonnak történelmét és igen mélyre is hatol, a midőn kimutatja, miként hozza létre az individualisztikus berendezés szükségképpen társadalmunk 3 nagy baját: a szegénységet, a militarizmust és a korrupciót. A könyvnek fősúlya a 2-ik részben rejlik, a mely a kollektívizmussal foglalkozik és a melynek főczélja lerontani Spencer Herbertnek azt a tanítását, hogy a kormányzatnak a minimumra való redukálásának egészséges tudományos, gazdasági és politikai okai volnának.

Kelly azt kérdi, mit szólnánk ahhoz a kocsishoz, a ki a helyett, hogy lovait a kívánt irányba hajtáná, kocsija különböző végeibe fogná be azokat és a haladás irányát attól tenné függővé, hogy melyik ló a legerősebb, miközben a haladás az egymással ellentétben működő lovak erőinek különbsége által határozatnék meg. Már pedig — úgymond Kelly — így tesz a szabad verseny rendszere. És minthogy ő maga elismeri, hogy ez a hasonlata sok tekintetben sántít, mi viszont elismerhetjük, hogy az nem is egészen igazság híján való.

Kelly a kollektívizmus gazdaságosságáról szóló fejezetben nagyon szépen mutatja ki, hogy a népesség mily nagy részének munkarejét foglalja le a verseny, szemben azzal a részzel, a mely a ter-

* L. *Husadik Század* IV. köt. 129-132. old.

meléssel foglalkozhatik. Nem lesz érdektelen annak az egy ténynek a felemlítése, hogy a tröszt-rendszer behozatala annál a néhány iparnál, a melynél eddig alkalmazásban van, évenként körülbelül 159 millió dollárnyi megtakarítást eredményez és Kelly bizonyára nem pusztán szellemeskedik, a midőn azt állítja, hogy minden társadalomnak olyan dolgokat kellene termelnie, a melyekre szüksége van, nem pedig olyanokat, a melyekre nincsen szüksége; ezzel szemben a jelenlegi rendszer állandóan oly dolgok termelésére kényszeríti a társadalmat, a melyekre szüksége, mert ez ma az egyetlen mód annak megtudására, hogy nincsen mire is van tulajdonképen szüksége. A termelő ma ugyanis csak az által tudja meg, hogy a társadalom túl van terhelve valamely árucikkkel, hogy annak termelésével tönkretette magát.

A kötetnek legérdekesebb részei közé tartozik, a melyben a szerző azokat az ellenvetéseket igyekszik megerősíteni, hogy a kollektívizmus túlnépesedést idézne elő, hogy lerontaná a családot, hogy tönkretenné a szabadságot, hogy nem szolgáltatna elég ösztönt a tevékenységre, hogy természetellenes volna és hogy a művészetet meggátolná. És nagyon érdekes, sok félreértést eloszlató ott is, a hol a kollektívizmus gyakorlati alkalmazásának módjairól igyekszik igen józanul festett képet nyújtani.

A tartalmas kötetet függelék képen egy a trösztökről szóló tanulmány zárja be.

S—o.

KORTÖRTÉNETI SZEMLE.

A magyar politikát ez idő szerint kizárólag a kormány csinálja. A parlament egyes tagjai a világ minden tájékán szétszórva élvezik szabadságukat, csak a kormány nem pihenhet, míg az Ausztriával való kiegyezési tárgyalások befejezést nem nyertek. A helyzet azonban ma jóval kedvezőbb, mint volt egy hónappal ezelőtt. A múlt hó végén a dolog úgy állt, hogy a két állam kormányainak vezetői tárgyalni sem akartak egymással. Ez valószínűleg komédia volt, de lehetett volna komoly dolog is, s ha valami komoly dolog is *lehet*, ez mindig teljesen elegendő, bizonyos aggodalmak indokolására. De a tévelygő lelkek — Széll és Körber — ismét megtalálták egymást, sőt már együttes tanácskozásokat is tartottak, a melyek — úgy látszik — lehetővé tették a legfőbb elvi ellentétek elsimítását.

Hogy miben állnak a kétfelől adott koncessziók, azt ma inkább sejteni lehet, mint tudni. Az osztrákok követelései két csoportba foglalhatók. Egyfelől a Bánffy—Badeni-féle kiegyezést akarták részben a magyar iparpártolási politika megbénításával, részben ránk nézve kedvezőtlen állategészségügyi egyezményekkel megrontani, másfelől a vámtarifában akartak az iparnak — mely a dolog természete szerint túlnyomólag osztrák, — magyar vámvédelmet biztosítani. Ezekkel a követelésekkel szemben Széll Kálmán pusztán defenzív álláspontot foglalt el, kijelentvén, hogy sem az egyik, sem a másik követelést nem teljesítheti. De a beavatottak elejétől fogva distinguáltak a kérdések két csoportja között. A kiegyezés megrontását semmiféle magyar miniszterelnök nem koncedálhatta. Ezen kérdésekre vonatkozólag Kossuth Ferencz a függetlenségi párt nevében, Apponyi Albert gróf pedig, — ha nem is a szabadelvűpárt nevében, de ennek nézeteit tolmácsolva, — kijelentették, hogy a magyar parlament meg fogja tagadni az engedelmességet minden oly kormánynak, mely rosszabb kiegyezést akarna az országra rátukmálni. Nem úgy a tarifa-kérdésekben. Az ipari vámok felemelésének meglesz ugyan az a káros hatása, hogy a fogyasztás valamivel meg fog drágulni és az is igaz, hogy a magasabb áraknak

előnyeit első sorban az osztrák ipar fogja élvezni. De élvezni fogja őket a magyar ipar is, sőt ennek egyik-másik ága határozottan rászorul a hatásosabb vámvédelemre. Semmi esetre sem bír e kérdés oly fontossággal, hogy helyes volna, ha miatta kenyértörésre kerülne a dolog Magyarország és Ausztria közt. Ezért valószínűleg azoknak van igazuk, kik azt állítják, hogy Széli Kálmán, — kinek nagy diplomáciai képességeit még ellenfelei sem vitathatják el, — a kérdések ezen csoportjában csak azért foglalt el oly merev álláspontot, hogy engedményeket tehessen ezen kevésbé fontos kérdésekben Körbernek, ha ez a kiegyezés megrontására irányuló követeléseit feladja. Ha tehát Széli Kálmán az ipari vámok felemelése ellen kifejtett oppozícióval felhagyott, Körber pedig feladta a kiegyezés megrontására irányuló kívánságait, voltaképen csak a magyar álláspont győzedelmeskedett.

A részletekre vonatkozólag még folynak a tárgyalások, a tarifában a két kormány elvi megállapodásait számszerű tételekben kell kifejezni, s ez nem kicsiny dolog. Az állategészségügyi egyezmény is hosszabb tárgyalásokat kíván meg. Ezenfelül a magyar kormány fel szeretné használni az alkalmat, a magyar papírok Ausztriában való megadóztatásának megszüntetésére, a minek fejében az osztrákok a magyar szállítási adót akarják megbolygatni. Osztrák részről a budapesti osztrák árúraktárak, magyar részről a bécsi magyar lisztraktárak megadóztatását szeretnék megszüntetni. De most már alapos a remény, hogy lehetséges lesz mindezen kérdésekben egyezsége jutni. Ha a parlamentek ismét összeülnek, kész kiegyezéssel fogják szemben találni magukat.

Hogy Magyarországon a többség el fogja fogadni a kormányok megállapodásait, az kétségtelen. Sokkal nehezebb lesz az osztrák kormány helyzete. Nehéz lesz már a kiegyezés megszavazására többséget összehozni, még nehezebb lesz megakadályozni hogy egy rakoncátlan törpe kisebbség, obstrukcióval ne bénítsa meg a kiegyezés létrejöttét. A kiegyezés sorsa Ausztriában szorosán összefügg a nyelvkérdés szabályozásával. Ha Körbernek sikerül, a nyelvkérdések nagy komplexumát még a nyár folyamán kielégítőleg rendezni, a kiegyezés majdnem észrevétlenül fog az osztrák parlamentben keresztülmenni. De kevesen vannak, kik remélni merik, hogy a nyelvkérdés rendezése ily hamar lehetséges lesz. A tárgyalások megindultak, de eddigi lefolyásuk nem nagyon biztató. Eddig Körber politikája az volt, hogy tojástánczot járt a különböző pártok különböző követelése közt, gondosan ügyelve arra, hogy egy nagyobb követelést se érintsen. Ebben a politikában ügyesnek bizonyult. De most ez a politika nem lehetséges már, most bátran és merészen hozzá kell nyúlania minden egyes kérdéshez. Lesz-e elég ügyessége ehhez is, azt a jövő fogja megmutatni. Ha céljt ér, neve a legelső osztrák államférfiak sorába fog jutni.

A külföldön a múlt hónap folyamán előfordult eseményekre ezúttal csak futó pillantást vetünk. *Franciaországban* az új kabinet

nagy erélyt fejt ki a tiltott kongregációk iskoláinak bezáratása körül. A klerikális és reakziós pártok szenvedélyes ellentállása daczára. Parisban nagyobb tüntetésekre is került a dolog, hisz tudvalevőleg Franciaország szívének nagy többsége az utolsó választásnál is klerikális érzelmeiről tett tanúságot. *Németországban* a vámtarifa megalkotására kiküldött bizottság ülészik már több, mint egy félév óta. A bizottság többsége rendszeresen emeli a kormány által proponált, már amúgy is magas vámokat és így egész kétségtelen, hogy a bizottság végre is torzszülöttet fog életre hozni, mely életképes semmiképen sem lesz. *Dél-Afrikában* a burok fegyverletétele simán és könnyen folyt le.

Anglia aggodalmait, melyeket királyának, VII. Edwardnak megbetegedése okozott, szerencsére alaptalannak bizonyultak, mert a király élete már veszélyen kívül van. A koronázás augusztus első napjaiban végbe fog menni, bár minden nagyobb ceremónia nélkül. A koronázásnál már nem Salisbury lord fog mint miniszterelnök asszisztálni. Az agg államférfiú most, a dél-afrikai háború befejeztével, elérkezettnek látta az időt, hogy régi szándékát megvalósítva, terhes tisztét fiatalabb vállakra rakja. Daczára a nagy tiszteletnek, melynek Salisbury mindenütt örvendett, elhatározása nem keltett nagyobb emóciót. Az ő neve nem volt program, mint Disraely vagy Gladstone neve, ő egyszerű képviselője volt az angol konzervatív párt tradícióinak s ugyanez lesz utódja, — ki különben közeli rokonságban áll vele, — Arthur Balfour is. Balfour sem új ember a politikában. Mint az alsóház vezére, eddig is legtöbbször az ő szájából hangzottak el a fontos nyilatkozatok, az angol politika legfontosabb kérdéseiről. Ismeretlen faktor tehát az angol közügyek intézésébe nem került bele. Salisburyvel együtt eltávozik az öreg Hick-Beach pénzügyminiszter is, ki állásában ugyan nehezen lesz pótolható, de nem lesz pótolhatlan.

Budapest, július 24-én.

gg.